

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

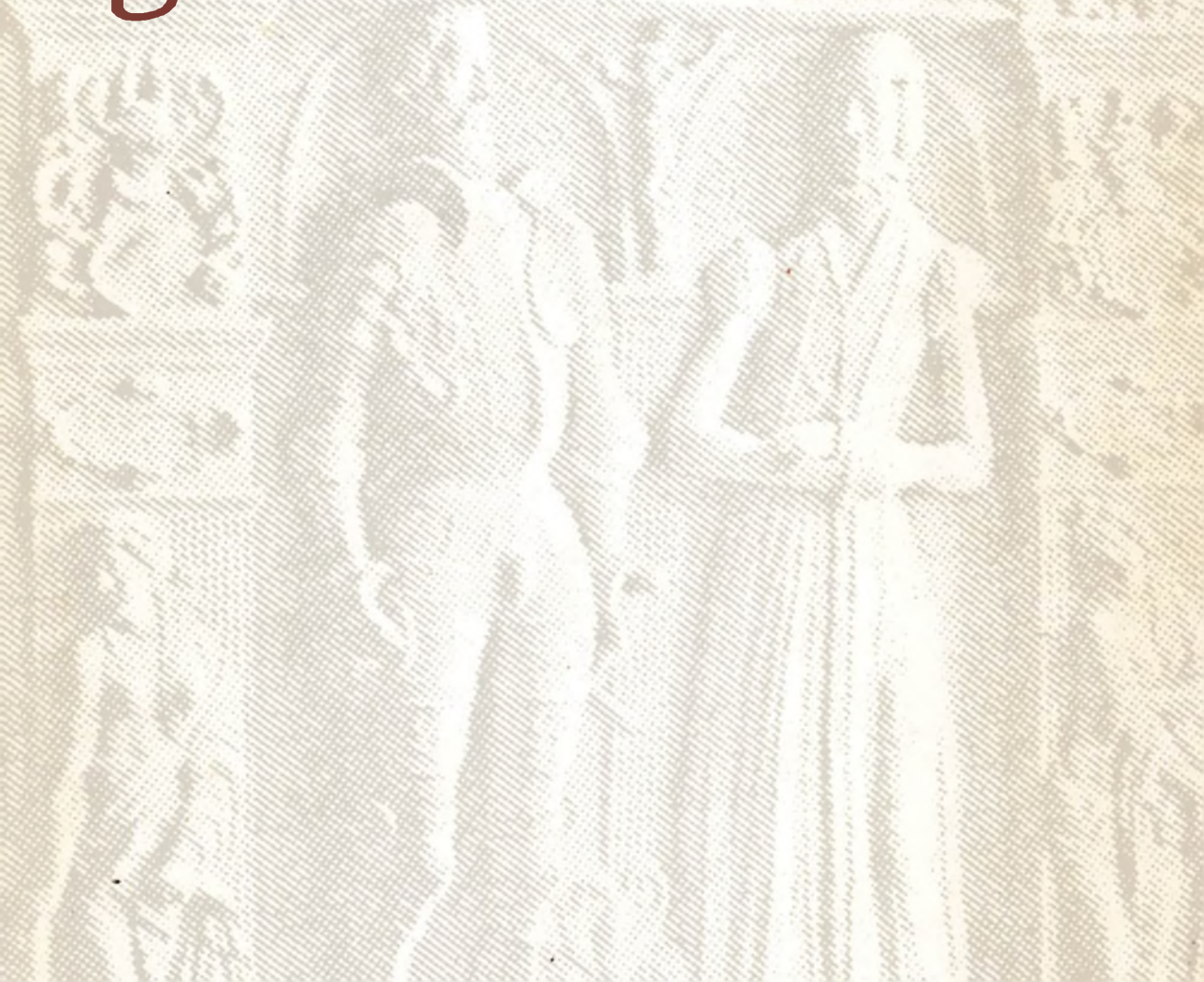
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Adel og hertuger på Als og Sundevad

ADEL OG HERTUGER PÅ ALS OG SUNDEVED

*Henrik
Fangel og
Jørgen
Slettebo*

Fra Als og Sundeved · Hefte 57

Adel og hertuger på Als og Sundeved

HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED · 1979

Redaktion: Jørgen Slettebo · Tryk: Dy-Po Tryk

ISBN 87 87153 02 5

Indholdsfortegnelse

Forord	7
--------------	---

HENRIK FANGEL:

<i>Herremænd på Als og Sundeved i middelalderen og 1500-tallet</i>	9
Indledning	9
Herremænd i 1300-tallet	10
Slægten Sture	13
Slægten Holk	18
Mindre godskomplekser	21
Sammenfatning	23
Adelsgodsets afvikling	29
Noter	36
Oversigt over hovedgårde	39
Hertug Hans den Yngres godserhvervelser . . .	43

JØRGEN SLETTEBO:

<i>Hertugdømmet Slesvig-Holsten-Sønderborg oprettelse - deling - ophør</i>	50
Hertugdømmet Sønderborg oprettes	50
Arvedelingen efter Hans den Yngre	56
Hertugdømmet Ærø	61
Hertugdømmet Sønderborg	64
Hertugdømmet Nordborg	72
Hertugdømmet Glücksborg	77
Hertugdømmet Pløn	84

Afslutning	90
Oversigt over litteratur	93

BERETNINGER:

Historisk Samfund for Als og Sundeved	95
Museet på Sønderborg slot	102

Forord

De efterårsforedrag, som Historisk Samfund for Als og Sundeved i samarbejde med Museet på Sønderborg slot i efteråret 1978 arrangerede i museets foredragssal, havde som fælles titel: »Adel og hertuger på Als og Sundeved«. Tilslutningen var så stor, at det blev nødvendigt at flytte fra foredragssalens henvendte 170 pladser til riddersalen. Alene denne store interesse for emnet gør det rimeligt at fastholde foredragene i mere blivende form. Hertil kommer, at en del af foredragene indholdt dækkede baggrunden for og behandlede forudsætningerne for de augustenburgske hertugers historie. Foredragene kom derved til i et vist omfang at supplere det arbejde som Historisk Samfund for Als og Sundeved allerede tidligere havde sat i gang omkring Augustenburgernes historie. Der er derved også af denne årsag grund til at lade en del af foredragene udsende i bogform.

Der holdtes tre foredrag, af adjunkt Henrik Fangel, Åbenrå, museumsinspektør Jørgen Steen Jensen, Nationalmuseet og museumsinspektør J. Slettebo. I denne bog publiceres kun det første og det sidste foredrag, idet Historisk Samfund allerede tidligere, som nr. 50, har udgivet Jørgen Steen Jensens dybtgående og lærde værk om hertug Hans den Yngre.

De to manuskripter, der er benyttede, er i hovedtrækkene uændrede fra foredragene. De er

dog begge omhyggeligt gennemgåede med henblik på en skriftlig fremlæggelse og forsynede med henvisninger og noter. Især er Henrik Fangels afsnit tilføjet meget omfattende henvisninger til det store kildemateriale, der danner grundlag for det meget nye stof, der her fremlægges. Desuden har Henrik Fangel tilføjet et helt nyt afsnit om hertug Hans den Yngres godserhvervelse, et afsnit, der danner forbindelse mellem bogens to dele. Også Jørgen Slettebos afsnit er på enkelte punkter udvidet og suppleret med nyt stof. Endelig er til begge afsnit udarbejdet en række stamtavler og et helt nyt kortmateriale. Kort og stamtavler er udarbejdede af forfatterne og rentegnede af Johannes Ludvigsen, Sønderborg.

Redaktionen.

Herremænd på Als og Sundeved i middelalderen og 1500-tallet

Indledning

Sønderjylland er vel nok i dag den landsdel i Danmark, der er fattigst på herregårde. Det har bl. a. betydet, at bondestanden i store dele af Sønderjylland i århundreder har kunnet udvikles som frie bønder. Nok var mange fæstebønder, men det var under kongen og den gottorpske hertug, og den arbejdspligt, som i det 16., 17. og 18. årh. fulgte med det at være fæstebonde, også når det var under kongen, købte bønderne i den nordlige del af Sønderjylland sig i begyndelsen af 1600-tallet fri for¹⁾.

Årsagen til at der ikke fandtes og heller ikke i dag findes herregårde og adelsgods i større omfang i Nordslesvig, var at kongen i slutningen af 1500-tallet havde opkøbt næsten alt adelsgods her²⁾. En lignende udvikling skete på Als og Sundeved, hvor hertug Hans den yngre i slutningen af 1500-tallet udkøbte næsten alle herremænd, men hertugen og hans efterkommere var nok hårdere herrer end kongen, og på de senere augustenburgske områder på Sundeved samt i Lundtoft herred vest herfor fandtes i 1600- og 1700-årene livegenskab³⁾. Bønderne på Als og Sundeved var altså næppe frie på samme måde som de kongelige bønder i den nordlige del af Sønderjylland.

Vi skal således helt tilbage i 1500-tallet og tidligere, før vi træffer en adel i større omfang i Nordslesvig. Denne er til gengæld særdeles talrig og oftest af holstensk oprindelse, og først til-

bage i middelalderen træffer vi adel eller herremænd af indfødt oprindelse.

Disse indfødte sønderjyske herremandslægters uddøen og forsvinden er et ofte behandlet og meget omdiskuteret emne⁴⁾. Det er da også en korrekt opfattelse, at disse indfødte herremænd forsvinder, og at vi i stedet træffer et stigende antal holstenske slægter i deres sted. Det er imidlertid næppe korrekt at hævde, at disse holstenere fortrænger de indfødte herremænd. Et nøjere studium viser, at de indvandrede holstenske adelsmænd i 1300- og 1400-tallet i langt højere grad erhverver krongods og kun i mindre omfang kommer i besiddelse af indfødte herremænds gods. Når dette sker, foregår det som regel ad fredelig vej, enten ved giftermål, køb eller pant. Voldelig overtagelse af gods hører absolut til sjældenhederne, selvom man måske kan fornemme, at der bag en del af overtagelserne ligger en vis økonomisk tvang⁵⁾.

Går man kildematerialet virkelig grundigt igennem og tager sit udgangspunkt i 1500-tallet, hvor kilderne flyder rigere, viser det sig, at den indfødte adel ikke er så fåtallig og så godsfattig endda. Vi træffer mange småslægter med mange medlemmer, og vi træffer mange smågodser, og følger vi dette gods bagud via slægtsforbindelserne viser det sig, at vi kan rekonstruere endog meget store godskomplekser. En sådan fremgangsmåde viser

f. eks., at stamfaderen til de senere talrige forgreninger af slægten Emmiksen fra Slogs herred, Emmike Esbernsen, ca. 1470 har ejet et godskompleks på ca. 135 gårde, efter datidens forhold et ganske betragteligt gods. Talrige arvedelinger har så i løbet af ca. 100 år splittet dette gods⁶).

Denne undersøgelse viser, at det nok i ligeså høj grad er kildernes tavshed, der kan give anledning til den opfattelse, at den indfødte sønderjyske herremandsstand forsvinder. 1400-tallet er på mange måder en kildefattig periode, når talen er om den sønderjyske herremandsstand, og det gælder især den alsiske og sundevedske. Kildernes tavshed i 1400-tallet står i skarp modsætning til 1300-tallet, hvor vi har adskillige dokumenter, der giver oplysning om en endog særdeles talrig herremandsstand. Det gælder også for Als og Sundeved.

Herremænd i 1300-tallet

Den 19. juni 1358 udstedte hertuginde Regitze et brev i Sønderborg om at kong Valdemar Atterdag på hendes bøn har overladt hende Als, som han havde erobret, borgen Sønderborg, som hun havde overgivet til ham, og fogediet Sundeved på en række nærmere fastsatte betingelser⁷). Under dokumentet har 37 væbnere og riddere, alle boende på Als og Sundeved hængt deres segl som vidner. Dette brev viser altså, at der i 1358 har været mindst 37 riddere og væbnere inden for dette meget begrænsede område. Tallet er ikke overraskende, tværtimod, for også det arkæologiske materiale vidner om, at der har været en talrig herremandsstand. Næppe i noget andet område i Danmark har vi så mange middelalderlige voldsteder som på Als og Sundeved, men

forsøger vi at stedfæste disse herremænd til voldstederne bliver resultatet meget magert. Hertuginde Regitzes brev er imidlertid bevaret i original, og 16 segl er endnu bevaret under brevet eller kendes andetsteds fra. Det er derfor muligt at se, hvilke slægter der er tale om, idet hver slægt havde sit våbenskjold. De allerfleste af navnene er gode danske -sen navne, hvor sønnen nævner sig efter sin fader, f. eks. Johannes Eriksen, Troels Nielsen, Laurentz Petersen, Niels Claussøn. I seglene ser vi imidlertid slægtens våbenmærke, ligesom en del af de 37 navne er slægtsnavne, f. eks. Friis, Då og Møed. Men selv ved et studium af disse våbenmærker og slægtsnavne kommer vi ikke meget videre. Det er kun i meget få tilfælde muligt at lokalisere disse herremænd, ligesom kun få af dem nævnes andetsteds. Men lad os se på dem, der kan lokaliseres.

Som nr. 5 nævnes Vogn Nielsen. Han var en af hertug Valdemars nærmeste rådgivere og nævnes 1345-48 som hertugens justitiar, dvs. dommer i hertugens retterting. Han ejede gods på Sundeved, idet han havde skænket kapitlet i Slesvig 5 gårde i Skelde⁸). Det er formodentlig hans søn Peter Vognsen, der 1413 nævnes i Erik af Pommerns klageskrift, da hans fæstere i Sottrup (2 stk.), i Blans (1 stk.) i Ullerup (1 stk.) og i Holm (2 stk.) i Nordborg sogn var blevet udplyndret⁹). Vogn Niensens herregård må ud fra dette nok søges et sted på Sundeved, måske i Broager sogn.

Lige efter Vogn Nielsen nævnes Kristiani Sture, der sammen med broderen Laurentz Sture er den ældste kendte mand af denne måske den mest berømte af de alsiske herremandslægter. Den vil blive omtalt nedenfor (s. 13).

Som nr. 8 nævnes Johannes Eriksen. Han er formodentlig søn af den Erik af Blaanes eller Erik Blans, der nævnes 14. dec. 1315 som medbesleger

Fig. 1: Voldstedet i Skelde. Den lille runde borgbanke (en motte) med plads III et lille borgtårn er typisk for forsvarsanlæg fra den tidlige middelalder. (Foto: J. Raben).

for hertug Erik, og hans hjemsted skal derfor søges i Blans¹⁰).

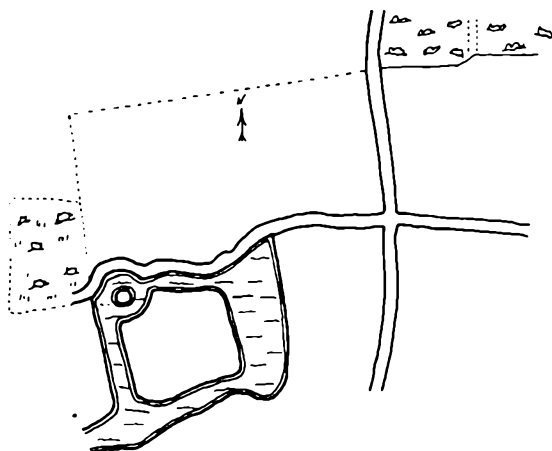
Blandt de 37 riddere og væbnere er også en række med fremmedklingende navne, og de viser at en fremmed adel, først og fremmest holstenere var under indvandring sydfra. Efter Kristiern Sture nævnes Roluestorp, som utvivlsomt skal identificeres som den Markvard Rolstrup, der 1375 havde Melved på Nordals i pant¹¹), samt Marquard Gøreze, der 26. juni 1348 af hertug Valdemar havde fået gods i Elstrup i Egen sogn i pant¹²). Hans slægtsnavn er på dansk blevet til Gjordsen, og vi har utvivlsomt her at gøre med stamfaderen til den slægt, som blev knyttet til godset Solvig øst for Tønder.

Af andre sydfra indvandrede væbnere kan nævnes Rauen Meseke, Ripen Rutze, Kørlevitz, Kalye Bardenwik og måske Peter Kule, Kopper og Skrødere. I alt er ca. 10 af navnene fremmede. Indvandringen sydfra var altså i 1358 i fuld gang også på Als og Sundeved.

Om denne alsiske og sundevedske herremands-

stands opståen ved vi intet, men der er næppe nogen tvivl om at dens opståen har samme baggrund som overalt i Danmark. Den ledingshær, som kongen i ældre tid udbød til forsvar af landet, eller når han ønskede at føre krigstogt udenfor landets grænser, mistede i slutningen af 1100-tallet og begyndelsen af 1200-tallet sin betydning. Dette hang sammen med den militærtekniske udvikling. Det pansrede og væbnede rytteri var den letbevæbnede ledingshær, der enten færdedes til søs eller til fods, langt overlegen, og i løbet af 1200-tallet udvikledes derfor også i Danmark en særlig krigerklasse. Dens rekruttering er et omdiskuteret spørgsmål blandt historikere, men der er næppe tvivl om, at den foruden fra kongens hird også rekrutteredes fra de rigeste og fornemste bønder eller storbønder. Mod at stille bevæbnet og til hest, evt. med et antal væbnede svende, opnåede disse storbønder skattefrihed for deres gods. I løbet af 1200-tallet øgede denne skattefrie privilegerede klasse yderligere sin magt. Mange almindelige bønder opgav nemlig deres selvstændighed og gav sig ind under en herremand, dvs. de tog deres jord i fæste af ham, imod at han sørgede for deres beskyttelse. Det er utvivlsomt de urolige tider, især i perioden efter Valdemar Sejrs død 1241, som er baggrunden for denne proces¹³).

Der er naturligvis stor forskel på disse herremænds økonomiske position. Nogle havde meget omfattende jordbesiddelser og mange fæstebønder under sig og opnåede bl. a. som følge heraf ridderværdigheden. Andre havde kun enkelte fæstebønder under sig og adskilte sig ikke meget fra de rigeste af bønderne. Deres gård var flyttet uden for landsbyen og deres jord var udskilt af landsbyfællesskabet. Dette det laveste lag indenfor den privilegerede herremandsklasse er af nogle historikere blevet kaldt for landsbyvæbnere¹⁴).

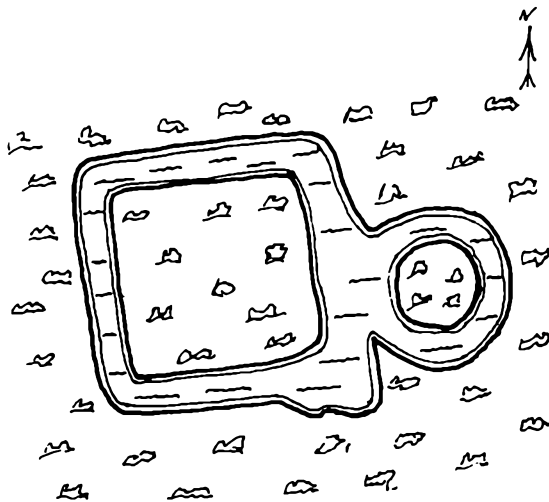

Ridderholm, Oksbøl sogn.

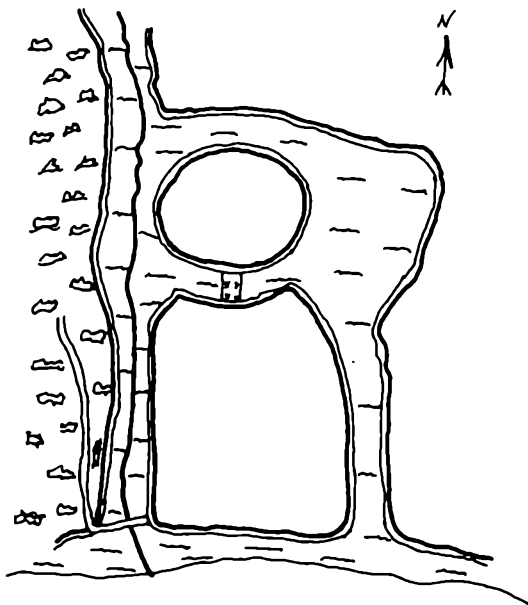
Fig. 2 a-c: Tre voldsteder fra middelalderen. Disse voldsteder består af en mindre borgbanke med plads til forsvarstårn og bolig og en større banke med plads til ladegården med stalde og lader. Hele anlægget er omgivet af vand og en voldgrav adskiller de to dele af anlægget. (Tegning: J. Ludvigsen efter skitser af J. Raben).

Vi ved som nævnt intet om denne proces på Als og Sundeved, men ser kun resultatet af den i 1358, hvor vi får navnene på 37 riddere og væbnere. Der er ingen tvivl om, at en lang række af disse væbnere må opfattes som landsbyvæbnere, men nogle af dem har dog nok haft mere omfattende besiddelser. Det gælder uden tvivl Vogn Nielsen og Kristiern Sture.

Som nævnt er den følgende periode en kildefattig periode, hvis vi vil vide noget om herremænd på Als og Sundeved. Det er så meget mere beklageligt som denne periode fra sidste halvdel af 1300-tallet og langt ind i 1400-tallet er en ganske omfattende kriseperiode for landbruget i hele Europa¹³⁾). Krisen har formodentlig flere årsager.

Himmark Gammelgård, Svenstrup sogn.

Holbæk, Adsøl sogn.

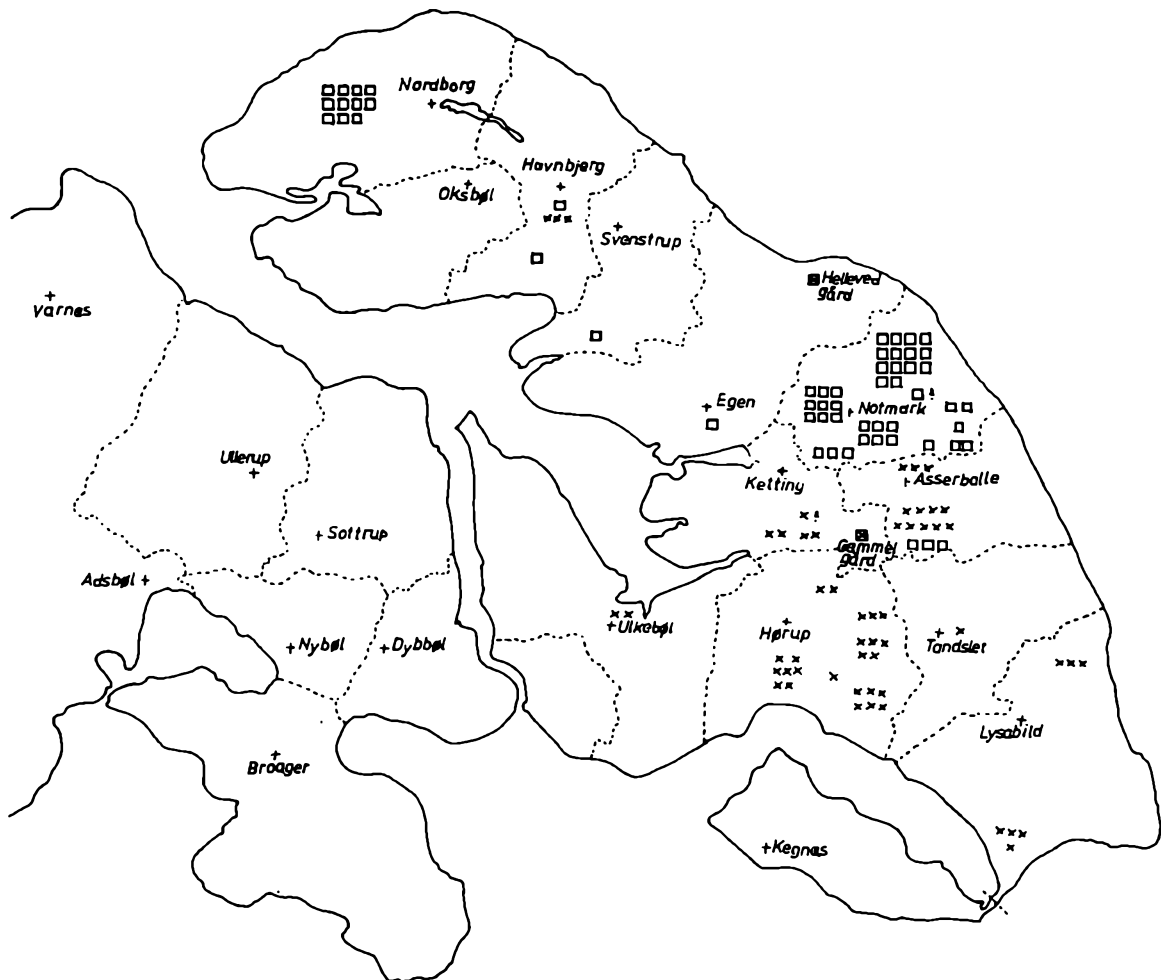
En tilbagegang i befolkningstallet, bl. a. som følge af den sorte død ca. 1350 er en af årsagerne, og det betød bl. a. et fald i prisen på korn. Det fik alvorlige følger også for mange småherremænd, især landsbyvæbnerne. Deres godsgrundlag var meget beskedent, som oftest kun en 4-5-6 fæstegårde, og når værdien af den landgilde i form af korn, som de fik ind, faldt, og det endog var svært at få gården besat og jorden dyrket, betød det ofte ruin og fallit for den lille herremand. Vi er ikke i stand til at følge denne proces på Als og Sundeved, men vi kan formode, at den har haft samme forløb som på Haderslev Næs, halvøen mellem Haderslev og Genner fjorde, hvor kilde-materialet er noget bedre. Vi kan her se, hvorledes disse småherremænd forsvinder. Deres jord overtages af mere kapitalstærke folk, først og fremmest de mægtige Limbek'ere på Tørning vest for Haderslev, samt af kirken, i dette tilfælde kapitlet ved Vor Frue kirke i Haderslev. Samtidig hermed sker en ændring i gårdstrukturen, der hidtil synes at have været præget af en række ret store fæstegårde samt meget små gårde, hvis fæstere må have haft arbejdspligt til de store fæstegårde¹⁶). Om strukturen har været den samme på Als og Sundeved kan man kun have formodninger om, men i hvert fald var den ene af de gårde Vogn Nielsen havde skænket til kapitlet i Slesvig en sådan stor fæstegård, en såkaldt brydegård¹⁷). Det er imidlertid min overbevisning, at den jord og de gårde, som de mange småherremænd måtte pantsætte eller sælge ikke blev overtaget af holstenske slægter, men af de indfødte og mere godsrige slægter, bl. a. slægten Sture. Der er i hvert fald intet der tyder på, at der har været holstenere med i billedet. De holstenere vi træffer i brevet 1358, eller rettere deres efterkommere var næppe særlig godsrige og kapital-

stærke, og en indfødt slægt som slægten Sture var formodentlig godsrig nok til at kunne klare den omlægning der var nødvendig.

I løbet af 1400-tallet skabes således det gods-system, som vi kender så godt i 1500-tallet. Herremanden har sin befæstede hovedgård og rundt omkring ligger så hans fæstegårde. De behøver ikke at ligge samlet, men kan godt ligge endog meget spredt. Vi taler i så tilfælde om strøgods, og med de arvedelinger som må være sket i tidens løb, bliver det meste af herremandsgodset på Als og Sundeved strøgods. Der er dog også tale om mere samlet gods, f. eks. en gruppe gårde samlet i en enkelt landsby eller inden for et sogn. Vi skal i det følgende se lidt nærmere på et par sådanne gods-komplekser.

Slægten Sture

Slægten Sture er vel nok den mest kendte og til-lige den godsrigeste af de alsiske herremands-slægter. Den nævnes første gang 13. juni 1341, da Kristiern og Laurentius Sture var vidner for præsten i Notmark angående noget jord, som Laurentius Sture havde skødet til kirken i Notmark, netop det sogn, hvor slægten senere ses at have sit betydeligste gods¹⁸). Allerede på dette tidspunkt har der tilsyneladende været to grene af slægten, dvs. vi må formode, at de to hovedgårde, som senere var slægtens, nemlig Hellevedgård og Gammelgård, allerede da eksisterede. Den sikre stamtavle begynder først med Marquard og Thomas Sture, der 6. oktober 1397 sammen med en lang række af hertugdømmets øvrige herremænd, indfødte såvel som indvandrede, på Urnehoved landsting bevidnede hertuginde Elisabeth af Mecklenborgs overdragelse af sine rettigheder i Sønderjylland til grev Gerhard af Holsten¹⁹).

Kort 1: Sture-slægtens gods på Als 1584.

□ Hellevedgårds ejendomme 1584, i alt 59 gårde.

× Gammelgårds ejendomme 1584, i alt 54 gårde.

Sture-slægtens gods kender vi desværre først, da det i 1584 af Hans Blome skødedes til hertug Hans den yngre. Det bestod af to dele, nemlig den del, der hørte til Hellevedgård i Egen sogn, og den del, der hørte til Gammelgård i Ketting sogn. De to dele var nogenlunde lige store, hhv. 59 og 54 gårde (se kort nr. 1).

Ser vi nærmere på beliggenheden af dette gods og sammenholder det med de spredte oplysninger, som det middelalderlige materiale giver om gods tilhørende denne slægt, vil det ses, at godset tidligere må have været betydeligt mere omfattende.

De oplysninger, vi har om Sture-slægtens gods i middelalderen, synes især at pege på, at slægtens

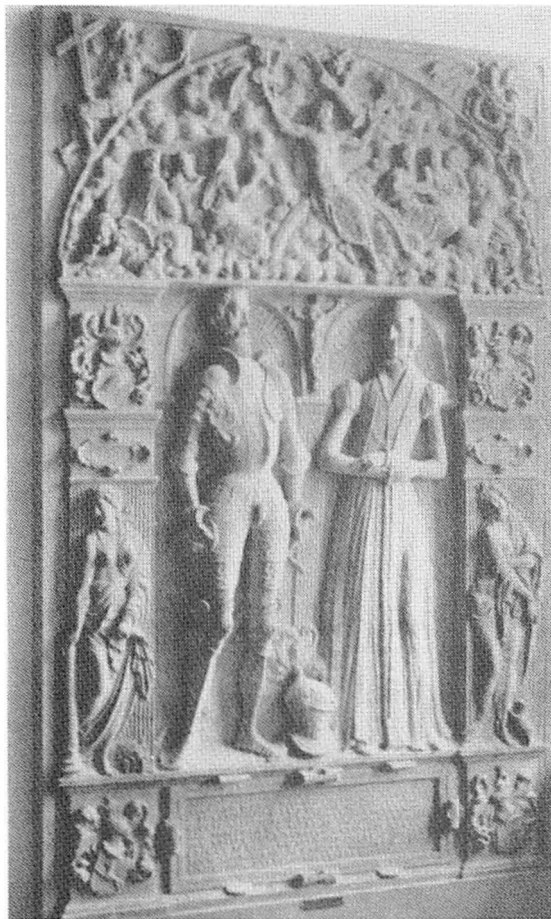

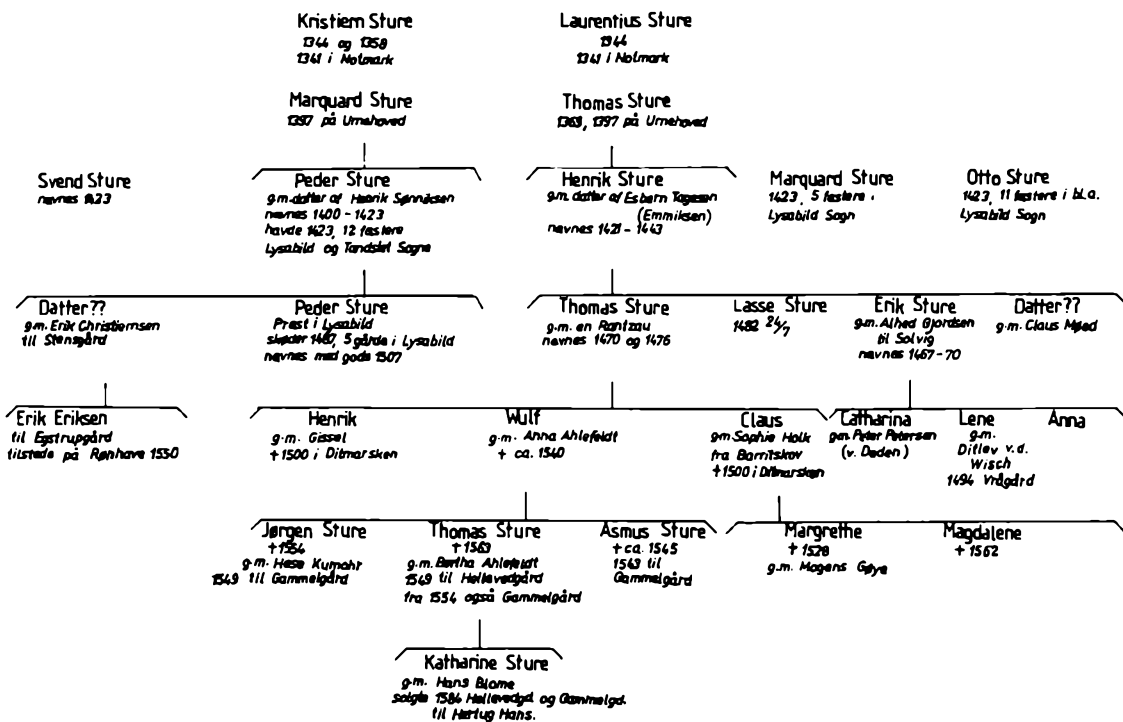
Fig. 3: Gravmæle over Thomas Sture og Bertha Sture, f. Ahlefeldt. Udført 1569 af Jacop v. d. Borch. Nøtmark kirke.

gods har været betydeligt større i Tandslet og Lysabild sogne, hvor Otto, Marquard og Peter Sture nævnes med gods 5. januar 1423²⁰). Ialt må man formode, at slægten har haft mindst 25 gårde her imod 8 i 1584. Heraf ved vi, at 5 gårde i Lysabild 28. juli 1487 blev skødet til Helligåndsklostret i

Fåborg af Peter Sture og 2 gårde i Lysabild er mageskiftet med kronen af Wulf Sture²¹). Tilbage er imidlertid mindst 10 gårde, som ikke ses at være i slægtens besiddelse senere. Jeg formoder derfor, at de ved giftermål er kommet fra slægten til en af de andre adelige, der har gods i disse sogne. Her er det nærliggende at tænke på den væbner Erik Christiernsen, der 11. eller 18. juli 1494 sidder på Stensgård i Tandslet sogn, og da skødede gården med mølle samt Tandsgård til Marquard Lund²²). Til gården hørte også 1 gård i Ertebjerg i Tandslet sogn og 5 gårde i Himmark i Svenstrup sogn²³).

Når vi betragter beliggenheden af Sture-slægtens gårde i 1584, falder det endvidere i øjnene, at slægten tilsyneladende kun har 5 gårde i Ketting sogn, hvor slægtens ene hovedsæde, Gammelgård, er beliggende. Til slægtens gods har imidlertid i Ketting sogn uden tvivl hørt landsbyen Stavnsbøl (hvor nu Augustenborg ligger) og en del af landsbyen Sebbelev, svarende til 7 gårde i 1500-tallet. Det var formodentlig dette gods Agge Numsens enke Margrethe i 1257 skænkede til bispem i Slesvig, der i hvert fald ejede ca. 20 gårde her i 1500-tallet²⁴). Margrethe nævnes i brevet til Gammelstrup, der utvivlsomt er identisk med Gammelgård²⁵). Måske er det slægten Sture vi allerede her har med at gøre.

Det er tillige bemærkelsesværdigt, at slægten i 1584 kun ejede en gård i Egen sogn, hvor Hellevedgård er beliggende. Også her kan man formode, at der har været mere gods i slægtens eje. Det er derfor nærliggende at antage, at en del af det ret omfattende gods i Egen sogn, som tilhørte kirkelige institutioner, skyldes donationer fra slægten Sture. Det drejer sig bl. a. om 5 gårde i Egen, som tilhørte biskoppen på Fyn, 2 gårde i Egen som tilhørte Skt. Gertrud alteret i Sønderborg, 1 gård i Sjellerup som tilhørte Skt. Erasmi alteret

Stamtavle I: Slægten Sture.

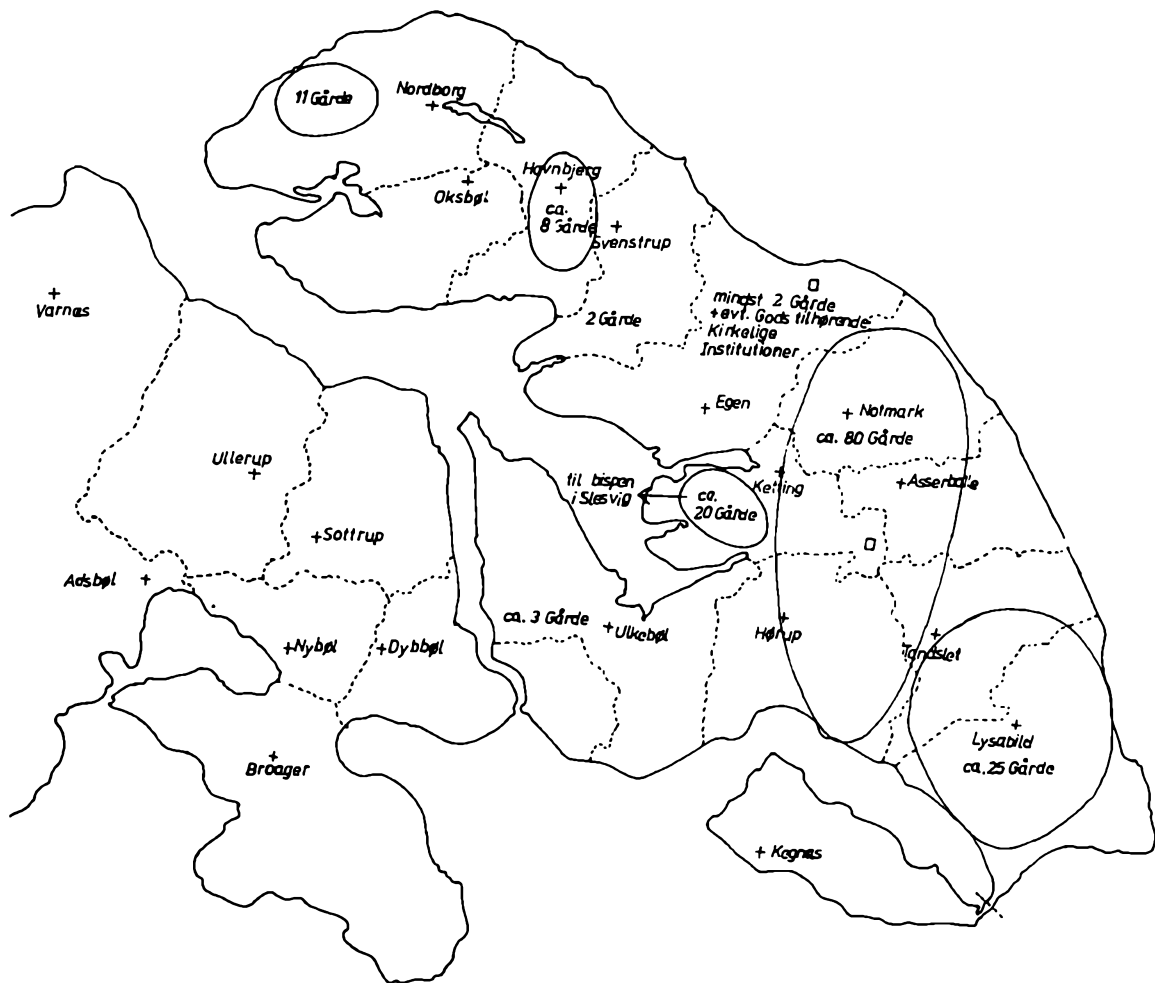
sammesteds og 3 gårde i Sjellerup, som tilhørte Ryd kloster²⁶).

På Nordals falder det stærkt i øjnene, at slægten Sture i 1584 har 11 gårde i Holm. Det er stærkt koncentreret gods og ligger så langt fra slægtens øvrige gods, at der må være tale om et selvstændigt gods, som på et eller andet tidspunkt er erhvervet fra en anden herremand, måske ved giftermål.

I Sture-slægtens gods 1584 og tidligere kan altså iagttages forskellige grupper af gods. Kerneområdet er Notmark, Ketting og Hørup sogne med den vestlige del af Asserballe sogn. Her har slægten ejet ca. 80 gårde og måske det senere bispe-

gods på ca. 20 gårde i Ketting sogns østlige del. Gammelgård ligger meget centralt midt i dette godsområde. Hertil knytter sig så imod sydøst ca. 25 gårde i Tandslet og Lysabild sogne. Også her er der tale om flere gårde i de enkelte landsbyer, især kan Lysabild fremhæves, men der er også her en del strøgods. Imod nord er et samlet gods i landsbyen Holm og igennem Havnbjerg sogn strækker sig et område med ca. 8 gårde. Hertil kommer strøgods i Ulkebøl og Egen sogne, hvor der dog måske har været tale om flere gårde (ca. 10). (Se kort nr. 2).

Af stamtavlen fremgår det, at slægten Stures medlemmer i 1500-tallet var ret så fornemt gift.

Kort 2: Sture-slægtens godskompleks, rekonstruktion.

Thomas Sture 1470 var gift med en Rantzau, hans søn Wulf og sønnesøn Thomas var gift med medlemmer af slægten Ahlefeldt og Jørgen Sture med en Rumohr. Der er altså tale om de fornemste og rigeste af de holstenske adelsslægter, alle bosiddende syd for den nuværende grænse. Også til kongeriget var der fornemme slægtsforbindelser, idet Claus Stures datter Margrethe var gift med

kongens hofmester Mogens Gøye²⁷). Disse slægtsforbindelser vidner om Stureslægtens høje sociale position. Der kendes ikke et eneste ægteskab med den lokale herremandsstand i 1500-tallet (men nok i 1400-tallet). Stureslægten stod altså højt over de øvrige herremandslægter på Als og Sundeved.

Slægten Holk

Den stod således også socialt over slægten Holk, den anden af de to gamle slægter på Als og Sundeved. Vi kan da også konstatere, at Sture-slægten var betydeligt mere godsrig en Holk-slægten, der i modsætning til Sture-slægten var stærk indgiftet i den lokale adel såvel af hjemlig som af indvandret, holstensk herkomst.

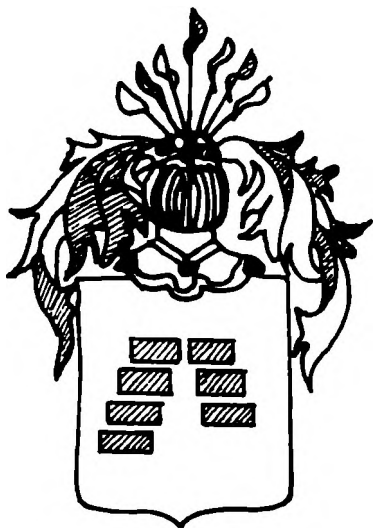
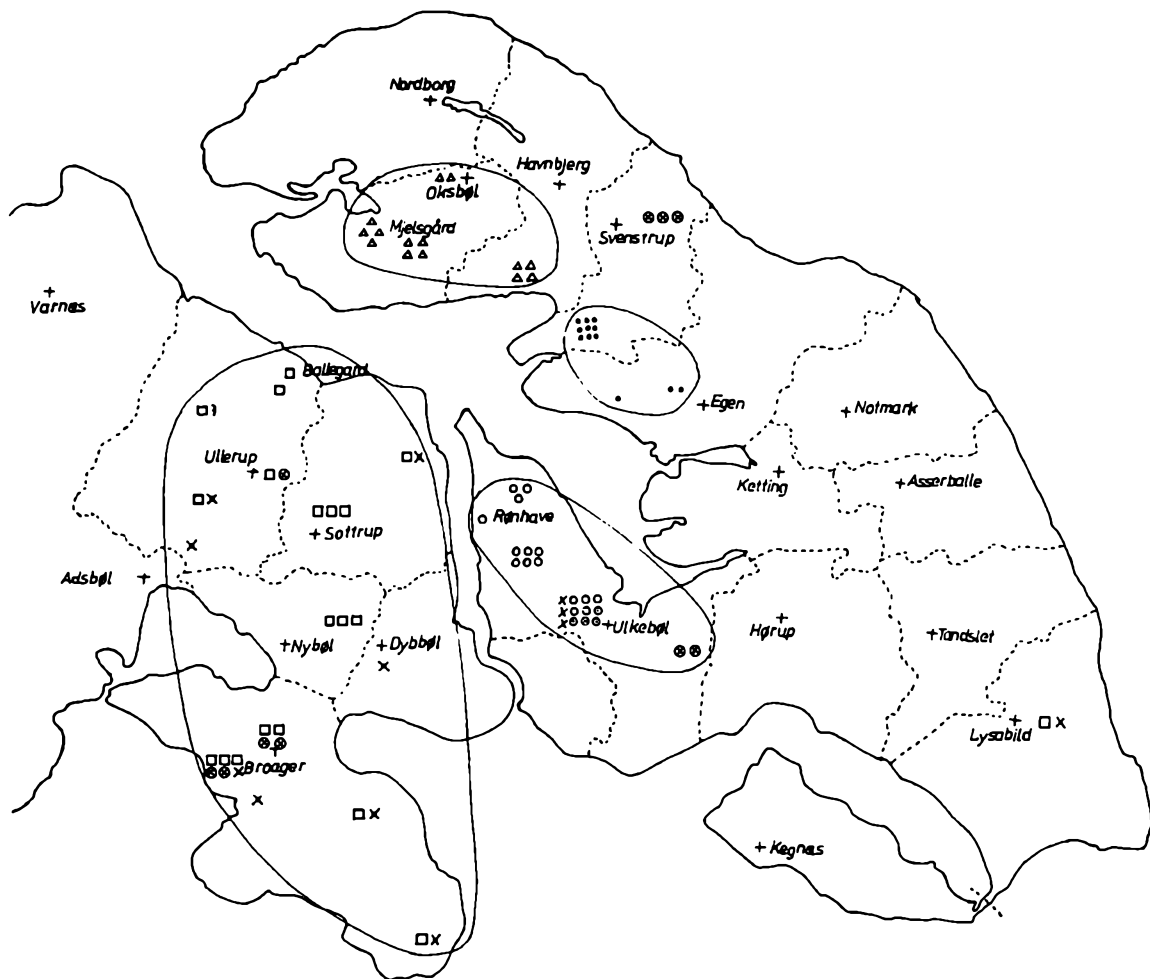

Fig. 4: Slægten Holks våben.
Rød mursparre i sølvfelt.

For slægten Holks vedkommende er det endnu vanskeligere at skabe en sammenhængende slægts-tavle end for slægten Sture. Først med Godske Holk, der levede kort før 1500 kan der skabes en sikker sammenhæng. Også her er der dog tale om ældre medlemmer i 1400-tallet. 1428 optoges således en Goske Holk i Sct. Knudsgildet i Flensborg, hvilket kunne tyde på at vi her har med slægten fra Sundeved at gøre²⁴⁾. Til de personer

fra 1300-tallet, der bærer navnet Holk, bl. a. hertug Eriks marsk, Erik Holk, og som synes at have haft gods i Angel, er det ikke muligt at knytte nogen slægtsmæssig forbindelse²⁵⁾. Hvis det er samme slægt, hvad man kan formode ud fra våbenmærket, en mursparre, kan det sikkert antages, at slægten Holk er indvandret til Sundeved og Als og ved giftermål er kommet i besiddelse af gods. Slægten Holk ejer således gods næsten de samme steder på Sundeved og Nordals som Peter Vognsen gør i 1413. Han var som nævnt søn af Vogn Nielsen, hertug Valdemars justitiar, der var tilstede i Sønderborg i 1358. Måske er slægten Vognsens gods kommet til slægten Holk ved giftermål. Dette kan naturligvis kun opfattes som en hypotese, men jeg tror i hvert fald ikke at slægten Holk har sin oprindelse på Als og Sundeved.

Vi kender så nogenlunde det gods, som Godske Holks sønner og døtre ejede i 1500-tallet, og på grundlag heraf kan Godske Holks samlede gods ca. 1480 rekonstrueres (se kort nr. 3). Det må have omfattet ca. 60 gårde, men hvor Sture-slægtens gods var stærkt koncentreret med ca. 80 gårde i et kerneområde på kun tre sogne, er Godske Holks gods meget spredt og beliggende såvel på Als som på Sundeved. Også dette tyder på, at godset ikke er gammelt, men skabt ved giftermål og andre former for erhvervelse. Sønnerne Bertel, Hartvig og Wulf havde hver sin hovedgård, hhv. Rønhave i Ulkebøl sogn, Ballegård i Ullerup sogn og Mjelsgård i Oksbøl sogn, og vi kan da også se, at grupper af gods er koncentreret om disse gårde. For Ballegård gælder dog nok, at den ikke oprindeligt tilhørte Holk-slægten, men er kommet til Hartvig Holk ved ægteskab med Elsebe Rixdorf og altså hørte til det tidligere Rixdorf-gods, som skal omtales nedenfor. At Holk-slægten dog oprindeligt har haft gods på Sundeved er givet. Godske Holk

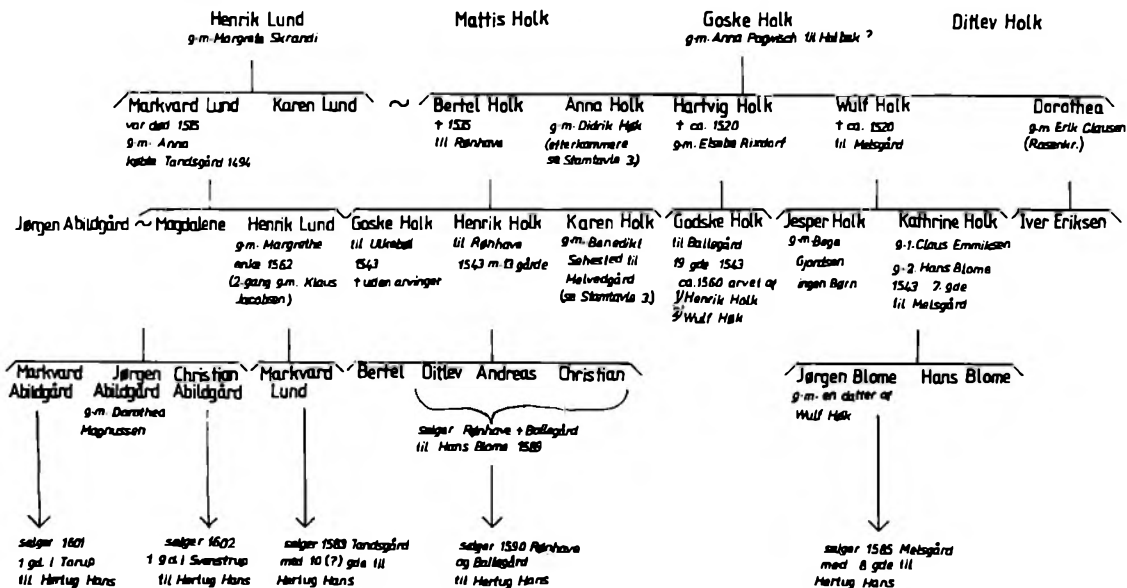

Kort 3: Godske Holks gods ca. 1480. (Rekonstruktion). □ Godske Holks gods 1543. × Anne Holks (Wobislaw Wobitzers) gods 1543. ○ Henrik Holks gods 1543 (1590). △ Wulf Holks gods ca. 1510. ● Mattis Holks gods før 1535. ⊕ Gods tilhørende Bertel Holk (i alt 8 gårde). ⊙ Drude Hek 1534, senere Ballhasar Karberg.

nævnes med gods her 1460³⁰), men slægtens gods her må dog betegnes som strøgods. Til de tre godsområder må nok føjes endnu et, nemlig det gods som Mattis Holk havde skødet til kronen før 1535. Det omfattede bl. a. 9 gårde og 4 mindre gårde i Stevning i Svenstrup sogn³¹). Hvordan Mattis

Holk skal knyttes til Holk-slægten vides ikke, men denne stærke koncentration af gods i Stevning kunne tyde på at hans hovedgård skal søges her.

Med Godske Holks datter Anna Holk får vi gennem stamtavlen et levende indtryk af, hvorledes disse slægter var indgiftet i hinanden i 1500-tallet

Stamtavle II: Slægterne Lund og Høk.

og det uanset om de var af indfødt eller holstensk oprindelse (se stamtavle 3). Anna Høk var i sit 1. ægteskab gift med Didrik Høk d. æ. af en indvandret holstensk adelslægt. I ægteskabet var der i hvert fald tre sønner, hvoraf Goske Høk nævnes til Ulkebøl, Moritz Høk til Ladværgård og Wulf Høk til Avnbølgård. Wulf Høk synes at have arvet hovedparten af godset, som han forøgede ved ægteskab med Anna v. Qualen. Hun var datter af Sivert v. Qualen, der 1543 nævnes med 11 gårde på Sundeved. Allerede hans far Marquard v. Qualen nævnes til Avnbøl i 1506. Jeg formoder at det gods som denne holstenske slægt sidder inde med, er erhvervet dels ved ægteskab dels ved forlening. Sivert v. Qualen var gift med Margrethe af Magnussen-slægten fra Blans og deres søn Jacob v. Qualen, opkaldt efter morfaderen Jeb eller Jakob Magnussen, arvede 6 gårde og skrives 1561

til Avnbøl³²). Wulf Høk havde fire døtre, hvoraf en var gift med Jørgen Blome, en søn af Kathrine Wulfsdatter Høk og Hans Blome, (de var således næstsøskende børn), en anden datter var gift med Sivert Sehested, en søn af Benedikt Sehested til Melvedgård og Karen Bertelsdatter Høk. Ingen af døtrene eller svigersønnerne ønskede tilsyneladende at overtage Avnbølgård efter Wulf Høks død. Den blev derfor 3. juli 1585 med 18 tilhørende fæstegårde solgt til fætteren Didrik Høk d. y., der supplerede godset på forskellig vis³³). Efter hertug Hans den yngres store opkøb af adelsgods var Avnbølgård og Blansgård de eneste tilbageværende adelige sædegårde på Sundeved. Didrik Høk d. y. var gift med Mette Breide, der var et barnebarn af Otto Breide til Søbo, og med hende arvede han enkelte gårde på Sundeved, som oprindeligt havde hørt til Søbo. Selve Søbo

med dens tilliggende ca. 13 gårde på Als blev arvet af Mettes søster, gift med Detlef Rumohr, der 1. september 1600 solgte Søbo eller Rumohrsgård, som den senere kaldtes, til hertug Hans d. y.³⁴⁾.

Mindre gods komplekser

Det er klart, at det med så indviklede slægtsforbindelser og dermed arvedelinger er vanskeligt at finde rede i, hvem der har ejet hvilket gods hvornår. Vi har dog bevaret en række fortegnelser over adelsgods fra 1543 før disse giftermål og arvedelinger finder sted. Det er derfor muligt at få et indtryk af en række mindre gods komplekser på Als og Sundeved (se kort nr. 4).

Ældst kendt af disse gods komplekser er *Skrandisgård* i Ullerup sogn. Hertil hørte 7 gårde i Avnbøl, 1 i Blans, 1 i Snogbæk og 1 i Sottrup. Det skødedes engang før 1535 til kronen af Erik Skrandi. Senere kom hovedgården, også kaldet Egeskovgård, ved forlening til Sivert v. Qualen³⁵⁾. Skrandisgård har altså størstedelen af sit fæstegods

koncentreret i landsbyen nærmest hovedgården.

Skovbølgård i Felsted sogn ligger ganske vist ikke i Sundeved, men dens ejere, slægten Uge, hører bl. a. gennem giftermål socialt til adelen på Als og Sundeved. Til gården hørte 1543 2 gårde i Skovbøl og 3 i Bovrup, mens 3 andre gårde lå så fjernt som i Mjels og Oksbøl på Nordals³⁶⁾. Poul Uges ialt 10 fæstegårde blev delt mellem sønnerne Peter og Erik Uge, hvoraf sidstnævnte boede på Avnbøllund, som blev skabt af 4 gårde fra hustruen Dorothea Wonsfleth og 5 gårde erhvervet fra kronen. De blev alle nedlagt og jorden udlagt til godsdrift. Avnbøllund er altså et gods der først er skabt i 1500-tallet. Det skødedes 26. december 1594 af Erik Uges søn Poul til hertug Hans den yngre³⁷⁾.

Til *Blansgård*, der ejedes af Poul Magnussen i 1543 hørte bl. a. 1 gård i Bovrup og 1 i Sottrup mens 4 gårde lå i Snogbæk ikke langt fra hovedgården i nærheden af Blans³⁸⁾. Det er et meget lille gods på kun 6 gårde og ikke så koncentreret som f. eks. Skrandisgård.

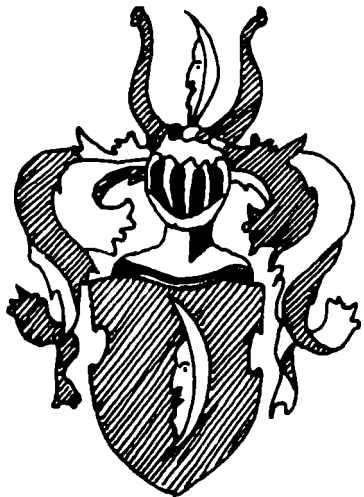

Fig. 5: Slægten Skrandis våben. Selvmåne med ansigt i rød felt.

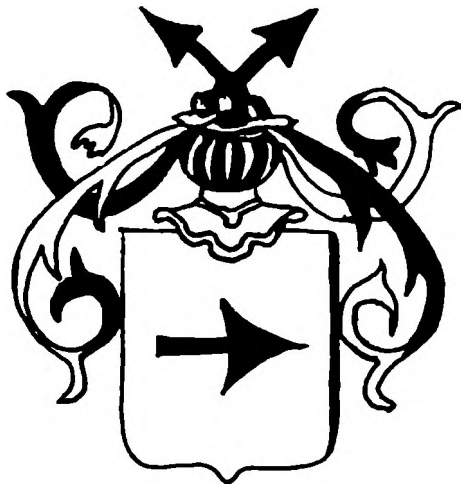
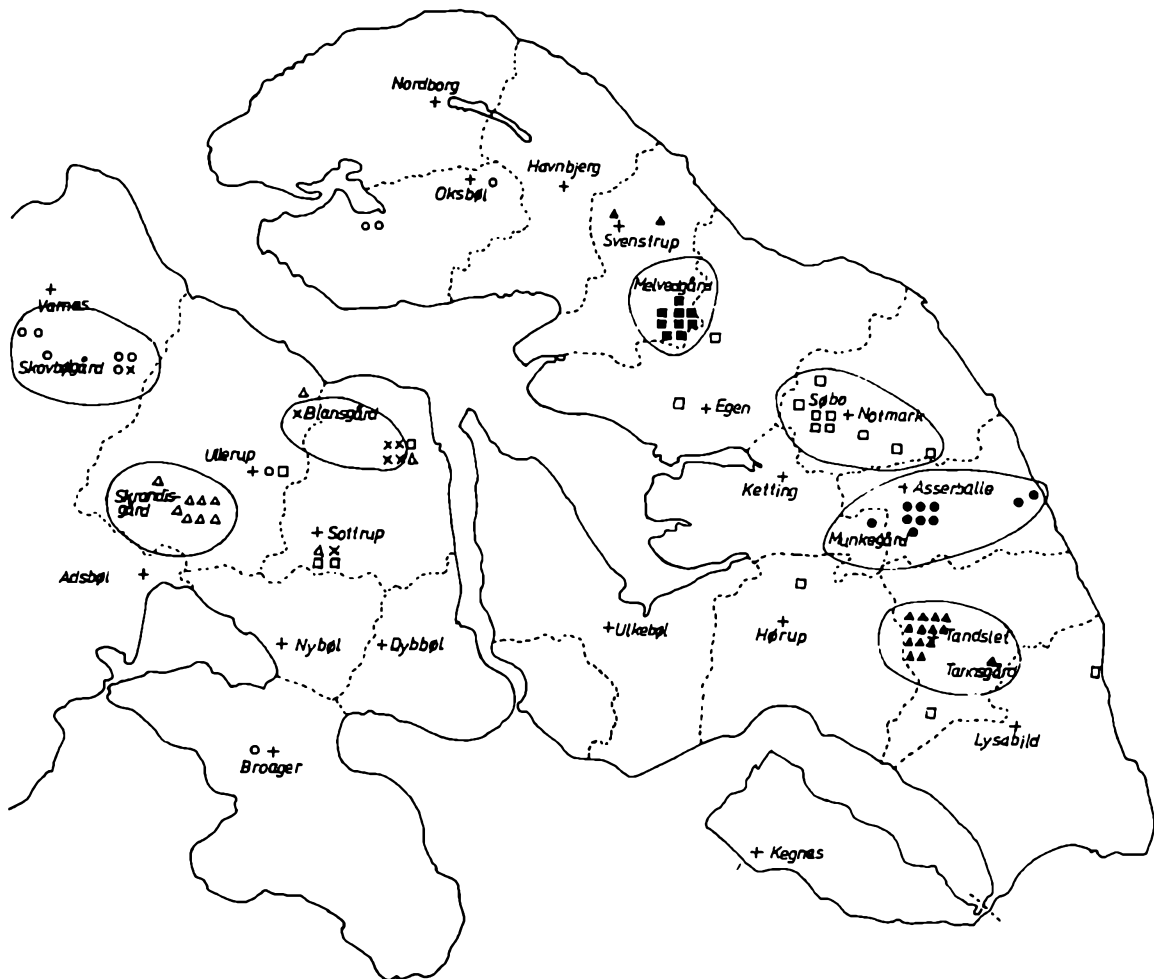

Fig. 6: Slægten Magnussens våben. Sort pil i sølvfelt.

Kort 4: Mindre godskomplekser i 1500-tallet. □ Søbo 1543 i alt 13 gårde. ○ Skovbølgård 1543 i alt 10 gårde. △ Skrandisgård ca. 1500 i alt 10 gårde. x Blansgård 1543 i alt 6 gårde. ● Munkgård 1574 i alt 9 gårde. ▲ Tandsgård 1515, 1583, 1601 og 1602 i alt 15 gårde. ■ Melvedgård 1543 i alt 8 gårde.

På Als lå i Svenstrup sogn *Melletgård*, der som tidligere nævnt af hertug Valdemar var blevet pantsat til Markvard Rolstrup, men i 1375 kom tilbage til kronen³⁹⁾. 14. februar 1431 blev det givet i pant til Claus von Koden. Senere er det kommet fra kronen, idet 11 bønder i Mellet i 1535

siges at være købt fra statholder Iven Reventlow og derefter med Melletgård givet i forlening til den senere amtmænd i Åbenrå, Benedikt Sehested, der ved sit ægteskab med Karen Bertelsdatter Holk havde erhvervet noget af Holk-slægtens gods⁴⁰⁾. Efter Benedikt Sehested fik Poul Magnussen til

Blansgård det i forlening og i 1596 kom gården med tilhørende fæstegods efter hans død til hertug Hans, der omdøbte det til Hjortspring⁴¹). Til Melletgård hørte helt fra middelalderen landsbyen Mellet eller Melved og også her genfinder vi altså typen på det lille gods.

Søbo i Notmark sogn er knap så koncentreret, men 8 af gårdens 13 fæstegårde ligger dog i Notmark sogn. Det ejedes 1543 af Otto Breide og en gammel tradition hævder at vide, at det er kommet til ham ved giftermål med Anna af en gammel alsisk slægt Fikkessen⁴²). Hvis der er tale om et sådant ægteskab ligger det dog længere tilbage, idet Otto Breide ifølge et kalkmaleri i Notmark kirke var gift med Anna Lindenov af en slægt, der stammede fra Kolding-egnen⁴³). Utvivlsomt har vi i Søbo at gøre med et gammelt godskompleks.

I *Munkegård*, der ejedes af slægten Hartvigsen, genfinder vi igen typen med hovedgård og et større antal fæstegårde i den nærliggende landsby samt enkelte lidt fjernereliggende gårde. Hartvig-

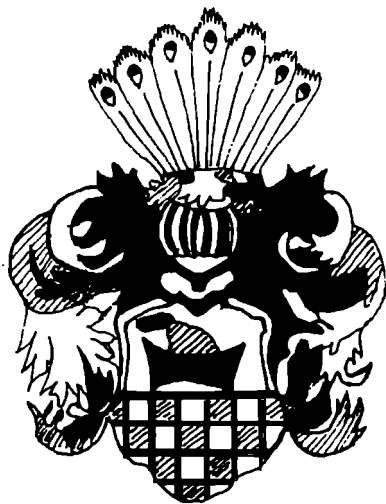

Fig. 7: Slægten Hartvigsens våben. Skjoldet dell, øverst hue med rød puld i blått felt, nederst tavle i rødt og blått.

sen-slægten kendes kun i 1500-tallet, men er muligvis gammel på øen⁴⁴).

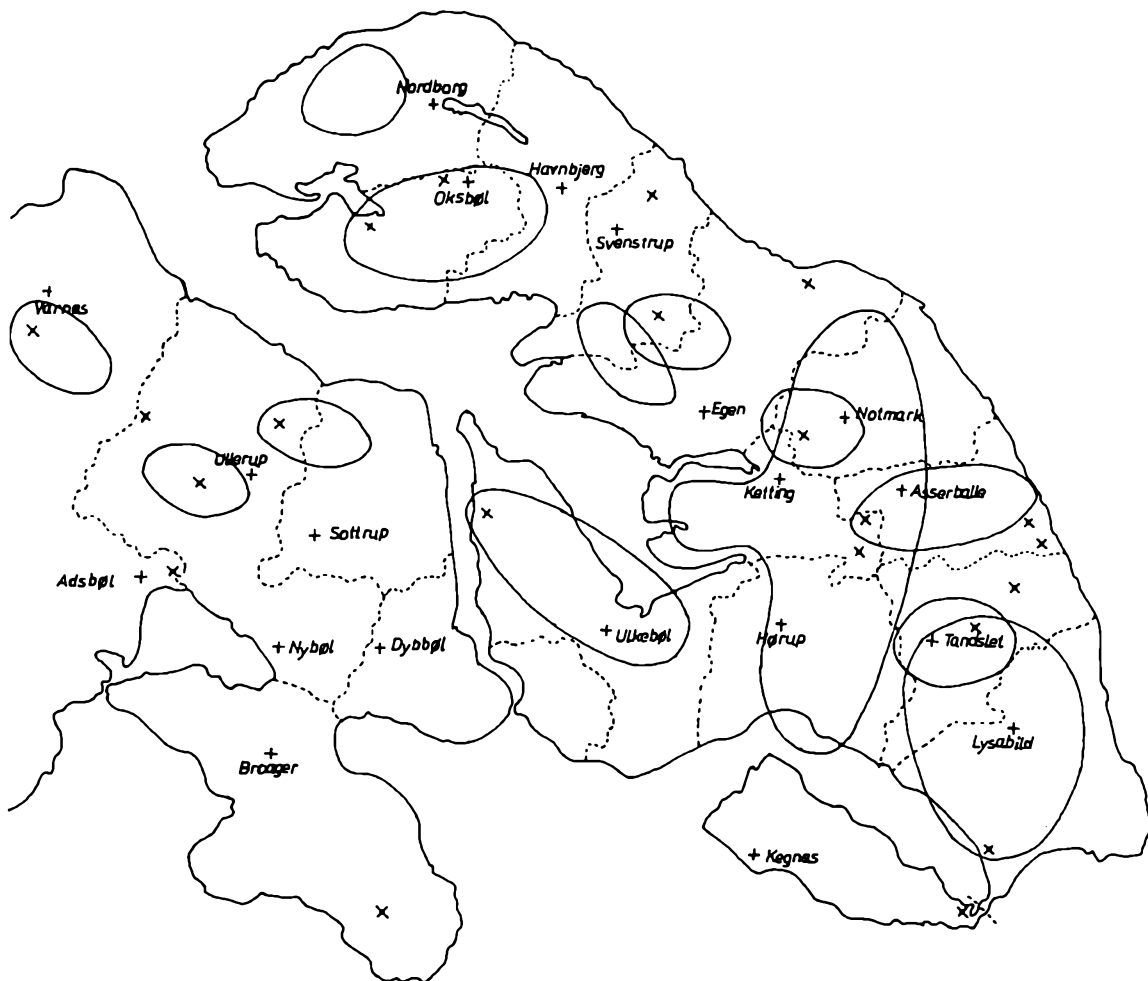
I *Tandsgård* gentager mønsteret for det lille gods sig igen. Markvad Lund erhvervede Tandsgård fra væbneren Erik Christiernsen i 1494⁴⁵). Muligvis er det som nævnt Sture-gods, men måske kan der også være tale om gods tilhørende en gren af slægten Skrandi, idet Markvad Lunds mor var en Skrandi. Hans søster Karen var gift med Bertel Holk, men slægten synes iøvrigt at stamme fra Angel⁴⁶).

Fig. 8: Slægten Lunds våben. Sort ørn med klæer og stjerne i guld.

Sammenfatning

Jeg har nu gennemgået Sture-slægtens meget store og tilsyneladende gamle godskompleks, det halvt så store Holk-godskompleks, der er stykket sammen af en række mindre godser, formodentlig i løbet af 1400-tallet, samt 7 smågodser på mellem 6 og 13 gårde. Der tegner sig på grundlag heraf

Kort 5: Godskomplekser på Als og Sundeved i middelalderen. Forsøg på en rekonstruktion. x Voldsted.

et ret klart mønster, som antyder udviklingen helt tilbage fra 1300-tallet. Oprindeligt har der været enkelte store godser tilhørende fornemme slægter. Af disse kender vi kun Sture-slægtens, men i dens gods indgår tillige en række ret små godskomplekser. Det er formentlig gods, som har været ejet af herremænd af den type, vi træffer i brevet fra

1358. De er under den store agrarkrise i slutningen af 1300-tallet og begyndelsen af 1400-tallet gået nedenom og hjem, og Sture-slægten har så kunnet overtage deres gods. Også Holk-slægten har formentlig været så kapitalstærk, at den har kunnet overtage sådanne mindre godskomplekser, nogle af dem måske ved giftermål, hvorved den

er blevet bofast på egnen. Enkelte af disse små herremandslætter har dog tilsyneladende kunnet overleve krisen. Det er de små godser vi træffer i 1500-tallet, som Søbo, Skrandisgård og formodentlig også Blansgård og Skovbølgård. I 1500-tallet er endvidere de store godskomplekser blevet splittet ved arvedelinger, således som vi ser det med slægten Holks gods, og tildels også med Sture-slægtens, selvom dette gods tilsidst ender hos en mand.

Udviklingen går altså fra mange små og enkelte store godser i 1300-tallet til koncentration hos få godsrige slætter i 1400-tallet som følge af agrarkrisen og i 1500-tallet igen til splittelse som følge af arvedelinger. En stor del af de adelige hovedgårde, vi træffer i 1500-tallet, er således ret nye som hovedgårde og eksisterer altså side om side med gamle hovedgårde for de smågodser, som har overlevet alle kriser og koncentrationer.

Samler vi Sture- og Holk-slægtens forskellige godsgrupper samt de små godskomplekser på et kort, får vi et indtryk af middelalderens godsstruktur på Als og Sundeved (se kort nr. 5 og oversigten over hovedgårde og voldsteder). Vi ser, at vi til en række af disse godskomplekser kender hovedgårdens placering i form af et voldsted (Skovbølgård, Skrandisgård, Blansgård, Rønhave, Munkegård, Søbo, Melletgård, Mjelsgård og Gammelgård). Men for nogle godser mangler der et voldsted. Det gælder bl. a. Sture-slægtens godskompleks i Holm og Holk-slægtens godskompleks i Stevning. Men vi har også voldsteder, hvortil vi ikke kender noget gods. Det gælder bl. a. voldstedet Gammelgård i Svenstrup sogn, Rytterkullen i Asserballe sogn, og et voldsted i Skelde i Broager sogn. Selvom kortet giver et vist indtryk af middelalderens godsstruktur er vores viden altså dog ret ukomplet.

Sundeved

Det falder især i øjnene, at vi ikke på det sydlige Sundeved med Broagerland kender noget gods, og i det hele taget bemærkes forskellen mellem Als og Sundeved. De middelalderlige forhold skinner meget klarere igennem på Als, hvor vi kender middelalderlige slætter og deres gods forholdsvis godt. Dette gælder slet ikke for Sundeved, hvor store forandringer har fundet sted. Den holstenske adel kom her i besiddelse af et ret betydeligt gods, især i 1400-tallet, og hvad Sture-slægten og til dels Holk-slægten gjorde på Als, nemlig overtog de små herremænds gods, har urtvivst Ahlefeldt'erne på Søgård samt slægten Rixdorf gjort på Sundeved.

Vi kender slægten Ahlefeldts gods på Sundeved i 1543⁴⁷); hertil kommer imidlertid en del gårde, der tilhørte slægten Emmiksen (se kort 6). Den var ligesom Holk-slægten gift ind i Pogwisch-slægten, der var kommet i besiddelse af gården Holbæk i Adsbøl sogn. Endnu kendes folkevisen om hr. Iver og hr. Buske, om kampen mellem den lille herremand og den fremmede holstener om Holbæk⁴⁸). Ved slægtsforbindelser til Limbek'erne på Søgård havde Pogwisch'erne også arvekrav på dette store gods, og Emmiksen- og Holk-slægten har derved arvet gods på Sundeved, hvoraf en del oprindelig har hørt til Søgård og en del måske er gods, der tidligere lå til gården Holbæk⁴⁹).

Folkevisen om hr. Iver og hr. Buskes kamp om Holbæk stammer formodentlig fra Erik af Pommerns kamp for at genvinde hertugdømmet Sønderjylland i begyndelsen af 1400-tallet. Under denne kamp deltes adelen i to grupper, nogle støttede de holstenske grever og nogle støttede den danske konge. Delelinjen gik ikke efter om man var indfødt eller om man var holstener. Det

Godske Hølk
(se Stamlavte 2)

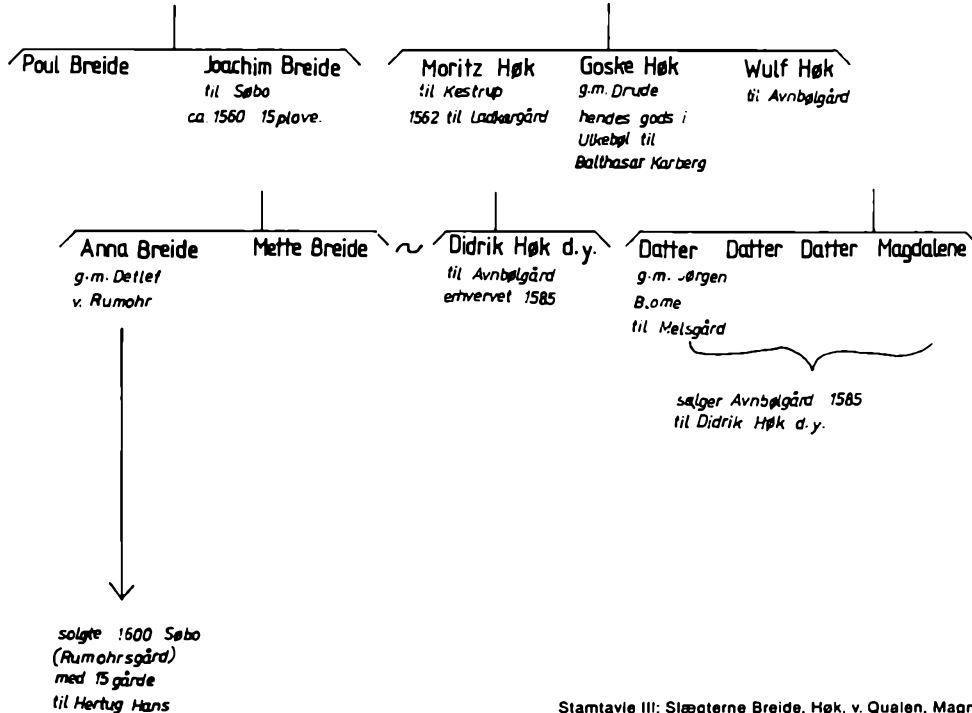
Marquart v. Qualen
til Avnbøl 1506

Otto Breide
til Søbo
1543

Anna Hølk
levde 1535 i Åbenrå

2. Wobislaw Wobitser
1. Didrik Høk d. u.

Sivert v. Qualen
11. gde. 1543
2. solgt til Søgård

Stamtavle III: Slægterne Breide, Høk, v. Qualen, Magnussen og Andersen.

har været helt andre overvejelser, om magt og indflydelse, der gjorde sig gældende⁵⁰).

Også på Sundeved var adelen delt, ja broder stod imod broder. I 1413 klagede kongen således over at Palle Bondesen havde ødelagt sin bror Klaus Bondesens gård og iøvrigt tilføjet adelen

på Sundeved stor skade⁵¹). Klaus og Palle Bondesen førte et egern i deres skjold, dvs. de tilhørte slægten Friis, og de eller deres efterkommere træffes ikke senere på Sundeved. Klaus Bondesens gård var meget stor, i dokumenter fra 1413 nævnes der som røvet fra denne gård 20 læster korn, 43

Jep Magnussen
til Blansgård
nævnes 1506/07

~ Margrethe til Avnbøl 1556
† 1589

Poul Magnussen til Blansgård
6 gårde 1543
† 1596

Benedikt Sehested til Melvedgård
† 1560
Melvedgård

~ Karen Bertelsdt Holk til Rønhave

Anders ?

Anna v. Qualen arvede 3.gde.

Jacob v. Qualen 1561 til Avnbøl
1564 6 gde.

Otto

Dorothea g.m. Jørgen
Abildgård
(se Stamtavle 2.)

Jacob

Henrik

Hartvig Andersen
nævnes med 9.gde. 1534
g.m. en Uge til Skovbølgd.

~ Sivert Sehested til Ullerup
arvede Langeskærlund
fra sin Moder
solger 1604, Ullerupgård
til Didrik Høk

Reimar S. til Naskesgård
† før 1595
(senere under Spøbe)

Bertram S. til Ullerup
g.m. Eva
Sprengel

Detlev S. afstår 1589 deres
fødrene gods til
broderen Bertram

Anna S.

~ Jørgen Hartvigsen til Munkegård
† 1596 i Odense
1565 8 gårde til
Munkegård

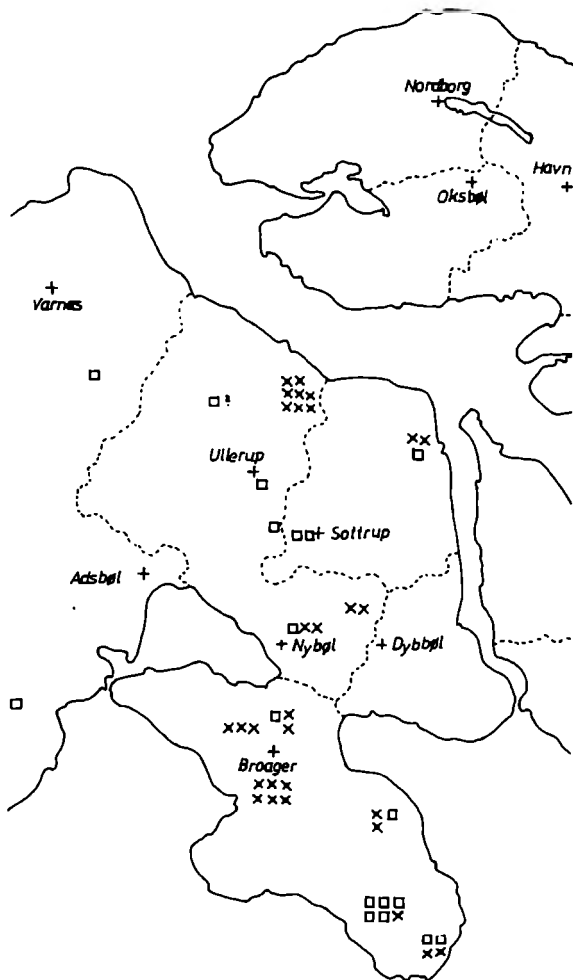
solgte 1585 5.gde
til Hertug Hans

hun solgte 1600
2.gde. til Hertug Hans

solgte 1579
Munkegård med 9.gde.
til Hertug Hans

stude, 30 køer, 60 får og 60 svin, dertil kostbare heste, ligesom også andre personer mistede deres gods på denne gård. Man har derfor formodet, at der måske er tale om Brådeborg i Ullerup sogn, det meget store og velbevarede voldsted på grænsen mellem Ullerup og Varnæs sogne⁵²).

I hvert fald må Palle og Klaus Bondesens gods være blevet overtaget af andre, og det er her nærliggende at tænke på Ahlefeldt'erne på Søgård. Vi ved endvidere, at en del herremandsgods på Sundeved blev overtaget af landsherren. Slægten Rixdorf var en holstensk slægt, som under kampen

Kort 6: Søgård-gods på Sundeved ca. 1470. □ Emmiksen-gods ca. 1570, i alt 18 gårde. x Ahlefeldt's Søgård 1543, i alt 30 gårde.

mellem kongen og greverne spillede en vis rolle. Henrik Rixdorf var en overgang Sønderjyllands drost, og da han var stærkt knyttet til grev Gerhard, den yngste af de to grever, der efter sin moder sad inde med Als og Sundeved, er det nærliggende at antage, at det er herigennem at

slægten Rixdorf er kommet i besiddelse af gods på Sundeved⁵³). Man har diskuteret meget, hvor slægten havde sin hovedgård, som senere kaldes Palsgård. Der er peget på bl. a. Skeldegård på Broager, men mon ikke snarere der er tale om Ballegård. Vi kender nemlig beliggenheden af en del af Rixdorf-slægtens gods i 1543, og det er i allerhøjeste grad koncentreret inden for Ullerup sogn med bl. a. 7 gårde i Blans, i nærheden af hvilken landsby Ballegård ligger (se kort nr. 7)⁵⁴). Klaus Rixdorf, som ejede dette gods, sluttede sig omkring 1470 til kong Christian I' bror Gerhard i dennes oprør imod kongen. Han blev som følge heraf dømt fra liv og gods, og dette blev i januar 1474 overgivet i forlening til dronning Dorothea⁵⁵). Det er dette gods vi kender beliggenheden af i 1543.

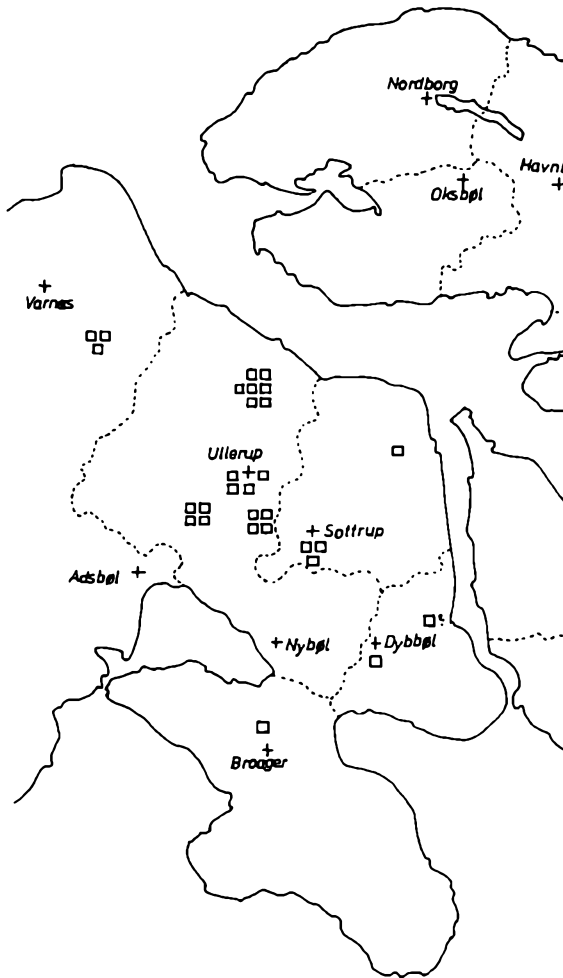
Noget gods må imidlertid være forblevet ved slægten, idet Wulf Rixtorp og dennes svogre Hartvig Goskesen Holk og Henneke v. d. Wisch i 1507 betaler skat af 33 gårde⁵⁶). Der er en del uklarhed om, hvorvidt dette gods senere er gået over til kong Hans, men det er bemærkelsesværdigt, at Georg eller Jørgen og Volmer v. d. Herberge i 1543 nævnes til hhv. Snogbæklund og Skeldegård med 6 og 9 plove eller gårde, tilsammen netop det antal gårde som Wulf Rixtorp sad inde med i 1507⁵⁷). Der er utvivlsomt tale om det samme gods, og jeg formoder herud fra at de to brøders mor var en datter af Wulf Rixtorp (se stamtavle 4). I hvert fald er Georg og Volmer v. d. Herberge først kommet til Sundeved i 1500-tallet og Skeldegård og Snogbæklund opstået som hovedgårde med dem. Også dette gods blev erhvervet af hertug Hans d. y. i slutningen af århundredet⁵⁸).

Ahlefeldt'ernes og Rixdorf'ernes gods på Sundeved levner os således kun ringe mulighed for at få en fornemmelse af godsstrukturen på Sundeved

Adelsgodsets afvikling

Vi er nu ved et studium af forholdene i 1500-tallet nået et godt stykke tilbage i middelalderen og har fået en fornemmelse af den ældre godsstruktur især på Als, og jeg skal derfor i korte træk gøre rede for, hvordan det hele endte. Ovenfor er nævnt, at udviklingen i 1500-tallet gik i retning af splittelse af adelsgodset i mange små godser som følge af arvedelinger, og vi har tillige set, hvorledes adelslægterne var stærkt indgiftet i hinanden, Sture-slægten som en enkelt undtagelse, fordi den var den godsrigeste og socialt rangerede over de øvrige slægter. Det er endvidere karakteristisk, at de slægter af holstensk oprindelse, som vi træffer på Als og Sundeved, for de allerflestes vedkommende først er blevet bosat her i 1500-tallet, og for alles vedkommende er der tale om erhvervelse af gods ved ægteskab eller ved forlening. Det gælder slægterne Breide, Høk, Sehested, Blome, Rumohr og v. d. Herberge. Godssplittelsen betød også, at antallet af hovedgårde eller adelige sædegårde steg i 1500-tallet, og ialt kan vi i 1500-tallet konstatere ca. 25 hovedgårde, heraf 10 på Sundeved og 15 på Als. De eksisterede ikke alle på samme tid og nogle eksistens som hovedgård var ganske kortvarig (se kort nr. 8 og oversigten over hovedgårde og voldsteder side 39 ff.).

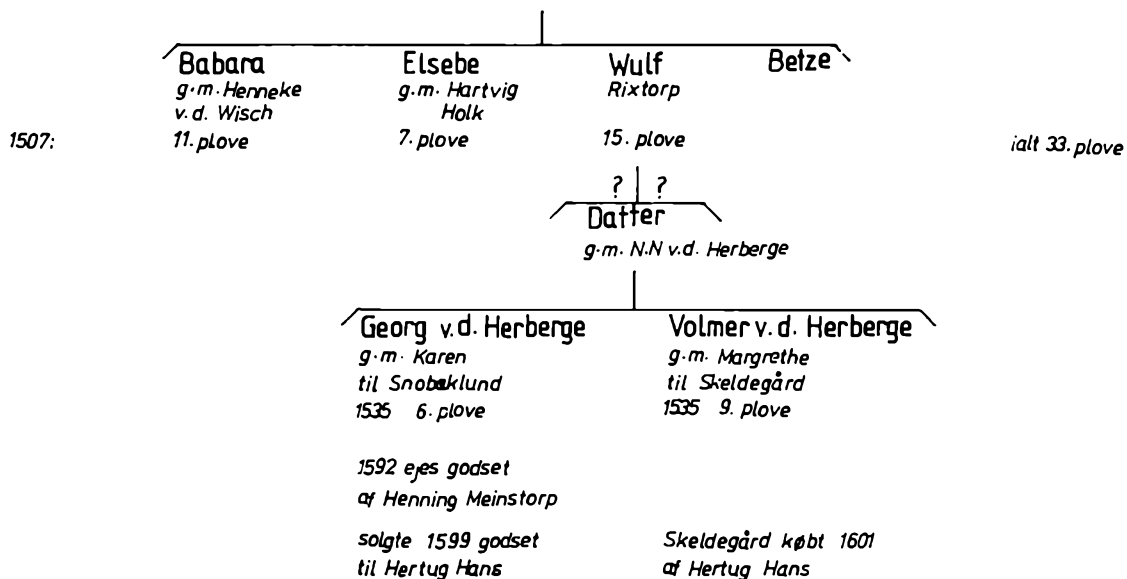
Henrik Holk på Rønhave var ved midten af 1500-tallet næst efter Thomas Sture til Helvedgård, kongens amtmand på Sønderborg slot, vel nok den fornemste af de adelige på Als og Sundeved. Han var født ca. 1510 og havde fået en lærd opdragelse. 1528 blev han indskrevet ved universitetet i Wittenberg, et udtryk for at reformationen allerede da havde vundet frem på Als. Han blev sekretær i kong Frederik I's kancelli og fort-

Kort 7: Rixdorf-gods på Sundeved (1543). Hertil 2 gårde i Skovby på Als.

i middelalderen. Vi kender nok en del hovedgårde i form af voldsteder, men ejendomsforholdene er for ændrede og for komplicerede og det ældre kildemateriale for sporadisk til at give os et glimt af de ældre forhold.

Glaus Rixtorp
 ejede Paltzgård
 fradømt gården i 1474

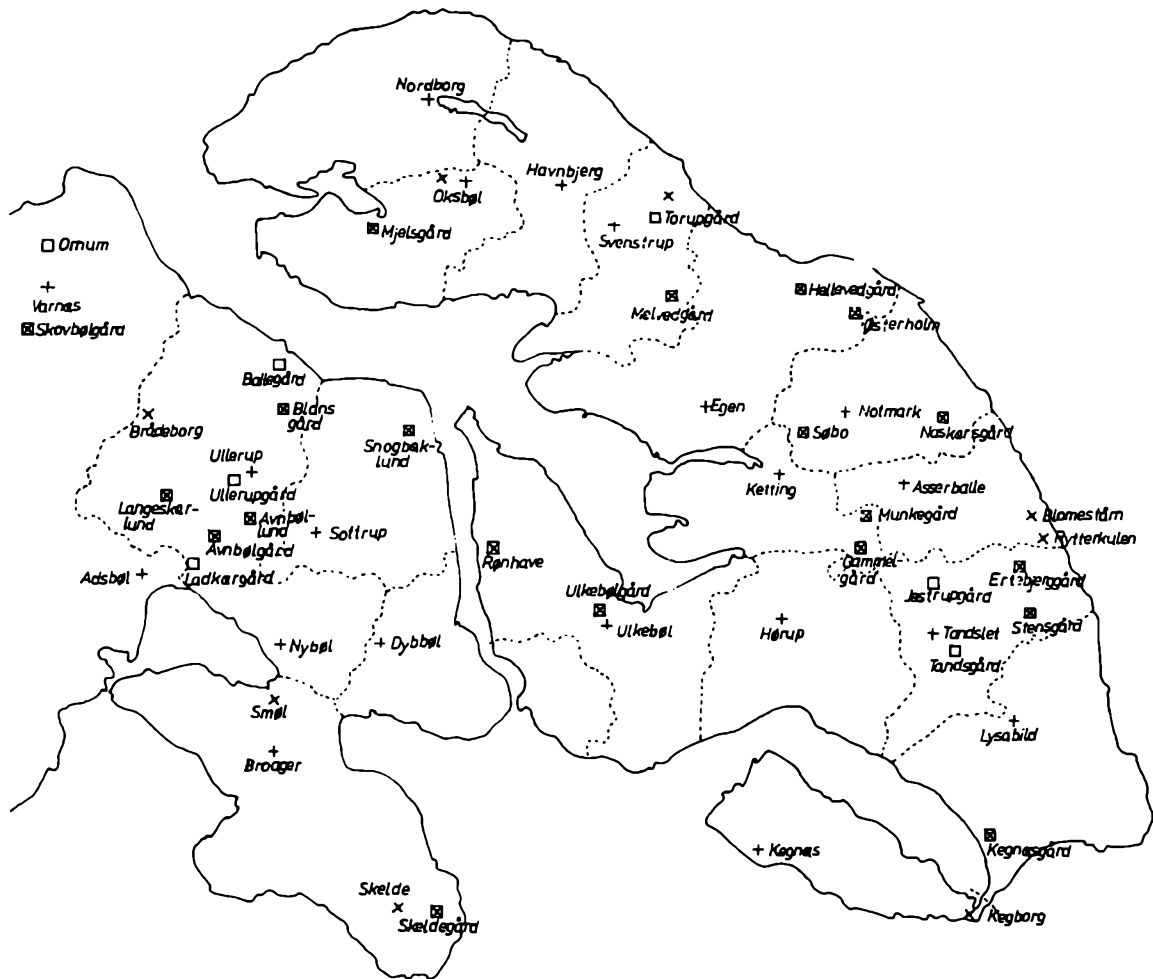

Stamtavle IV: Rixdorf-slægten.

satte som sådan under Christian III og dennes kansler Johan Friis. Herfor belønnedes han i 1536 med degnedømmet i Bremen og indtægterne af hellig trekongers kapel ved Roskilde domkirke. I 1546 blev han gift med Magdalene Reventlow, datter af Anders Reventlow til Søbo på Fyn, som han senere arvede. Her døde han i 1579 og blev begravet i Jordløse kirke³⁹).

Et indtryk af det sociale miljø, som disse adelige udgjorde, får vi, når vi ser, hvem der var faddere for Henrik Holks børn. Ved den førstefødte Bertel Holks barnedåb på Rønhave i september 1549 var en lang række af egnens adelige til stede. For nemst af disse var Gregorius Ahlefeldt til Søgård og Thomas Sture til Helvedgård; også dennes bro-

der Jørgen Sture på Gammelgård var der. Benedikt Sehested kom med sin husfrue, Karen Holk, Henrik Holks søster, fra Melletgård. Henrik Holks broder Goske var naturligvis også med. Wolmer og Jørgen eller Georg v. d. Herberge kom fra Snøbæklund og Skeldegård, Erik Uge fra Avnbøllund, fra Blansgård kom Poul Magnussens frue Anne og fra Åbenrå amtmanden Asmus v. Ahlefeld. Fra Egstrupgård i Tandslet sogn kom fru Karen, en datterdatter af Erik Christiernsen, der i 1494 pantsatte sit gods her. En Birte Holk var også til stede, måske en søster til Henrik Holk. Hun var i det adelige jomfrukloster i Slesvig, en stiftelse for ugifte adelsfrøkner af det slesvig-holstenske ridderskab. Fra Haderslev-egnen kom fru

Kort 8: Hovedgårde på Als og Sundeved i 1500-tallet. □ Hovedgårde. x Ældre voldsteder.

Anna Reichenbach til Vandlinggård. Helt vest fra kom Holkernes slægtning Iver Eriksen Rosenkrantz' frue Karen Lange. Iver Eriksen var søn af Henrik Holks faster Dorothea. Af andre frænder var Hans Holk til Barritskov ved Vejle fjord til stede. Han var søn af Mandrup Holk, der havde været

lensmand på Sønderborg slot omkring 1520. Fra Fyn kom naturligvis også slægtninge og nære bekendte. Mikkel Brockenhus til Brangstrup var der med sin søn Franz Brockenhus til Egeskov, Jacob Hardenbergs enke Sofie Lykke, der formodentlig var en søster til Franz Brockenhus' kone, var der

og sammen med hende Jakobs søster Anna Har- denberg, enke efter Knud Ebbesen Ulfeld til Kåg- bøl, det nuværende Holckenhavn ved Nyborg. Fra Bustrup i Thy kom Henrik Holks svigerinde Mar- grethe Reventlow, gift med Erik Krabbe. Også hustruens moder Sidsel Lange fra Engelsholm ved Vejle var til stede⁶⁰).

Det er bemærkelsesværdigt, at der ingen gæster var sydfra. De fremtrædende holstenske slægter var kun repræsenteret ved Ahlefeldt'erne fra Sø- gård, og der er ingen tvivl om, at han var en af de fornemste gæster, i hvert fald den godsrigeste. Af adel af holtenk oprindelse var kun de lokale junkere til stede, og de stod socialt langt under Gregorius v. Ahlefeldt. Dette viser noget om Henrik Holks sociale placering og tilhørsforhold. Hans forbindelser går til Fyn og Nørrejylland og hans fortid som sekretær i kongens kancelli har naturligvis også haft indflydelse på, at det først og fremmest er fra kongeriget gæsterne kommer.

I 1564 blev den kongelige del af hertugdøm- merne delt, således at kong Frederik den andens yngre bror Hans fik overdraget bl. a. Als og Sun- deved, der dog var henlagt som livgeding for en- kedronning Dorothea, der indrettede kapellet på Sønderborg slot. Da hun døde i 1571 og Hans i 1579 opnåede forlening som hertug tog han for alvor fat på at udkøbe den adel, der sad i hans område; men ikke kun adelsgoods opkøbte han, også tidligere kirkegoods, bl. a. Ryd klostets be- siddelser på Sundeved, Odense- og Slesvig-bispens tidligere gods på Als samt gods, som kongen på en eller anden måde besad.

Vi er i stand til at følge hans erhvervelser ret nøje år for år, og de fleste af dem er omtalt ved gennemgang af slægterne og deres gods. Vi ved også, hvor meget han erhvervede og fra hvem. I alt erhvervede han ca. 350 gårde fra adelen, men det

er karakteristisk, at der i de fleste erhvervelser kun er tale om ganske få gårde (se oversigten s. 46 ff.). Af de 350 gårde var de 113 Sture-slægtens, som erhvervedes i 1584, mens Holk-slægtens erhver- vedes i flere omgange med bl. a. 27 gårde med Rønhave og Ballegård i 1590 og 7 gårde med Mjelsgård i 1585. Søbo erhvervedes 1600 med 17 gårde. Resten, ca. 185 gårde erhvervedes i små- portioner på fra en enkelt til ca. 20 gårde, således at der i begyndelsen af 1600-tallet tilbage kun var Avnbølgård, Blansgård og Skovbølgård som ade- lige hovedgårde. De herregårde, som vi i dag kender herudover er alle skabt af hertug Hans eller hans efterkommere, nogle af dem, f. eks. Ballegård og Hjortspring, på de gamle adelige hovedgårdes plads, men det er en anden historie, som der ikke skal berettes om her.

Junkertiden afløstes således af hertugtiden, og selv om hertugen var en barsk herre, der for hårdt frem imod sine bønder med bl. a. nedlæggelser af hele landsbyer for at gennemføre den dengang moderne stordrift, er det vel et spørgsmål om, hvor meget bedre junkerne var. Flere af dem havde indført stordriften, det gælder bl. a. Erik Uge, der nedlagde 9 gårde i Avnbøl og udlagde jorden til hovedgården Avnbøllund. Mange er også de historier, der fortælles om disse junkere og deres indbyrdes stridigheder, og det kan derfor måske være passende til slut at fortælle et par af disse historier. De er måske nok lidt blodige, men svarer vel ganske godt til, hvad vi ellers ved eller hører om fra renaissancen. Det var en periode, der satte enkeltindividet i centrum. Det gjaldt for det enkelte menneske om at lade de kræfter det rum- mede i sig komme til fri udfoldelse. A. D. Jørgen- sen har i sin afhandling »Ullerup sogns ældre hi- storie« i Sønderjyske Årbøger 1891 (side 66-70) fortalt den blodige historie om Hans Blome og

hans bror Jørgen Blome, søn af Hans Blome og Kathrine Wulfsdatter Holk fra Melsgård og gift med en datter af Wulf Høk på Avnbølgård. Den gengives her:

»Borgmesteren i Sønderborg, den gamle Mattis Kremer, havde i 1577 ladet et søgsmål mod et par af Jørgen Blomes folk for voldsfærd mod borgere gå til hertugen, og herover søgte junkeren at hævn sig ved personlig at øve vold mod borgmesteren og hans venner. Han var dog ikke heldig i sine bestræbelser; thi da han ud på natten anden gang ville storme ind i huset, først gennem døren, derpå gennem vinduet, blev han modtaget af nogle af borgmesterens venner med »tørre hug« (d. v. s. uden blodsudgydelse). Da han herefter fik underretning om at der var indgivet klage over ham til hertugen for brud på husfreden, fik han Henrik Holk til Rønhave og Wulf Høk (sin svigerfar) til Avnbølgård til at gå i forbøn for sig; hertugen stillede dog det vilkår, at han selv skulle forlige sig med borgmesteren. Dette ville han imidlertid ikke, men lod hestene sadle og gik over færgeren til Sundeved. Samme efterår traf han i Åbenrå et par af sine fjender fra Sønderborg; de skyndte sig fra byen, men blev indhentet og måtte lade vognen i stikken på vejen, mens de selv bjergede sig ind i skoven; junkeren mishandlede da karlen og slog vognhjulene i stykker. Hertugen klagede herover til den unge herres formyndere, men lige meget hjalp det. Noget senere overfaldt hans ven, den unge Erik Breide, en af hertugens folk i Flensborg, fordi dennes kones broder skulle have været med at slå Jørgen i Sønderborg; de søgte atter at overfalde ham på tilbagevejen fra Tyskland, da han kom til den berygtede Krophede, syd for Danvirke. Endelig kom det en vinternat til et sammenstød på Sønderborg gade. De to unge junkere Jørgen og Erik red fra Blansgård til Sønderborg;

de var allerede drukne da de kom til Ragebøl, så de måtte tvinge en bonde til at vise dem vej til færgeren. I staden sad de atter og drak forskellige steder til langt ud på natten, indtil de omsider fandt på at gå til borgmesterens hus og gav sig til at rive vinduesskodderne af. Ved støjen kom naboer og genboer ud og søgte ved skrig og våbenlarm at skræmme dem bort; Jørgen Blome løb da også med sine ledsagere, men Erik Breide blev stående og forhånede borgerne; disse faldt da over ham og huggede ham ned. En frænde indgav senere klage over dette drab, men gerningsmændene kunne ikke udfindes.

Hans Blome (Jørgen Blome's bror) satte bo på Varnes mark, hvor han byggede sig en lille herregård efter at have nedlagt de to bøndergårde han havde arvet, den kaldtes efter jorderne for Ornum, d. v. s. en særmark i byens fællesmark. Allerede dette var vistnok et uvant misbrug af retten som jorddrot og måtte gøre ham ilde lidt blandt hans naboer, de Varnes bønder. Derefter kom han i strid med sin nabo Povel Uke på Skovbølgård. Det gik så vidt at han skød ham, da han som gæst var kommet til Ornum; det skete den 1. juni 1589 kl. 4 om eftermiddagen. Liget førtes til Skovbølgård og henstod ubegravet næsten i otte uger, da den dødes frænder ventede tilbud om forlig fra drabsmandens side. Da han ikke meldte sig, fandt begravelsen sted i Felsted kirke, den 24. juli. Ved denne lejlighed opfordredes den dræbtes søskende barn Povel Uke fra Avnbøllund som nærmeste frænde til at forkynde hele slægtens undsigelse til drabsmanden; han fremtrådte da også ved liget og udtalte for de forsamlede, at junkeren Hans Blome var en nidding for den gerning han havde gjort. Da dette meddeltes denne gik han i landflygtighed til Meklenborg og blev borte i et par år.

Hans Blome var igen tilbage på Ornum i som-

meren 1591 og hans hustru fødte ham da en søn; til dennes dåb, den 5. september, indbød han hele omegnens adel, men alle udeblev på hans nærmeste slægtninge nær, broderen Jørgen, hustruens broder Mikkell Rantzov, en anden svoger Baltaser Broktope og hans frænde Skak Mjød, så det blev en noget anden dåb end dåben på Rønhave i 1549. Ophidsede, som de var over denne tort, red de unge herrer dagen efter fra Ornum til Avnbøllund for at drage Povl Uke til ansvar; med en hob løse folk mødte de udenfor gården og to af dem, junkerne Rantzov og Mjød, kom frem for broen og krævede ham ud til sig. Povl Uke gik da også ud til dem og gav Skak Mjød hånden til velkomst, men da han på samme måde ville hilse på Mikkell Rantzov, sagde denne, at de ingenlunde stod således med hinanden, at han kunne give ham hånd. Han opfordrede ham derpå til at gå længere frem foran porten, til samtale med de to andre. Dette afslog Povl imidlertid gentagne gange, »ikke fordi han frygtede de fire adelsmænd, men fordi han ikke ville udsætte sig for det løse folk, som havde samlet sig med dem«. Dette var en torsdag; den følgende onsdag kom der igen ryttere for gården; de kaldte på en pige for at spørge hende, om Povl Uke var hjemme. Da hun svarede nej, førte det til gentagne samtaler, skænderier og forbandelser. Senere kom Jørgen Blome selv hen til broen og en dreng sendtes ind på gården med en lang bøsse i hånden; han havde et brev med til junkeren, men ville ikke levere det til hans hustru. Da disse forhandlinger ikke førte til noget, drog de hjem til Ornum. Samme aften kl. 10-11 forlod derpå Hans Blome sin gård for på stimands vis at overfalde sin selvforskyldte fjende. Han kom til Avnbøllund om natten og brød over gårdens hegn, gik over graven og kom ind i gården med sine folk. De gjorde derpå an-

skrig, så folk vågnede og kom på benene; Povl Uke greb sine våben, slog nogle ruder ud og stillede sig op til skud, mens angriberne skød op imod husets stråtag for at sætte ild på det; de sprængte tillige en ladeport for fra dette skjul at angribe sædehuset. Gårdens folk, som hørte den vilde larm, troede at junkeren var dræbt og holdt sig tilbage. Imidlertid skimtede Povl Uke et par skikkelser, som gik hen foran en lys ladevæg; dem skød han på og gav dem begge banesår; den ene af dem var Hans Blome. Da hans skud var faldet, skød også hans karl over imod ladedøren, men angriberne tog nu flugten og førte den hårdt sårede junker med sig; de efterlod deres våben og Hans Blomes hat. Junkeren blev lagt på sin vogn og kørt bort, men han døde før de kom til den lille bæk, som løber ud fra Avnbøl sø, og blev som lig ført til Ornum.

Fig. 9: Slægten Ukes våben. Skjoldet skrådelt i sølv og rødt.

Anden dagen efter skrev Povl Uke til den unge konge Christian IV og det danske rigsråd for at stille sig under deres beskyttelse imod slægtens hævn. Han skildrer i sine breve, hvorledes det hele var gået til og lagde ikke skjul på, at han selv havde fældet sin modstander; ja han tilføjer, at havde han hin nat vidst, at der dog var flydt blod, ville han have ilet efter de flygtende og dræbt dem til sidste mand.

Straks efter modtagelsen af dette bønsskrift udfærdigedes der kongebreve til statholderen i hertugdømmerne, Henrik Rantzov, og til lensmanden på Nyborg slot, Lavrids Brokkenhus, lydende på, at Povl Uke var i kongens fred og skulle søges ad rettens vej, hvis nogen ville klage på ham. Særlig blev det pålagt lensmanden at stævne Jørgen Blome, der var bosat i Svendborg, til sig, foreholde ham kongens befaling og tage håndslag af ham, at han ikke tænkte på blodhævn for sin broders drab (8. oktober). Hans Blome kom til at ligge på sine gerninger og der blev næppe engang rejst sag imod drabsmanden, som ved nattetide var blevet angrebet i sin egen gård.

Om det var disse begivenheder, der fik de to slægter til at opgive deres gods og sælge det til hertugen eller om der var andre bevæggrunde bliver næppe nogensinde klarlagt, men den 20. februar 1592, fem måneder efter Hans Blomes død solgte Povl Uke Avnbøllund til hertug Hans for 7500 rdl. og en guldkæde til datteren⁽⁶¹⁾. Otte dage senere solgte Hans Blomes enke Drude, Ornum til amtmanden i Åbenrå Kai Rantzau. Også Jørgen Blome måtte kort efter fortrække fra Als. Hertugen klagede over hans stridbare opførsel til kongen og bad denne tilskynde ham til at sælge sit gods⁽⁶²⁾. Det var ikke noget under, at disse blodige begivenheder gjorde et stærkt indtryk på befolkningen, de levede i overleveringen og antog

altid vildere karakter end i virkeligheden. Ikke kun fra Varnæs og Ullerup sogne kendes sådanne sagn, men ligesom hvert sogn har sin heks og sine trolde, har næsten hvert sogn på Als og Sundeved sine sagn om disse junkere og deres ofte voldsomme opførsel. Mange af disse sagn er samlede og kan læses i de ældre årgange af Fra Als og Sundeved, hvor afdøde museumsinspektør Raben har udgivet dem. Disse sagn er imidlertid ikke de eneste minder vi har om junkertiden. Mange af junkernes sædegårde eksisterer i dag som voldsteder rundt omkring, og her taler denne tid måske tydeligst til os.

Forkortelser

- Dipl. Dan. = Diplomatarium Danicum 2. og 3. række, udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- DAA = Danmarks Adels Aarbog (1884 ff).
- Jb. ca. 1600 = Jordebog over Sønderborg amt ca. 1600 på godset Deutsch Nienhof ved Kiel. Den rummer en fortegnelse over hertugens gods og anfører i en lang række tilfælde fra hvilke adelige han har erhvervet det og hvornår. For mange af disse erhvervelser kendes skøderne ikke, og jordebogen er derfor en meget vigtig kilde til viden om, hvad adelen har besiddet af gods. En kopi af jordebogen findes i rigsarkivet. I henvisningerne her henvises der kun til denne jordebog, når skøde ikke kendes.
- Kr. Sk. I = Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark bd. 1 (1535-1648), udg. ved L. Laursen, Kbh. 1892.
- Rep. I og II = Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis, 1. rk. bd. 1-4, udg. ved Kr. Erslev (1894-1912), 2. rk. bd. 1-9, udg. ved William Christensen (1928-1939).
- Sk. og Jb. = Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden, udg. ved F. Falkenstjerne og Anna Hude, Kbh. 1895-1899.
- Trap = J. P. Trap: Danmark, 5. udg. bd. 10.

Noter og henvisninger

Afhandlingen er identisk med et foredrag holdt i Historisk Samfund for Als og Sundeved den 19. oktober 1978. Der er kun foretaget små og få ændringer. Ny er dokumentationen i noterne samt oversigten over hovedgårde, der sammenfatter foredraget. Ny er også oversigten over hertug Hans' erhvervelser, der samler alle de oplysninger vi har om hertugens godserhvervelser.

1. Sønderjyllands historie bd. 3 s. 48 og 271f.
2. P. Lauridsen i Sønderjyske Årbøger 1889 s. 161-201 skilddrer denne udvikling.
3. Johan Hvidtfeldt: Kampen om ophævelsen af livegenskab i Slesvig og Holsten 1795-1805 s. 18-19 med litteraturhenvisninger i note 70 s. 452.
4. Se Sønderjyllands historie bd. 2 s. 99 (Jørgen Olrik), s. 276f (Vilh. la Cour) og s. 399 (Johanne Skovgaard).
5. Harald Voigt: Die Einwanderung des hohsteinischen Adels im Herzogtum Schleswig und Königreich Dänemark bis zum Jahre 1375, i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte bd. 82 s. 51-138. Samme opfattelse i Henrik Fangel: Den holstenske adels indvan-

dring i hertugdømmet Slesvig ca. 1375 til 1459, utrykt speciale Århus 1968, jfr. Esben Albrechtsen: Den holstenske adels indvandring i hertugdømmet Slesvig i det 13. og 14. århundrede i Historisk Tidsskrift bd. 74, s. 81-149, især s. 128-36.

6. Henrik Fangel: Slægten Emmiksen og dens gods, i Sønderjyske Årbøger 1972 s. 5-59.
7. Dipl. Dan. 3. rk. bd. 5 nr. 132.
8. Quellensammlung der Geschellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte bd. 6 s. 89.
9. Danske Magazin 5. rk. bd. 2 s. 96f.
10. Dipl. Dan. 2. rk. bd. 7 nr. 314.
11. Ældste danske Archivregistraturer bd. 1 s. 95.
12. Dipl. Dan. 3. rk. bd. 3 nr. 33.
13. Om diskussionen om adelens opståen, se Gyldendals Danmarkshistorie, bd. 1, 1977 s. 435f med litteraturhenvisninger s. 440.
14. Således Erik Arup: Danmarkshistorie bd. 2 s. 123f.
15. Fra dansk side foreligger en rapport om den hidtidige forskning indenfor den såkaldte ødegårdsforskning: Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikasjon nr. 1. Nationale forskningsoversigter, jfr. Gyldendals Danmarkshistorie bd. 1 s. 416-24.
16. Henrik Fangel: Herremænd på Haderslev Næs i middelalderen, i Sønderjyske Årbøger 1978 s. 5-47.
17. Jfr. note 8.
18. Dipl. Dan. 3. rk. bd. 1 nr. 178.
19. Schleswig-Holstein-Lauenburgische Urkunden, bd. 2 s. 385.
20. Sejdelin: Diplomatarium Flensborgense, bd. 1 s. 317 og 318.
21. Sønderjyske Årbøger 1897 s. 121-25, Sk. og Jb. s. 192.
22. Rep. II nr. 7697.
23. Sk. og Jb. s. 193 og 202.
24. Dipl. Dan. 2. rk. bd. 1 nr. 242 og bd. 3 nr. 342, Quellensammlung bd. 6 s. 342-43.
25. Således opfattet i Trap s. 1267 (Peter Kr. Iversen).
26. Trap s. 1294.
27. Kilderne vedrørende disse slægtsforbindelser, se bemærkningerne til stamtavle 1, side 38.
28. Sejdelin: Diplomatarium Flensborgense bd. 2 s. 27.
29. Marsk Erik Holk nævnes 1315-27, Dipl. Dan. 2. rk. bd. 7 nr. 314, bd. 8 nr. 49, bd. 9 nr. 251, 273 og 364. Erik Holk Marsksøn nævnes med gods i Angel 1380 4/4, Rep. I nr. 3288, og 1386 12/11, Rep. I nr. 3564. Johan Holk skrives 1315 14/12 til Kalby i Struksrup hrd., Dipl. Dan. 2. rk. bd. 7 nr. 314, og Lage Holk pantsatte 1349 19/8 gods i Flarup ved Slien, Dipl. Dan. 3. rk. bd. 3 nr. 186.
30. Quellensammlung bd. 6 s. 110.

31. Sk. og Jb. s. 198, 200-02.
32. Se oversigten over hovedgårde med tilhørende noter side 39 ff.
33. RA. Afskrift i Johan Hvidtfeldts privatarkiv, jfr. Trap s. 1173, 1182 og 1196.
34. RA. De sdj. fyrstearkiver. Hertug Hans d. y. Pergamentsbreve C 8. Kilderne vedrørende slægtsforbindelserne se bemærkningerne til stamtavlerne side 37.
35. Sk. og Jb. s. 168, 170 og 174. Sivert v. Qualen sst. s. 430f.
36. Sk. og Jb. s. 429.
37. Avnbøllund: Trap s. 1191 og 1194, jfr. Sk. og Jb. s. 168, 292 og 434. RA. De sdj. fyrstearkiver. Hertug Hans d. y. Pergamentsbreve C 6.
38. Sk. og Jb. s. 434.
39. Ældste danske Archivregistraturer bd. 1 s. 95.
40. 1431: Registrum Christierni Primi. Udg. ved Georg Hille. Kiel 1875 nr. 282, 1535: Sk. og Jb. s. 204 og 206.
41. Trap s. 1302.
42. Sk. og Jb. s. 431f, Trap s. 1277.
43. Danmarks kirker. Sønderborg amt s. 468 note 26, jfr. Sønderjyske Årbøger 1972 side 56, note 31.
44. Munkegaards tilliggende kendes ifølge jb. ca. 1600.
45. Rep. II. 7697.
46. Sønderjyske Årbøger 1897 s. 110f med stamtavle side 137, jfr. stamtavle 2.
47. Sk. og Jb. s. 424-29.
48. Sønderjyske Årbøger 1895 s. 190-96.
49. Om Emmiksen-slægtens forbindelse med Pogwisch'erne, se Sønderjyske Årbøger 1972 s. 17.
50. Om disse kampe, se Sønderjyllands historie bd. 2 s. 60-87, og mere udførligt Kristian Erslev: Erik af Pommern, hans kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning, Kbh. 1901.
51. Danske Magazin 5. rk. bd. 2 s. 104.
52. Trap s. 1194.
53. DAA 1942 s. 103ff. Henrik Rixdorf nævnes som drost bl. a. 1434 5/6, Rep. I nr. 6721, 1435 20/6, Stemann: Geschichte des öffentlichen- und Privat-Rechts bd. 3 s. 48.
54. Sk. og Jb. s. 292f.
55. Diplomatarium Christierni Primi s. 47.
56. Sejdelin: Diplomatarium Flensborgense bd. 2 1873, s. 29.
57. Sk. og Jb. s. 430.
58. Snogbækklund ejes 1592 af Henning Meinstorf, der 1599 solgte godset til hertug Hans, Trap s. 1171 og 1182, jb. ca. 1600.
59. Sønderjyske Årbøger 1897 s. 104-106.
60. Sønderjyske Årbøger 1897 s. 100-101.
61. RA. De sdj. fyrstearkiver. Hertug Hans d. y. Pergamentsbreve C 6.
62. Sønderjyske Årbøger 1897 s. 71f.

Noter til kort nr. 1-8

- Kort nr. 1: Hans Blomes skøde til hertug Hans d. y. 1584 6/1, RA. Hertug Hans d. y. arkiv. Pergamentsbreve C 1.
- Kort nr. 2: Kort nr. 1 samt kilderne i note 20, 21, 22, 24 og 26.
- Kort nr. 3: Godske Holk: Sk. og Jb. s. 432-33, Anna Holk: sst. s. 434f, Henrik Holk: sst. s. 433 sammenholdt med Hans Blomes skøde til hertug Hans d. y. 1590 6/1, RA. Hertug Hans d. y.'s arkiv. Pergamentsbreve C 4, Wulf Holk: Sk. og Jb. s. 206, jfr. skøde 1517 9/1, RA C. 6. Adk. Sdj. samt Mjelsgård der 1543 ejes af Kathrine Holk, gift med Claus Emmiksen, Sk. og Jb. s. 422, og sammen med andet gods skødes af hendes søn i 2. ægteskab, Jørgen Blome, til hertug Hans d. y. i 1585 (jb. ca. 1600), Mattis Holk: Sk. og Jb. s. 198, 200 og 202, Bertel Holk: hans datter var gift med Benedikt Sehested og hans gods (ialt 10 gårde, hvoraf to gårde i Vollerup var solgt af Bertel Holk til kronen før 1535, Sk. og Jb. s. 180) gik efterhånden via deres børn over til hertug Hans d. y., se oversigten over hertugens erhvervelser 1585 (Sivert Sehested), 1600 13/12 (Eva Sprengel), 1600 Bertram Sehested.
- Kort nr. 4: Søbo: Sk. og Jb. s. 431, Skovbølgård: sst. s. 429, Skrandisgård: Ældste danske Archivregistraturer bd. 5 s. 16f, jfr. Sk. og Jb. s. 168, 170 og 174, Blansgård: Sk. og Jb. s. 434, Munkegård: Jb. ca. 1600 (Jørgen Harrvigsen 1579), Tandsgård: Skøde 1515 10/11, RA. C. 6. Adk. Sdj. (3 gårde i Tandslet, jfr. Sk. og Jb. s. 190), jb. ca. 1600 (Markvard Lund 1583), Melletgård: Sk. og Jb. s. 433.
- Kort nr. 5: Voldsteder: Oplysninger i Trap, jfr. oversigt over hovedgårde. H. Stiesdahl i Fra Als og Sundved bd. 37, 1958, s. 111-129.
- Kort nr. 6: Emmiksen: Sønderjyske Årbøger 1972 s. 42f, Ahlefeldt: Sk. og Jb. s. 424-29.
- Kort nr. 7: Sk. og Jb. s. 292f.
- Kort nr. 8: Oversigt over hovedgårde side 40-41.

Noter til stamtavler 1-4

Stamtavlerne bygger i hovedsagen på stamtavlerne i Danmarks Adels Aarbog, hvis slægtsregistre der henvises til.

Iøvrigt henvises også til Olav Christensen: Bibliografi over sønderjysk slægtslitteratur 2. udg. 1959, hvor litteratur ud over Danmarks Adels Aarbog kan findes. Da det vil føre for vidt i

detaljer at redegøre for kilderne for de opstillede stamtavler, skal her kun henvises til enkelte kilder, som har været anvendt ud over Danmarks Adels Aarbog. A. D. Jørgensens to afhandlinger: Ullerup sogns ældste historie (Sønderjyske Årbøger 1891 s. 30-81) og Herregårdene på Als og Sundeved (sst. 1897 s. 96-137) må stadig anses for det grundlag, som man ikke kommer udenom, hvis man vil arbejde med den alsiske og sundevedske adel, og stamtavlerne over slægterne Holk, Lund og Sture (1897 s. 136-37) samt herremændene på Sundeved (1891 s. 80-81) har da også været et væsentligt udgangspunkt for denne afhandling. Stamtavle 2 over slægterne Lund og Holk følger helt A. D. Jørgensens stamtavler, mens der for stamtavle 1 over slægten Sture er en væsentlig forskel fra A. D. Jørgensen.

Peder Stures brev 28. juli 1487 er en væsentlig kilde til Sture-slægtens genealogi og er brugt her til opstilling af den ældste del af stamtavlen (Marquard og Thomas Stures to grene). A. D. Jørgensen har også benyttet brevet, som han citerer i sin helhed (1897 s. 121-25). Han mener, at Peder Sture, præst i Lysbild og brødrene Henrik, Wulf og Claus Sture er næstsøskendebørn. Dette er dog næppe rigtigt, idet Peder Stures fader Peder Sture og Henrik Sture, der nævnes 1421-43 må opfattes som samtidige. Thomas Sture skydes derfor ind som et led mellem Henrik Sture og de tre brødre. Denne sammenhæng fremgår af to andre vigtige kilder, nemlig Margrethe Sture og Mogens Gøyes gravsten i Voldum kirke med 8 anevåben og en gobelin på Hvedholm med deres søns 8 anevåben (C. A. Jensen: Danske adelige gravsten nr. 409, tavle 66 og Fra Arkiv og Museum 2. rk. bd. 1, 1917-25 s. 313-17). Disse to kilder indicerer, at der var en Emmiksen blandt Margrethe Stures aner, og da det ad anden vej kan vises, at Henrik Sture, der nævnes 1421-43, må have været gift med en Emmiksen, må slægtsforbindelsen tilbage til Henrik Sture være helt sikker. På grundlag af godssammenhænge i Slogs herred er det endvidere sandsynligt, at Henrik Sture foruden sønnen Thomas havde sønnerne Lasse Sture og Erik Sture samt en ukendt datter, gift med Claus Møed (Sønderjyske Årbøger 1972 side 53 note 5 og side 54 note 13).

Oversigt over hovedgårde

Fra 1500-tallet findes bevaret en række landregistre, dvs. fortegnelser over hertugdømmernes adel med angivelse af, hvor meget de skulle betale i skat, eller hvor mange heste de skulle stille. Deres ydelser stod i forhold til det antal fæstegårde de havde. Ofte kan man derfor af den angivne ydelse slutte sig til antallet af gårde, og i mange tilfælde er antallet endog anført. Det mest værdifulde landregister er det fra 1543, fordi der her ved en lang række af herremændene, men desværre ikke alle, er anført navne på deres fæstere samt i hvilke landsbyer disse fæstere boede. Antal kåd og andre mindre ejendomme fremgår dog ikke.

I oversigten her er samlet oplysningerne fra disse landregistre og det er anført hvor mange fæstegårde de havde, for såvidt som det kan sluttes ud fra registrene. Hvis andet ikke er anført er kilderne følgende:

- Ca. 1500: Landregistre 1506-07, i Sejdelin: Diplomatarium Flensborgense bd. 2, 1873 s. 29 og 31, og Danske middelalderlige regnskaber 3. rk. bd. 1 s. 562-63 og 604f.
- Ca. 1540: Landregister 1543 i Sk. og Jb. s. 424 og 430, samt landregister 1536 i Danske Magazin 4. rk. bd. 3 s. 239-40.
- Ca. 1570: Landregister ca. 1565 (udateret, men kan dateres til ca. 1565 på grund af navnene), i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte bd. 4, 1873 s. 185-89.

Af oversigten fremgår, at en del af hovedgårdene, især på Sundeved først er opstået i 1500-tallet. De adelige hovedgårde som eksisterede ca. 1500 og evt. tidligere er Skovbølgård, Ballegård, Blans-

gård, Langeskærlund (Skrandisgård), Rønhave, Tandsgård, Gammelgård, Munkegård, Søbo og Hellevedgård, hvis tilliggende i 1500-tallet kendes og fremgår af kort nr. 1, 3 og 4, samt Skeldegård, Stensgård og Torupgård. Avnbøllund er formodentlig først opstået som hovedgård ca. 1500 ved bortforlening af forskelligt krongods. Snøgbæk-lund er formodentlig først opstået ved delingen af Wuld Rixtorps gods. Kegnæsgård, Ertebjerggård og Melletgård var ca. 1500 kronens gårde, som var bortforlenet. Om Naskærsgård og Jestrupgård har eksisteret som hovedgårde ca. 1500 er vist tvivlsomt.

Af de mange hovedgårde var ca. 1600 tilbage kun Skovbølgård, Avnbølgård og Blansgård, alle på Sundeved.

De fire voldsteder Riddergård, Kegborg, Gammelgård og voldstedet i Skelde er omtalt i »Fra Als og Sundeved« bd. 37. s. 111-29.

Oversigt over hovedgårde og voldsteder på Als og Sundeved i 1500-tallet

Sogn	Hovedgård	Trap side	Voldsted	Ejer ca. 1500	Ejer ca. 1540
Varnæs	Ornum	950		+	+
Felsted	Skovbølgård	938	x	(Slægten Uge)	Poul Uge 10
Ullerup	Ballegård	1187		Hartvig Holk 7	Godske Holk 19
	Avnbølgård	1190	x	+	+
	Avnbøllund	1191	x	Emmeke Wonsfleth? 2½	Erik Uge 9
	Blansgård	1192	x	Jep Magnussen 3	Poul Magnussen 6
	Langeskærlund	1193	x	Erik Skrandi → kronen ⁶⁾	Sivert v. Qualen 11
	Ullerupgård	1193		+	+
	Ladkærgård	1193		+	Wobislaw Wobltzer ¹⁹⁾ gift med Anna Holk 11
	Brådeborg	1193	x	-	+
Soltrup	Snogbækklund	1181	x	- ?	Georg v. d. Herberge 6
Broager	Skeldegård	1210	x	Wulf Rixtorp 15	Volmer v. d. Herberge 9
	(Voldsted i Skelde)	1213	x	+	+
	Smøl vold	1213	x	-	+
Ulkebøl	Rønhave	1223	x	Bertel Holk 4	Henrik Holk 13
	Ulkebølgård	1226	x	+ ¹²⁾	Godske Holk
Kegnæs	Kegborg	1241	x	+	+
Lysabild	Kegnæsgård	1246	x	Kersten Kukesmoder ¹³⁾ ½	Fru Marine Munk
Tandslet	Stensgård	1255	x	Tønnes Rantzau → kronen ¹⁴⁾	+
	Tandsgård	1256		Markvard Lund 2	Henrik Lund
	Eribjerggård	1256	x	(Kronen)	(Kronen)
	Jæstrupgård	1256		+ ?	Erik Eriksen ¹⁶⁾
Asserballe	Blomestårn	1260	x	+	+
	Rytterkulen	1261	x	-	+
Kelting	Gammelgård	1267	x	Wulf og Henrik Sture 42½	Asmus Sture
	Munkegård	1268	x	Hartvig Andersen 2½	Jørgen Andersen
Notmark	Søbo (Rumohrsgård)	1277	x	?	Otto Breide 50 ¹⁷⁾
	Naskærsgård	1278	x	+ ?	?
Egen	Hellevedgård	1290	x	(Som Gammelgård)	Thomas og Jørgen Sture 84
	Østerholm	1291	x	+	+
Svenstrup	Torupgård	1302		Benedictus Ruter 2½	Benedictus Ruter
	Møllegård	1302	x	Kronen?	Benedict Sehested 8
	(Gammelgårds skov)	1304	x	+	+
Oksbøl	Mjelsgård	1315	x	Wulf Holk 14	Kathrine Holk 7
	Riddergård	1317	x	+	+

<i>Ejer ca. 1570</i>	<i>Ejer ca. 1600</i>	<i>Bemærkninger</i>
Hans Blome	Hertug Johan Adolf	Opstået ca. 1575
Peter Uge 10 (Henrik Holk og Wulf Høk ⁷⁾)	Paul Uges enke 5 ¹⁾	
Wulf Høk	Hertug Hans d. y.	
Erik Uge 7	Didrik Høk ¹⁾ 12	Opstået ca. 1560
Poul Magnussen 15 ⁴⁾	Hertug Hans d. y.	
Jacob v. Qualen ⁷⁾ 6	Otto, Henrik og Jacob M. 12 ²⁾	
+	Hertug Hans d. y. ⁴⁾	
(Wulf Høk ¹¹⁾)	Bartram Sehested ⁹⁾	Opstået ca. 1580
+	+	Opstået ca. 1540
+	+	Eksisterede ikke som hovedgård i 1500-tallet
Johan v. d. Herberge 9	Henning Meinstorff?	Formodentlig først opstået med Georg v. d. Herberge ca. 1520
Volmer v. d. Herberges enke 12	Henning Meinstorff?	
+	+	Eksisterede næppe i 1500-tallet
+	+	Stammer formodentlig fra oldtid eller ældre middelalder
Henrik Holk 18	Hertug Hans d. y.	
Baltzer Karberg 4	Hertug Hans d. y.	
-	+	Eksisterede næppe i 1500-tallet
?	Hertug Hans d. y.	
-	Hertug Hans d. y.	
Markvard Lund	Hertug Hans d. y.	
Baltzer Karberg ¹¹⁾	Hertug Hans d. y.	
?	Hertug Hans d. y.	
+	+	Eksisterede næppe i 1500-tallet
+	+	Eksisterede næppe i 1500-tallet
Thomas Stures enke	Hertug Hans d. y.	
Jørgen Hartvigsen 8	Hertug Hans d. y.	
Joachim Breide 15	Hertug Hans d. y.	
Rølmer Sehested ¹⁴⁾	Hertug Hans d. y.	
	Hertug Hans d. y.	
Thomas Stures enke 117	Hertug Hans d. y.	Opført i begyndelsen af 1550'erne
Markvard Abildgård ¹⁹⁾	Hertug Hans d. y.	
Poul Magnussen ¹⁹⁾	Hertug Hans d. y.	
-	-	Eksisterede næppe i 1500-tallet
Johan Blome 7	Hertug Hans d. y.	
-	+	Eksisterede næppe i 1500-tallet

Noter til oversigten

1. I landregister 1626 nævnes 5 plove (= fæstegårde) til Skovbølgård (F. Seestern Paully: Beiträge zur Kunde der Geschichte sowie des Staats- und Privatrechts des Herzogthums Holstein. bd. 2. Slesvig 1825 s. 107).
2. Henrik Holk og Wulf Høk, søn af Anna Holk, overtog ca. 1560 Ballegård med tilliggende fæstegårde, jfr. stamtafle 2 og 3.
3. Didrik Høk købte 1585 Avnbølgård med 22 tilliggende fæstegårde af farbroderen Wulf Høk's arvinger. Wulf Høk havde vistnok oprettet Avnbølgård ca. 1560 ved sammenlægning af Langeskærlund, som hans svigermoder Margrethe v. Qualen nævnes til ca. 1560 (se note 7 nedenfor), og Ladkærgård, som Wulf Høks moder Anna Holk havde haft. Wulf Høk nævnes til Avnbølgård 1561 (Zeitschrift bd. 24 s. 159). I landregistret 1626 nævnes 12 plove (= fæstegårde) til Avnbølgård (F. Seestern Paully: Beiträge ... s. 102).
4. Utvivlsomt inclusive Melletgård, som Paul Magnussen havde i forlening (jfr. note 20 nedenfor).
5. Blansgård er i landregistret 1626 anført med 12 plove (F. Seestern Paully: Beiträge ... s. 102).
6. Erik Scrandis arvinger solgte før 1535 Langeskærlund (Skrandisgård) med tilliggende til kronen (Sk. og Jb. s. 168, 170 og 174), der senere forleuede den til Marquard v. Qualen (Trap s. 1192).
7. Et landregister ca. 1560 nævner Margrethe v. Qualen, Jacob v. Qualens moder til Avnbøl (= Langeskærlund) (RA. TKIA A. X. Rentekammersager nr. 178).
8. Sivert Sehested, g. m. Magdalene Høk, der var datter af Anne v. Qualen og Wulf Høk, solgte 1590 Langeskærlund til hertug Hans d. y., der senere mageskiftede den til Didrik Høk til Avnbølgård (Trap s. 1193).
9. Ullerupgård er utvivlsomt opstået som sædegård ret sent i 1500-tallet af en af Holk-slægtens gårde i Ullerup. Bartram Sehested var søn af Karen Bertelsdatter Holk og solgte ca. 1600 gården til broderen Sivert Sehested, der 1604 solgte den til Didrik Høk til Avnbølgård. Dens tid som adelig sædegård var altså ganske kort.
10. Wobislaw Wobitzer oprettede ca. 1540 Ladkærgård af en fæstegård, der havde hørt under Holbæk i Adsbøl sogn, og som han havde fået med sin hustru Anna Holk (Trap s. 1193, jfr. Sk. og Jb. s. 434).
11. Jfr. note 3.
12. Ulkebølgård er formodentlig først opstået som sædegård med Goske Holk, død 1543.
13. Kegnæsgård har vel oprindelig været en avlsgård til Kegborg. Den var kongelig og bortforleuede af kong Hans til Karsten Kukesmoder. 1533 stadfæstedes forleningen af kong Christian III (Trap s. 1246). 1543 og 1549 nævnes fru Marine Munk her (Sk. og Jb. s. 430 og Zeitschrift bd. 25 s. 222).
14. Erik Christiensen skødede 11. eller 18. juli 1494 Stensgård til Markvard Lund med ret til at indløse det fra Godske Rantzau, der havde den i pant (Rep. II nr. 7697). Godske Rantzau's søn Tønnes solgte før 1535 godset med 1 gård i Ertebjerg og 5 gårde i Himmark til kronen, dvs. Markvard Lund er ikke kommet i besiddelse af godset (Sk. og Jb. s. 190 og 202).
15. Ertebjerggård var kongelig, idet den 1454 bortforleuede af hertug Adolf til Peter Stot og hans søn på livstid (Trap s. 1256). Baltzer Karberg nævnes i et landregister ca. 1560 til Ertebjerggård (RA. TKIA. A. X. Rentekammersager nr. 178).
16. Erik Eriksen til »Eystrupe« (= Jestrup) nævnes i 1550 som gæst ved Anders Holks dåb på Rønhave (Sønderjyske Årbøger 1897 s. 101). Han var muligvis søn af Erik Christiensen til Stensgård.
17. Heraf 16 gårde på Als og Sundeved. (Sk. og Jb. s. 431).
18. Reimer Sehested nævnes ca. 1560 til »Naskesgardens« (= Naskærsgård) (RA. TKIA. A. X. Rentekammersager nr. 178). Han var muligvis en bror til Sivert og Bartram Sehested. Naskærsgård ejes senere af Heinrich v. Rumohr, der 1600 skødede den til hertug Hans d. y.
19. Markvard Abildgård nævnes i et landregister 1561 til Torrupgård (Zeitschrift bd. 24 s. 160).
20. Paul Magnussen fik Melletgård i forlening af kronen efter Benedict Sehested, der havde fået den efter Iven Reventlow, jfr. Sk. og Jb. s. 204. Valdemar Atterdag havde fået Mellet i pant af Markvard Rolstrup i 1375 (Ældste danske Archivregistraturer bd. 1, s. 95) og pantet var aldrig blevet indløst.

Hertug Hans den yngres godserhvervelser

Allerede Hans Wullenweber havde i sit efterladte værk om hertug Hans d. y. (Herzog Hans der Jüngere von Sonderburg, Åbenrå 1945) benyttet en jordebog over Sønderborg, Nordborg og Glücksborg amter fra ca. 1600, som fandtes på godset Deutsch Nienhof ved Kiel. Den rummer bl. a. oplysninger om, hvornår hertug Hans har erhvervet gods og fra hvem. Bl. a. på grundlag af den havde Wullenweber lavet en oversigt over hertug Hans' erhvervelser (Der Bodenerwerb des Herzogs in der Zeit von 1571-1602, s. 58-60). Ialt gav den til resultat, at hertugen havde erhvervet 224 gårde og 216 kåd fra adelen. Afdøde rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt har også benyttet jordebogen fra Deutsch Nienhof og anført dens oplysninger i afsnittene om gods- og ejerforhold under de enkelte sogne i J. P. Trap: Danmark 5. udg. Nedenstående oversigt over hertug Hans's erhvervelser bygger på disse afsnit i Trap af Johan Hvidtfeldt, men samtidig er benyttet de originale skøder, hvor disse kendes, samt Johan Hvidtfeldts egen afskrift af jordebogen på Deutsch Nienhof (i hans privatarkiv i Rigsarkivet).

Alle disse kilder er sammenholdt med hinanden, men selvom de alle har samme udgangspunkt, nemlig jordebogen ca. 1600, er deres oplysninger ikke altid ens med hensyn til antal gårde og kåd. Dette skyldes, at jordebogens oplysninger ikke er entydige. Det må ofte hvile på et skøn, om der er tale om en gård eller et kåd, ja selv for skødernes vedkommende kan det undertiden være vanskeligt alene ud fra de afgifter, der betales af de enkelte ejendomme, at afgøre, om der er tale om en gård eller et kåd. I oversigten ovenfor er dog næsten overalt anvendt Johan Hvidtfeldts angivelser i

Fig. 10: Hertug Hans den Yngre. Maleri, ca. 1620. Museet på Sønderborg slot.

Trap, og med mindre andet udtrykkeligt er anført, findes alle oplysninger tillige i Trap, selvom der anføres skøde, jb. ca. 1600 eller andet.

Hvad angår oplysningerne om godsets herkomst, dvs. hvor de tidligere ejere havde godset fra, bygger oversigten på de slutninger og sammenhænge, som er anført i selve afhandlingen. I en lang række tilfælde er det muligt at identificere det pågældende gods i tidligere lister, det gælder især listerne over adelsgoods 1543 i Sk. og Jb. Dog er det ikke altid, at antallet af gårde passer. I de fleste tilfælde er antallet større, da det sælges, end i 1543, og forklaringen herpå er utvivlsomt, at gårde

er blevet delt. I nogle tilfælde kan vi se, at gårde er blevet nedlagt af hensyn til storgodsdriften, og der er også tilfælde hvor gårde er blevet til kåd. Antal kåd og andre mindre ejendomme fremgår ikke af listerne 1543.

De godser der således kan identificeres i 1543 er Søbo, Holk-slægtens gods (Ballegård, Rønhave og Mjelsgård), Melvedgård, Skovbølgård, Søgård og Rixdorf-godset. For følgende godser er herkomsten endvidere sikker: Munkegård, Tandsgård, Hellevedgård og Gammelgård, uden at vi dog kender godsets omfang og beliggenhed tidligere. For en del gods ved vi hvilken slægt det har tilhørt og kan herved fastslå herkomsten (Emmiksen/Breide-godset). For bl. a. følgende gods kender vi ikke herkomsten:

Christine Ulfeld, enke efter Paul Abildgård, ialt 5 gårde og ca. 3 kåd 1578; der kan muligvis være tale om gods fra slægterne Lund og/eller Schrandi, men der er i så tilfælde tale om en noget mærkelig arvefølge. Poul Abildgård var nemlig ifølge stamtavlen i Danmarks Adels Årbog 1929 bror til den Jørgen Abildgård, der var gift med Magdalene Lund (se stamtavle 2), og med hvem han havde flere børn. Det er uforståeligt, hvorledes svogeren kan være kommet i besiddelse af dette gods, medmindre der er tale om købegods.

Bendix Ahlefeldt, ialt 6 gårde og 32 kåd 1578, Henrik v. Rumohr, ialt 19 gårde og 10 kåd 1600, Detlef v. Rumohr, ialt 18 gårde og 31 kåd 1600, tilsammen 43 gårde og 73 kåd:

Detlef v. Rumohr var gift med Anna Breide med hvem han arvede Søbo (se stamtavle 3). Dette gods skødede han 1. september 1600 til hertugen, men herudover nævner jordebogen ca. 1600 andet gods, ligesom hans bror Henrik v. Rumohr havde gods på Als. Johan Hvidtfeldt nævner 1593 en arveoverenskomst mellem de to

brødre om deres fædrene gods (Trap s. 1279) og fremfører den formodning, at dette stammede fra deres farmor Eibe Sehested, hvis søster var mor til Bendix Ahlefeldt. Herved skulle disse ialt 43 gårde og 73 kåd gå tilbage til en Sehested. Tidligere i 1500-tallet kendes imidlertid ikke nogen anden af slægten Sehested på Als end Benedict Sehested, der havde Melletgård i forlening (Sk. og Jb. s. 431). Det er dog bemærkelsesværdigt, at størstedelen af dette gods er beliggende i Notmark, Asserballe og Ketting sogne, dvs. i Sture-slægtens kerneområde. Der kan derfor måske være tale om gods, der har tilhørt slægten Sture, og som, uvist hvordan, er kommet fra slægten til Sehested'erne.

Henning Meinstorf, ialt 19 gårde og 24 kåd 1600. Henning Meinstorf ejede 1592 Snogbæklund i Sottrup sogn, der 1535 omfattede 6 gårde, og som oprindeligt gik tilbage til slægten Rixdorf (jfr. s. 28). Han solgte imidlertid 19 gårde til hertugen; hvor de 13 gårde stammede fra vides ikke.

Margrethe Ahlefeldt, ialt 3 gårde 1583, Wulf Ahlefeldt, ialt 1 mølle og 8 kåd 1600, Ahlefeldt'erne (uvist hvem), ialt 2 gårde, uvist hvornår. Hvor disse personer skal placeres i Ahlefeldt'ernes vidt forgrenede slægt er uvist, og det kan dermed ikke afgøres hvor dette gods stammer fra.

Herudover er der ca. 8 enkelte gårde, hvis herkomst ikke kendes, og ialt er der således tale om ca. 80 gårde, hvor det ikke er muligt at sige noget sikkert om deres herkomst. Dette udgør ca. ¼ af det gods, som hertugen erhverver fra adelen, og det illustrerer endnu engang, at vores viden er mangelfuld, og at det kun delvis er muligt at danne sig et indtryk af ejerforholdene og godsstrukturen i middelalderen og 1500-tallets første halvdel.

Til det her opregnede gods bør føjes det kron-gods, hovedsagelig tidligere kirkegods, som her-

tugen fik overdraget til ejendom af kongen. Der er tale om Ryd klostergods på Sundeved og Als, ialt 21 fæstegårde og 8 kåd, samt 6 selvejergårde, som hertugen fik ved mageskifte 1. december 1579 og 23. april 1582, samt det gods, som havde hørt under Fyns stift, ialt 59 gårde og 26 kåd på Als og 65 gårde på Ærø, og som hertugen fik ved mageskifte 6. marts 1584 (skøderne findes i hertug Hans d. y.'s arkiv, jfr. Kr. Sk. I. s. 277f og godset er opregnet under de pågældende sogne i Trap). Hertil kommer enkelte gårde tilhørende Slesvig domkapitel, som hertugen også erhvervede.

Af dette tidligere kirkegods er det imidlertid kun 6 gårde og 1 kåd i Lysabild, som med sikkerhed vides at være tidligere adelsgods. Det var de gårde, som Peter Sture 28. juli 1487 havde skænket til Helligåndsklosteret i Fåborg (se note 21). Også andet af dette gods er utvivlsomt skænket af adelen til kirken tilbage i middelalderen, men kilder herom er ikke bevaret. Alt ialt erhvervede hertugen således ca. 430 gårde og ca. 310 kåd, der tidligere havde tilhørt adelen eller kirken. I sit testamente oplyser hertugen, at disse erhvervelser havde kostet ham 750.200 rdl.

Oversigt over hertug Hans den yngres erhvervelser af adelsgods 1570-1602

1

Dato	År	Antal gde	k	Sted	Sogn	Hidtidig ejer	Godsets herkomst	Nævnt gde	1543 side	Kilde
1. okt.	1570	3 m 2		Sottrup Esnæs Skovby	Sottrup Dybbøl Lysabild	Hertug Hans d. æ.	Rixdorf-gods	3 2	293 293	Skøde ¹⁾
	1577	2		Torup	Svenstrup	Paul Paysen	?)			Jb. ca. 1600
21. juli	1578	1 1 4 1 ¹⁾		Dybbøl Avnbøl Blans Snogbæk	Dybbøl Ullerup	Hertug Hans d. æ.	Rixdorf-gods	1 1 4 1	292 292 292 292	Skøde
	1578	3 1 1	en del	Lavensby Lunden	Havnbjerg	Christine Ulfeld, enke efter Poul Abildgård	?			Jb. ca. 1600
	1578	2 1 1 2		Hundslev Sebbelev Asserballe Svelstrupsk.	Notmark Ketting Asserballe	Bendix Ahlefeldt	?			Jb. ca. 1600
	1579	7 2 1		Asserballe Smørholm Munkegård	Asserballe	Jørgen Hartvigsen	Munkegård			Jb. ca. 1600
	1579	3		Lebøl Mommærk	Lysabild	Dellef v. Rumohr	Søbo	1 1	431 431	Jb. ca. 1600
	1579	2		Sottrup Avnbøl Snogbæk	Sottrup Ullerup Sottrup	Wulf Høk	Holk-gods (Ballegård)	2	433	Trap s. 1182, 1194
	1579	1 2		Oksbøl Mjels	Oksbøl	Erik Uge	Skovbølgård	1 2	429 429	Ikke nævnt i Trap
	1581		2	Mjels		Paul Uge	Skovbølgård			Jb. ca. 1600
	1583	3		Holm	Nordborg	Margrethe v. Ahlefeldt	?			Jb. ca. 1600
	1583	10	(19*)	Tandslet	Tandslet	Markvard Lund	Tandsgård			Jb. ca. 1600
6. januar	1584	9 1 6 1 14 1 2 3 2 1 1 3 1 1 1 11 2 9 2 1	7 1 2 11 1 2 3 2 1 1 3 1 1 1 4 2 4 1	Hundslev »Neurodt« Notmark Almsted Helleved Bokmosegrd. Kaltryd Padholm Amstedsk. Egen Stevning Torup Brandsbøl Lunden Holm Gundestrup Tovrup Nygård »In der Holzkoppel« Mjang Hørup Benneris Majbøl Majgård Mintebjerg Lambjerg Mommærk Skovby Tandslet Asserballe Lunden Ulkebøl	Notmark	Hans Blome	Hellevedgård Slægten Sture Gammelgård Slægten Sture			Skøde

Oversigt over hertug Hans den yngres erhvervelser af adelsgods 1570-1602

2

Dato	År	Antal gde	k	Sted	Sogn	Hidtidig ejer	Godsets herkomst	Nævnt gde	1543 side	Kilde
15. nov.	1584	3	1	Sottrup	Sottrup	Kongen	Emmiksén-gods ¹⁾			Skøde
	1584	1 1		Skodsbøl Dyntl	Broager	Daniel Rantzau til Søgård	Søgård gods	2 1	426 426	Trap s. 1211
	1585	2 3	2	Smøl Skelde Torup	Svenstrup	Sivert Sehested	Holk-gods (Ballegård) ?	1	433	Trap s. 1211 Jb. ca. 1600
	1585	(1) 3 1 2	3	Brandsbøl Broballe Mjels Mjelsgård Lambjerg	Havnbjerg Oksbøl Hørup	Jørgen Blome	Holk-gods (Mjelsgård) ⁴⁾	7	422	Jb. ca. 1600
	1585	6	10	Ulkebøl	Ulkebøl	Baltzer Karberg	Holk-gods ⁷⁾			Jb. ca. 1600
	1588		8	Hundslev	Notmark	Hans Blome	Sture-gods			Wull. s. 59 ikke i Trap
6. januar	1590	5 6 3	3 10 3	Ulkebøl Kær Skovhus	Ulkebøl		Holk-gods (Rønhave)	13	433	
		1 4 1 1 1 2 1 1 1	1 9 1 1 2	Vollerup Lysabild Blans Ullerup Avnbøl Sottrup Snogbæk Stønderup	Lysabild Ullerup Sottrup	Hans Blome	Holk-gods (Ballegård) Rixdorf-gods ⁵⁾	1 3 1 1 1 1 1 1 1	433 292 292 433 433 433 433 433 433	Skøde
	1590	1	2	Blans Mjang	Ullerup Hørup	Ditlev v. Rumohr	Søbo?			Trap s. 1194 Trap s. 1236
	1590	2 1	2	Dybbøl Snogbæk	Dybbøl Sottrup	Anders, Christian og Ditlev Holk	Holk-gods (Ballegård)?			Wull. s. 59 Ikke i Trap
	1590	1 1		Mjang Blans	Hørup Ullerup	Didrik Høk	? Holk-gods	1	432	Trap s. 1236 Trap s. 1194
26. dec.	1594	(9) 1 1	6 2 2	Avnbøl Ullerup Mølmark Adsbøl	Ullerup Broager Adsbøl	Paul Uge	Rixdorf-gods ⁶⁾ Skovbølgård	3 1 1?	292 429 429	Skøde
	1596	(8)		Møllert	Svenstrup	Paul Magnussen	Møllertgård ¹³⁾	8	433	Trap s. 130
	1598	2	2	Jestrup	Tandslet	Eggert v. der Herberge	?			Jb. ca. 1600
	1598		2	Mjang	Hørup	Ditlev v. Rumohr	Søbo	1	431	Jb. ca. 1600
1. sep.	1600	5 1 1 3 1 1 5 m	3 1 1 1 7 1 5 m	Koldekat Hundslev Almsted Notmark Almstedsk. Lillemølle Dyndved Ketting Søbbelev	Notmark Ketting	Ditlev v. Rumohr	Søbo	4 1 1 1 1 1 1 1 ?	431 431 431 431 431 431 431 ?	Skøde
	1600	1 2 4 2 3		Vandesholm Tandslet Svølstrupsk. Pindesholm ?	Ulkebøl Tandslet Asserballe Asserballe	Ditlev v. Rumohr	?			Jb. ca. 1600

Oversigt over hertug Hans den yngres erhvervelser af adelsgods 1570-1602

3

Dato	År	Antal gde	k	Sted	Sogn	Hidtidig ejer	Godsets herkomst	Nævnt gde	1543 side	Kilde
13. dec.	1600	2		Skodsbøl	Broager	Eva Sprængel, Bertram Sehesteds enke	Holk-gods	3	433	Skøde
	1600	2	1	Hundslev	Notmark					
		1	2	Sebbelev	Ketting					
		2	6	Almsted						
		2	4	Asserballe	Asserballe					
		2	1	Tandslet	Tandslet					Ikke i Trap
		2	1	Vibøge	Lysabild	Henning Meinstorff	?			Jb. ca. 1600
		2	3	Løbøl						
		2	5	Vollerup	Ulkebøl					
		4		Ulkebøl						
		2	1	Dybbøl	Dybbøl					
		2		Snogbæk	Sottrup		Snogbæklund			
	1600		1	Skovby	Lysabild					
		m	1	Humbæksm.		Wolf v. Ahlefeldt	?			Jb. ca. 1600
			3	Vibøge						
			3	Vibæk						
	1600	2		Ketting	Ketting					
		2		Sebbelev						
		7	6	Hundslev	Notmark					
		2		Almsted						
		1		Naskærsgd.		Henrik v. Rumohr	?			Jb. ca. 1600
		3		Stolbro	Egen					
		2	2	Dyndved						
		2		Svelstrupsk.	Asserballe					
	1600	1		Dybbøl	Dybbøl	Hans Blomes enke	Holk-gods?			Trap s. 1171
7.-13. jan.	1601	2	2	Dynt	Broager	Gert Rantzau	Emmiksén-gods ¹⁾			Skøde
	1601	3		Gammelgab	Broager		Emmiksén-gods ¹⁾			
		1		Skodsbøl			? ¹⁾			Trap s. 1211
			1	Smøl			Emmiksén-gods ¹⁾			
		4	1	Skelde			Emmiksén-gods ¹⁾			
		1		Avnbøl	Ullerup	Hans Blomes enke ⁴⁾	Rixdorf-gods ¹⁾			
		2		Ullerup			Emmiksén-gods ¹⁾			
		1		Kalund			Emmiksén-gods ¹⁾			Trap s. 1194
		1		Kasmus			Emmiksén-gods ¹⁾			
		4		Bovrup	Bovrup		Rixdorf-gods ¹⁾			Trap s. 951
	1601	1		Skelde	Broager			1	426	
		1		Dybbøl	Dybbøl	Frederik v. Ahlefeldt til Søgård	Søgård-gods	1	426	
		1		Stenderup	Nybøl			4	426	Trap s. 1171, 1190 1200, 1211
		1		Bians	Ullerup					
	1601	1		Skelde	Broager			1	429	
		1		Dybbøl	Dybbøl	Gregers v. Ahlefeldt til Søgård	Søgård-gods	1	429	
		1		Stenderup	Nybøl			1	429	
		3		Bians	Ullerup			4	429	
	1601	1		Torup	Svenstrup	Mårkvard Abildgård	Tandsgård			Jb. ca. 1600
	1602	1		Svenstrup	Svenstrup	Christian Abildgård	?			
	?	2		Brandsbøl	Havnbjerg	Ahlefeldt'erne	?			Trap s. 1310
		Ca. 348 5 møller	281							

FORKORTELSER M. V. I OVERSIGTEN

m = mølle, gde = gårde, k = kåd, sk. = skov.

Wull. = Hans Wullenweber: Herzog Hans der Jüngere von Sonderburg. Åbenrå 1945.

Hvor intet andet er anført findes skøderne i hertug Hans den yngres arkiv i RA, jfr. Vejledende arkivregistraturer bd. 10 s. 141 og 145-46.

=Nævnt 1543= betyder, at godset er nævnt i landregistrene 1543, trykt i Sk. og Jb.; der henvises til pågældende side her. Parentes om gårdtal angiver, at antallet er taget fra ældre kilder.

Noter til oversigten

1. RA. Matth. saml. pk 21.
2. Der er muligvis tale om gods tilhørende slægten Lund. Der verserede i 1579 en retssag mellem Paul Paysen, borger i Flensborg, og Matthias Lund, der øjensynlig gjorde krav på gods som Paul Paysen havde (Stemann: Urkundliche Beiträge s. 68-68), jfr. at en efterkommer af Markvard Lund (Markvard Abildgård) 1601 skødede en gård i Torup til hertug Hans d. y.
3. Den synes ikke nævnt i skødet 21. juli 1578 og der er muligvis tale om en gård, som i 1592 kom via Hans Blome til kongen fra hertug Johan Adolf af Gottorp og først senere kom til hertugen. Der er dog også her tale om tidligere Rixdorf-gods, jfr. Trap s. 1182.
4. Det fremgår ikke klart af jb. ca. 1600, hvad der er gårde og hvad der er kåd.
5. Kongen havde 15. februar 1584 af Didrik Høk fået 3 gårde og 1 kåd i Sottrup, 1 gård i Ullerup og 1 gård i Snogbæk, (Kr. Sk. I. s. 275). De havde hørt til Søbo, hvortil der 1543 nævnes bl. a. 2 gårde i Sottrup, 1 i Ullerup og muligvis en i Snogbæk (Sk. og Jb. s. 431). Disse gårde har dog næppe oprindeligt hørt til Søbo, men er gods som Otto Breide til Søbo har arvet med sin hustru Anna Lindenov, og som går tilbage til slægten Emmiksen, jfr. Sønderjyske Årbøger 1972 s. 41. Didrik Høk havde fået dette gods ved sit giftermål med Mette Breide, en sønnedatter af Otto Breide, se stamtavle 3.
6. 1543 nævnes 7 gårde til Mjelsgård (Sk. og Jb. s. 422). Ifølge Trap s. 1310 og 1316 skødede Jørgen Blome 3 kåd i Brandsbøl og 3 ejendomme i Mjels til hertug Hans d. y. Der er formodentlig tale om gårde i alle seks tilfælde. Den syvende gård er formodentlig en gård i Broballe, som ikke nævnes i jb. ca. 1600.
7. Baltzer Karbergs gods stammede utvivlsomt fra Drude Høk, enke efter Goske Høk, søn af Anna Holk (se stamtavle 3). Drude Høk nævnes med 4 gårde i Ulkebøl 1534 (Trap s. 1227, jfr. Sk. og Jb. s. 430).
8. 9. april 1573 mageskiftede Henrik Holk gods med hertug Hans den ældre (skøde i hertug Hans s. æ.'s arkiv, Vejl. Arkivreg. nr. 10, side 66 nr. 11). Henrik Holk fik 3 gårde i Blans, 1 gård i Ullerup og 1 gård i Avnbøl. Der er tale om Rixdorf-gods, der hørte under Tønder amt, som var hertug Hans den ældres, jfr. Sk. og Jb. s. 292.
9. 4 gårde i Avnbøllund, tidligere Rixdorf-gods, var i 1543 forlenet til Dorothea Wonsfleth, g. m. Erik Uge (Sk. og Jb. s. 292). Erik Uge havde desuden fået de fem kongelige gårde, som nævnes i Lunden 1535, men ikke efter 1535 (Sk. og Jb. s. 168). Ialt havde Erik Uge således 9 gårde, det antal, hvormed han nævnes 1543 (Sk. og Jb. s. 430). Ifølge skødet 1594 var der tale om Avnbøllund med 6 kåd i Lunden. De ni gårde synes altså nedlagt.
10. Til Melvedgård hørte 1543 8 gårde. Antallet af gårde ses ikke 1596.
11. Gert Rantzau erhvervede 21. december 1599 Tyrstruppgård, der havde været i slægten Emmiksens eje. Til den hørte bl. a. disse 2 gårde og 2 kåd i Dynt (Jahrbücher für die Landeskunde Schleswig-Holstein, bind 10, Kiel 1869 s. 198, jfr. Sønderjyske Årbøger 1972 s. 42).
12. Kongen erhvervede 17. oktober 1584 1 gård og 1 landbol i Gammelgab, 4. november 1587 1 gård og 1 kåd i Skelde, 2 gårde i Gammelgab og 28. februar 1588 1 gård i Kas-mose, 1 gård i Kalund, 1 kåd i Ullerup og 1 øde jord i Smøl fra slægten Breide, der havde ejet Hejls Vargård (Kr. Sk. I. s. 285, 316, 319-20). Der er tale om gods, der stammede fra slægten Emmiksen, jfr. Sønderjyske Årbøger 1972 s. 42.
13. Der er formodentlig tale om Rixdorf-gods (Sk. og Jb. s. 292).
14. 15. februar 1584 erhvervede kongen 1 gård i Ullerup fra Didrik Høk. Denne gård hørte under Søbo 1543 (Sk. og Jb. s. 431). Der er dog ikke tale om oprindeligt Søbo-gods, men om gods der stammede fra slægten Emmiksen, jfr. note 5.
15. Kongen havde 22. september 1592 erhvervet 4 gårde i Bovrup fra Hans Blome (Gottorp-arkivet, Vejl. arkivreg. bd. 10 s. 107 nr. 4). Heraf var de tre tidligere Rixdorf-gods og 1 gård havde tilhørt Sct. Jørgensgård i Åbenrå (Trap s. 951).
16. Dronning Sophie havde afstået dette gods til Hans Blome 26. april 1593 (Trap s. 1211).
17. Der er formodentlig tale om den gård, der oprindeligt tilhørte Slesvig domkapitel og som Hans Blome fik ved mageskifte i 1575 (Trap s. 1212).

Hertugdømmet Sønderborg oprettes

Lige siden det blev almindeligt, at kongemagten gik i arv til den ældste søn, har det været et problem, hvordan man skulle forsørge kongefamiliens yngre børn. En gejstlig eller en militær løbebane brugtes ofte, men hyppigst blev det nok at oprette hertugdømmer til de yngre sønner. I Danmark blev især hertugdømmerne Slesvig og Holsten anvendt til forsørgelse af familiens yngre medlemmer.

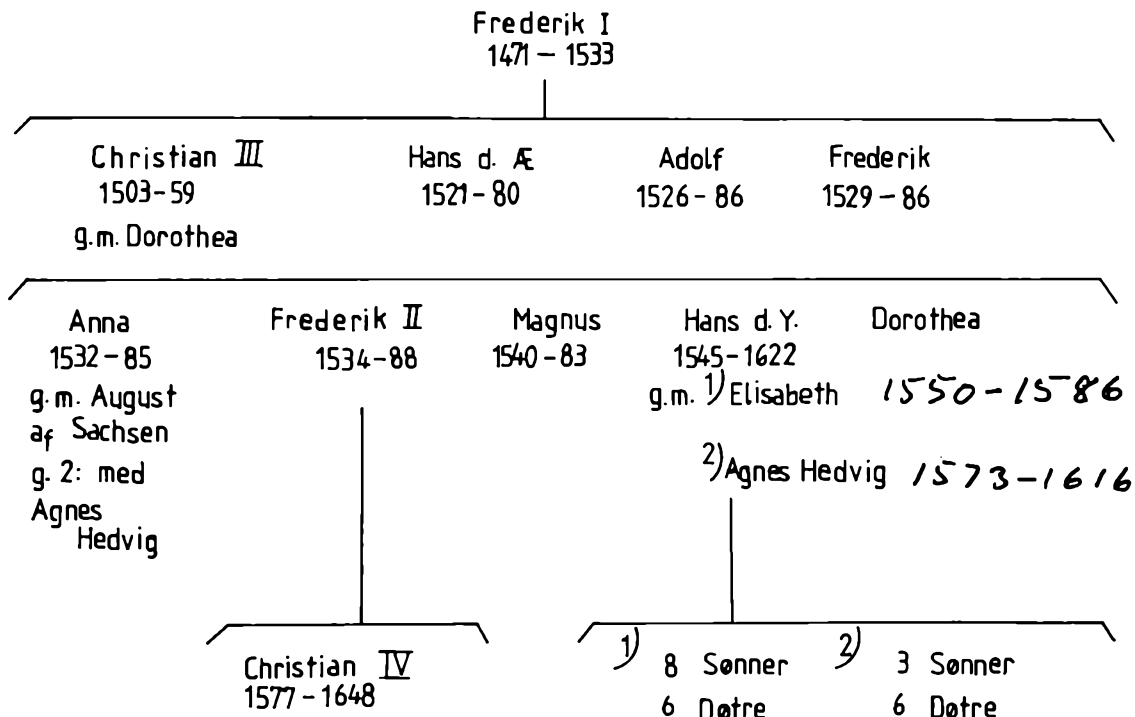
I 1500-tallet udsattes hertugdømmerne for særlig mange delinger for at få sikret alle de mandlige familiemedlemmer en rimelig indtægt. Ganske vist så det efter Christiern II's afsættelse som dansk konge i 1523 ud til, at sådanne delinger ikke mere var nødvendige, idet hertug Frederik af Gottorp valgtes til både dansk konge og enehertug i Slesvig og Holsten og derved blev eneste regent over både kongerige og hertugdømmer. Imidlertid døde han allerede ti år senere, i 1533, og han efterlod sig ikke mindre end 4 sønner, Christian, Hans, Adolf og Frederik. Resultatet af en række besværlige forhandlinger blev, at Christian, den eneste voksne af de fire, blev konge, mens alle fire blev hyldest som hertuger i fællesskab. I de følgende år udkæmpedes den voldsomme borgerkrig »Grevens Fejde«, der endte med Christian III's sejr 1536. Nogle år senere tog han initiativet til delingen 1544.

Delingen skete mellem brødrene Christian,

Hans og Adolf, mens den yngste, Frederik, forsørgedes ved at blive biskop, først i Slesvig og siden i Hildesheim. Delingen kom til at omfatte hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Stormarn, og alle tre brødre fik hver sin andel af alle tre hertugdømmer, hvortil kom flere områder, som de beholdt i fællesskab.

Den yngste, Adolf, der fik lov at vælge først, blev hertug af Gottorp. Den del af hans område, der lå i Slesvig, omfattede hele den sydlige del af hertugdømmet med byerne Slesvig, Eckernförde og Husum samt i den nordlige del Aabenraa amt og by. Kongen valgte derefter den mellemste del fra Als over Flensborg til Nibøl. Endelig fik hertug Hans Haderslev og Slesvigs nordlige del med Tørring len samt Løgumkloster og Tønder amter. Delingen løste kun delvis problemerne og der var ofte stridigheder mellem brødrene. Især kneb det med enigheden mellem Adolf og Christian. Ordningen holdt dog hele kongens levetid. Heller ikke hans død 1559 gav umiddelbart anledning til ændringer af hertugdømmernes opdeling. Hans ældste søn, Frederik, blev konge som Frederik II og han overtog foruden kongeriget uden videre de kongelige dele af hertugdømmerne og indgik på lige fod med sine farbrødre i styret af fællesområderne.

Frederik II var imidlertid ikke enebarn. Han havde to søstre og to brødre, der alle skulle

Stamtavle V: Frederik I's efterkommere.

forsørges. Ikke mindst moderen, enkedronning Dorothea, var ivrig efter at finde en brugelig løsning.

Lettest gik det med de to døtre, der begge blev gift. Den ældste, Anna, ægtede 1548 hertug August af Sachsen, hvis hof var et af Tysklands betydeligste centre i den urolige reformationstid. Den anden datter, Dorothea, ægtede 1561 hertug Wilhelm af Braunschweig-Lüneburg. Det var gode, standsmæssige ægteskaber, der nok kunne glæde forældrene.

Vanskeligere blev det med de to yngre sønner.

I 1560 lykkedes det dog at skaffe den ældste af dem, Magnus, en rimelig placering, idet han overtog stiftet Øsel ved Livland. Det var vel ikke særlig fornemt, men det omfattede dog foruden øen Øsel et større område omkring Wiek på fastlandet og det gav gode indtægter. Tilbage stod så kun problemet med at få Christian III's og Dorotheas yngste søn, Hans forsørgt. Da det stod klart, at ingen af Christian III's brødre var villige til at afgive selv mindre dele af deres områder til en nevø og da det ikke var gørligt at udskille en lille del af kongeriget til en yngre søn, var der reelt kun to

muligheder: Enten at finde en løsning udenlands, f. eks. som den man fandt til Magnus, eller at afgive en del af den kongelige part i hertugdømmerne.

Da Christian III døde, var Hans kun 14 år gammel og faderen havde ikke truffet nogen ordning for ham eller iøvrigt heller ikke for Magnus. Sidstnævnte fik dog som nævnt Øsel allerede året efter og dronning Dorothea begyndte straks derefter at arbejde energisk for også at sikre sin yngste søn. Allerede året efter blev der truffet en aftale om at udskille dele af Slesvig og Holsten fra den kongelige andel i hertugdømmerne til Hans som et selvstændigt hertugdømme. I Slesvig kom det til at bestå af Flensborg by og amt, Ryd kloster og Nordborg med Nordals. I Holsten drejede det sig om Ahrensböök og Plön.

Nogen endelig aftale om denne ordning kom dog ikke i stand. Frederik II øjnede en mulighed for en – set fra hans synspunkt – bedre løsning, der svarede til den, man havde fundet for Magnus. Stiftet Bremen var, som de fleste bispedømmer i Nordeuropa efter reformationen, blevet overtaget af en lutheransk fyrste. Nu var stiftet ledigt og Frederik II indledte forhandlinger om at se sin yngste broder anbragt som fyrstbiskop af Bremen. Der var flere andre fyrster, der bejlede til denne stilling og de langvarige forhandlinger trak ud i et par år, uden at man nåede noget resultat, og til slut opgav Frederik II at få sin kandidat godkendt. Han fik 1563-64 hårdt brug for andre fyrsters støtte i en truende konflikt med Sverige – en konflikt, der førte til Syvårskrigen 1566 – og han turde derfor ikke støde dem fra sig ved at stå stejlt i spørgsmålet om Bremen.

Den eneste udvej var derefter at vende tilbage til delingsplanerne fra 1561. I 1564 enedes man da også om en ny, lidt ændret deling af den kon-

gelige del af Slesvig og Holsten. Den udskilte del blev nok lidt ringere end i 1561, idet det betydelige Flensborg amt og Ryd kloster med rige godsområder i Angel byttedes ud med det noget mindre Sønderborg. Hans fik derefter et hertugdømme, bestående af Sønderborg og Nordborg amter i Slesvig og af Plön og Ahrensböök i Holsten.

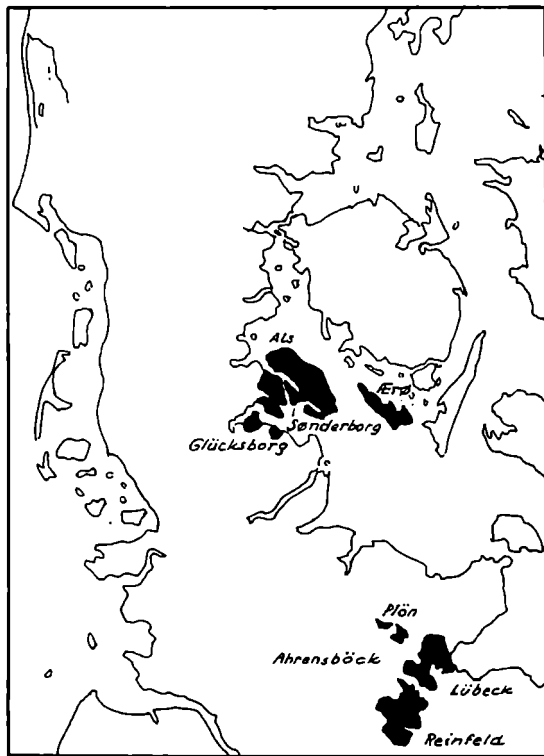
Dronning Dorothea kunne nu se med tilfredshed på, at det var lykkedes at skaffe et rimeligt, omend lille, hertugdømme til sin 18-årige yngste søn, Hans. Hun boede på dette tidspunkt på Koldinghus, men hun satte nu yderligere fart på moderniseringen af det slot, der skulle være det nye hertugdømmes hovedsæde, Sønderborg slot. Samtidig blev den fyrstelige uddannelse af den unge hertug Hans intensiveret og 1565-66 sendtes han på sin store dannelsesrejse til udlandet, først og fremmest til den ældre søster og hendes mand, Anna og August af Sachsen.

For hertug Hans selv var der i virkeligheden ikke så meget at blive hertug over med det samme. Sønderborg og Nordborg hørte med til moderen, dronning Dorotheas, enkesæde, så det kunne han først overtage, når hun var død. På samme måde hørte Plön med til enkedronning Sophies enkesæde. Hun var enke efter Frederik I og altså hertugens farmor, og også her måtte han afvente hendes død, før han kunne overtage området. Kun Ahrensböök fik han rådighed over med det samme. Til erstatning fik han et årligt pengebeløb, indtil han kunne overtage de resterende områder. Han kunne imidlertid roligt rejse til udlandet og afvente, at de øvrige dele af hans hertugdømme blev ledige.

Efter hjemkomsten fra sin store udenlandsrejse boede Hans den Yngre som regel hos sin mor, der nu var flyttet ind på Sønderborg slot. I 1568 døde enkedronning Sophie og han kunne overtage Plön.

I 1571 døde så dronning Dorothea og dermed overtog han også Sønderborg og Nordborg. Han var nu endelig regerende hertug i det lille hertugdømme Sønderborg.

Hans den Yngre styrede dette lille hertugdømme med stor dygtighed. Han var først og fremmest en energisk og effektiv godsejer. Igennem hele sin regeringstid søgte han at udvide sit godsområde ved køb og mageskifte. Hvad han arvede efter faderen og siden efter moderen, der til Frederik II's utilfredshed havde gjort Hans til universalarving, og hvad han fik i medgift i sine to ægteskaber, blev for en stor del investeret i jord. Arven efter farbroderen hertug Hans den Ældre i Haderslev 1580 kom bl. a. til at bestå af Ryd kloster i Angel, som havde været på tale ved det første delingsprojekt 1561 og af Reinfeld i Holsten. I forbindelse med sit mest omfattende jordkøb i 1584, hvor han af Hans Blome købte Gammelgård og Helvedgård med tilliggende for ialt 175.000 rdl., optog han et lån på 30.000 mark hos sin svoger, hertug August af Sachsen. De fleste af hans køb finansieredes imidlertid ved hertugdømmets årlige driftsindtægter. Helt til sine sidste år vedblev han med at købe jord og ialt erhvervede han jordegods for mere end 700.000 rdl. (Jvf.

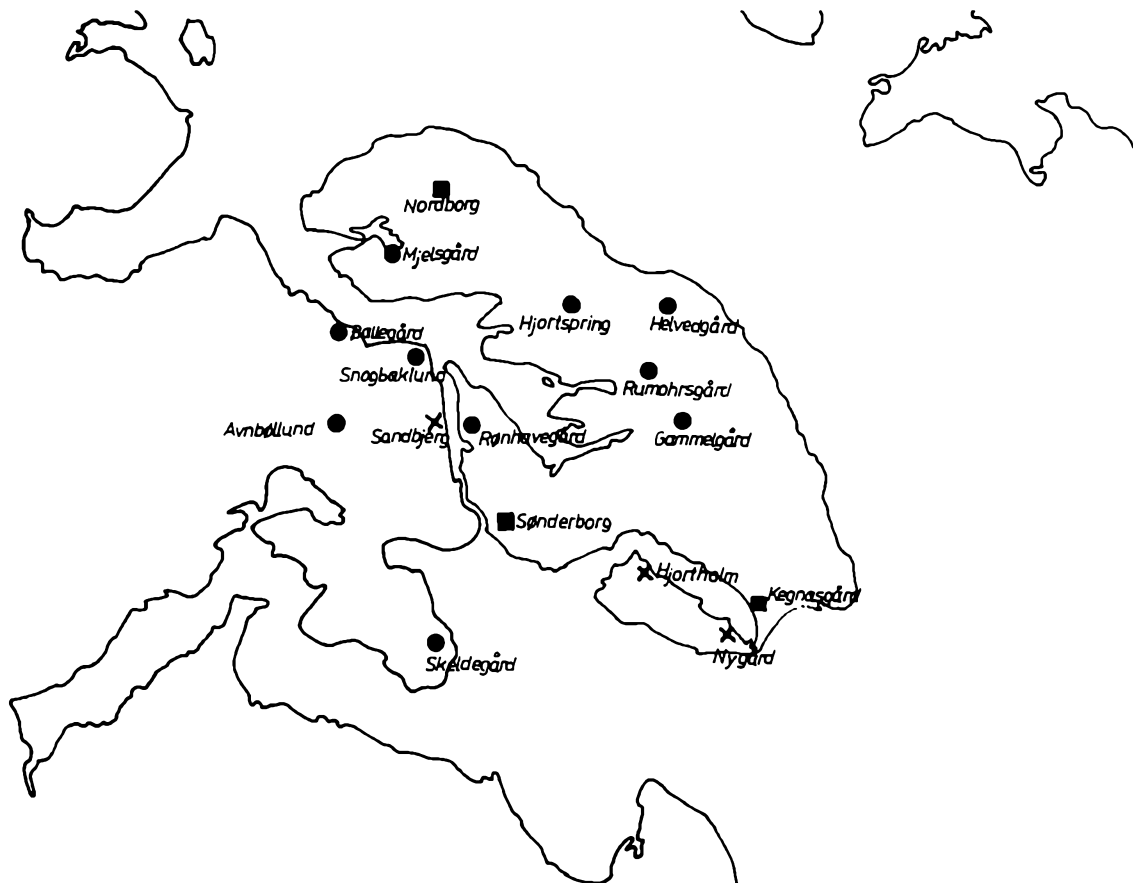
Kort 9: Hertug Hans den Yngres hertugdømme 1620. (Eller J. Steen Jensen: Hertug Hans den Yngre, side 13).

oversigten over Hans den Yngres godserhvervelser side 45-47 og kortene 8, 9 og 10).

Dette vældige kompleks af godser, spredt i Slesvig og Holsten, søgte han at samle i velafrundede godsdistrikter omkring hovedgårdene. De fleste mageskifter og talrige køb af strøgods og spredtliggende strøgods tjente til dette formål. Omkring hver enkelt hovedgård sørgede han for et passende jordtilliggende med et antal gårde og huse, der gav en rimelig arbejdskraft til det pågældende område. Var der for få til at give den bedst mulige udnyttelse af et hovedgårdsdistrikt, flyttede han

Fig. 11: Hans den Yngre: Dobbeldtaler 1622. Udmøntet i Sønderborg, møntmester Johan Lillendahl.

Kort 10: Hans den Yngres ladegårde på Als og Sundeved. ■ Arvede gårde og slotte. ● Herregårde, købt af Hans den Yngre. x Hovedgårde, opført af Hans den Yngre.

uden videre bønder dertil fra andre godsområder, hvor han skønnede der boede for mange. Da således Kegnæs, vel nok på grund af rovdrift på skovene, blev opgivet som svineavlsdistrikt og ændret til almindeligt godsområde, oprettede han tre landsbyer med tyve gårde og huse i hver, byggede hovedgårdene Nygård og Hjørtholm og opførte endelig i den midterste landsby Kegnæs kirke. Landsbyerne dannede da et samlet gods

med Hjørtholm som hovedgård, og bønder og kådnere til gårde og huse skaffede hertugen ved tvangsforflytninger af kådnere fra Als og Sundeved, der var i restance. Nogen yndet eller vellidt hertug blev han ikke ved denne fremfærd, men resultatet blev en række veldrevne og rationelle godsområder, der gjorde Hans den Yngre til en velhavende mand. (Kort nr. 8, 9 og 10).

Det hertugdømme Hans den Yngre efterlod sig

ved sin død 1622 var således betydelig større end det han overtog 1571 og samtidig var det på alle måder veldrevet og moderniseret. Han havde opkøbt alt adelsgods på Als, størstedelen af Sundved, store dele af det nordlige Angel og store samlede områder i det østlige Holsten. Han havde bygget nyt, f. eks. Glücksborg, Sandbjerg, Ahrensböök og Reinfeld og ombygget og udvidet gammelt, f. eks. ved Nordborg, Gammelgård og Østerholm. Hans omfattende besiddelser dannede, i modsætning til senmiddelalderens yderst spredte godssystemer, smukt afrundede enheder som grundlag for en moderne landbrugsdrift.

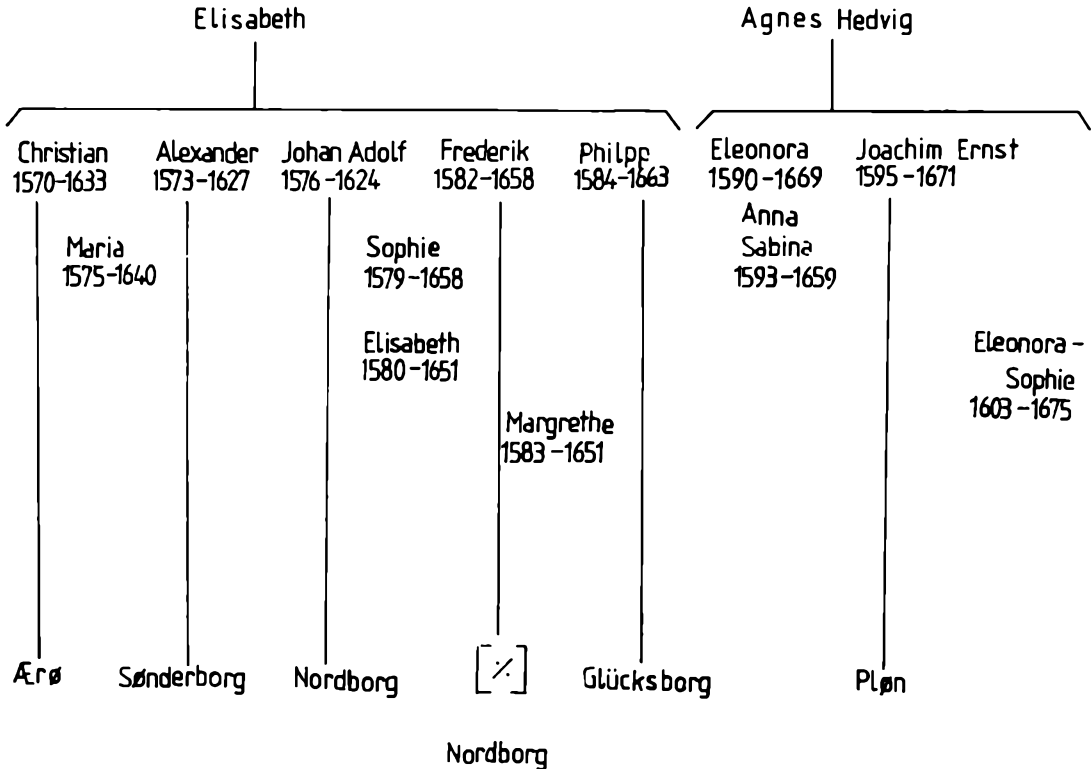
Arvedelingen efter Hans den Yngre

Havde delingerne af hertugdømmerne indenfor kongefamilien været vanskelige, så var problemerne omkring en deling af arven efter Hans den Yngre ikke mindre komplicerede. Hertugen havde i sine to ægteskaber fået ialt 23 børn, 14 i det første og 9 i det andet. Ganske vist var en del døde som små, især fra det andet ægteskab. Desuden var sønnerne Ernst og August, der begge havde søgt en militær løbebane og som deltog i krigen mod tyrkerne i Ungarn, faldne 1596 i det samme slag foran byen Eger. Alligevel levede 13 af de 23 børn ved faderens død 1622, nemlig 9 fra det første og 4 fra det andet ægteskab. Af de 13 var 6 sønner og 7 døtre. Af disse 7 døtre var den ene forsørget som abedisse ved klostret i Itzehoe og fire var blevet gift med tyske fyrster. Kun to var således uforsørgede ved faderens død og deres underhold påhvilede brødrene. Hans den Yngre havde dog søgt at sikre dem ved udover brødrenes bidrag at overdrage dem hver pantebrev for 20.000 rdl. Den yngste blev iøvrigt gift i 1625, mens den ældste, Eleonora, forblev ugift og boede på Retwisch i Holsten til hun døde 1669, 79 år gammel. (Stamtavle VI og VII).

Mens næsten alle døtrene således forsørgedes ved ægteskab (også 2 af de døtre, der døde før faderen, var blevet gift), var det ulige vanskeligere at få de 6 sønners fremtid sikret. Hans den Yngre kviede sig da også længst muligt ved at få forholdene ordnede.

Han lavede ganske vist flere gange, efter at han 1588 var blevet gift med Agnes Hedvig, testamenter, men de måtte ændres eller kasseres, enten når der kom flere børn eller når et af børnene døde. Det ældste kendte udkast er fra 1596, da to sønner netop var faldet i krig og da 8 sønner og 7 døtre var levende. Ved dette udkast søgte hertugen at ordne forholdene for den ældste søn, Christian, ved at udskille en del af hertugdømmet specielt til ham. Tanken blev dog hurtigt opgivet, og udkastet blev aldrig til et endeligt godkendt testamente. Igen i 1601, da yderligere 3 børn var fødte og i 1609, da de 2 yngste var fødte, mens tre af børnene var døde, arbejdede hertugen med planerne om at gøre testamente. I 1609 nåede han til et færdigt udkast, der blev sendt til kongen, Christian IV, til godkendelse. Kongen havde nogle ændringsforslag og hertugen lod derefter tilsyneladende hele sagen falde uden at underskrive de nødvendige papirer. Endnu fire børn døde, før han endelig fik skrevet sit testamente i 1621. Han var da 76 år og havde åbenbart kviet sig ved overhovedet at få skabt en endelig ordning for sit hertugdømme. I alt fald opfordrede hans nevø, Christian IV, i 1620 ham indtrængende til at få skrevet testamente. Det hjalp. Den 11. februar 1621 underskrev han og de hjemmeværende sønner i overværelse af to vidner, Niels Friis og Martin v. d. Meden,

Hans den Yngre

Stamtavle VI: Hans den Yngres 6 overlevende sønner og deres arveparti og hans 7 overlevende døtre.

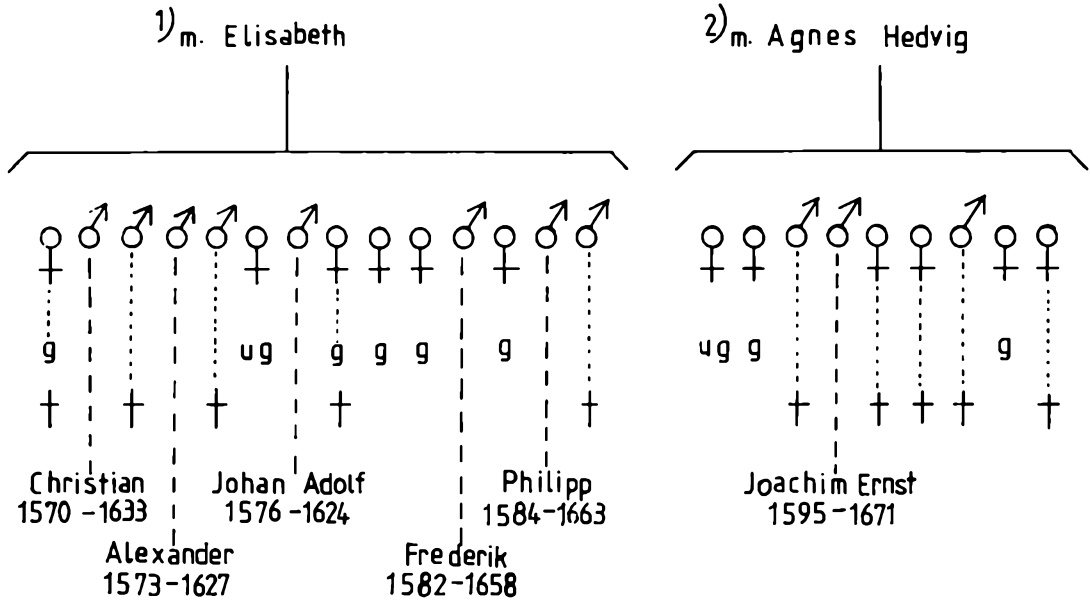
der deltog som repræsentanter for Christian IV.

Det blev imidlertid et noget ejendommeligt testamente. For det første fik den ældste ikke automatisk hertugdømmet eller blot en hovedpart heraf. Hans den Yngre fulgte altså ikke princippet om førstefødselsret, der ellers var ved at sejre overalt i Europa. Han søgte en mere ligelig opdeling, men alligevel uden at sikre alle børn fuld ligestilling. Selvom der var 6 levende sønner, den ældste 51 år gammel, den yngste 26 år, deltes

hertugdømmet kun i fem dele. En søn måtte altså nøjes med årligt underhold fra de øvrige fem. Dog bestemtes det, at hvis en af de fem jordbesiddende sønner døde før den sjette, skulle den automatisk overtage broderens godsområde.

Endnu mere ejendommeligt var det, at de seks arvinger ikke vidste, hvad de hver især ville få tildelt. De enkelte dele var ganske vist omhyggeligt opregnede, men derefter var der efter beskrivelsen af hver af de 5 dele ladet plads åbent til

Hans d. Yngre

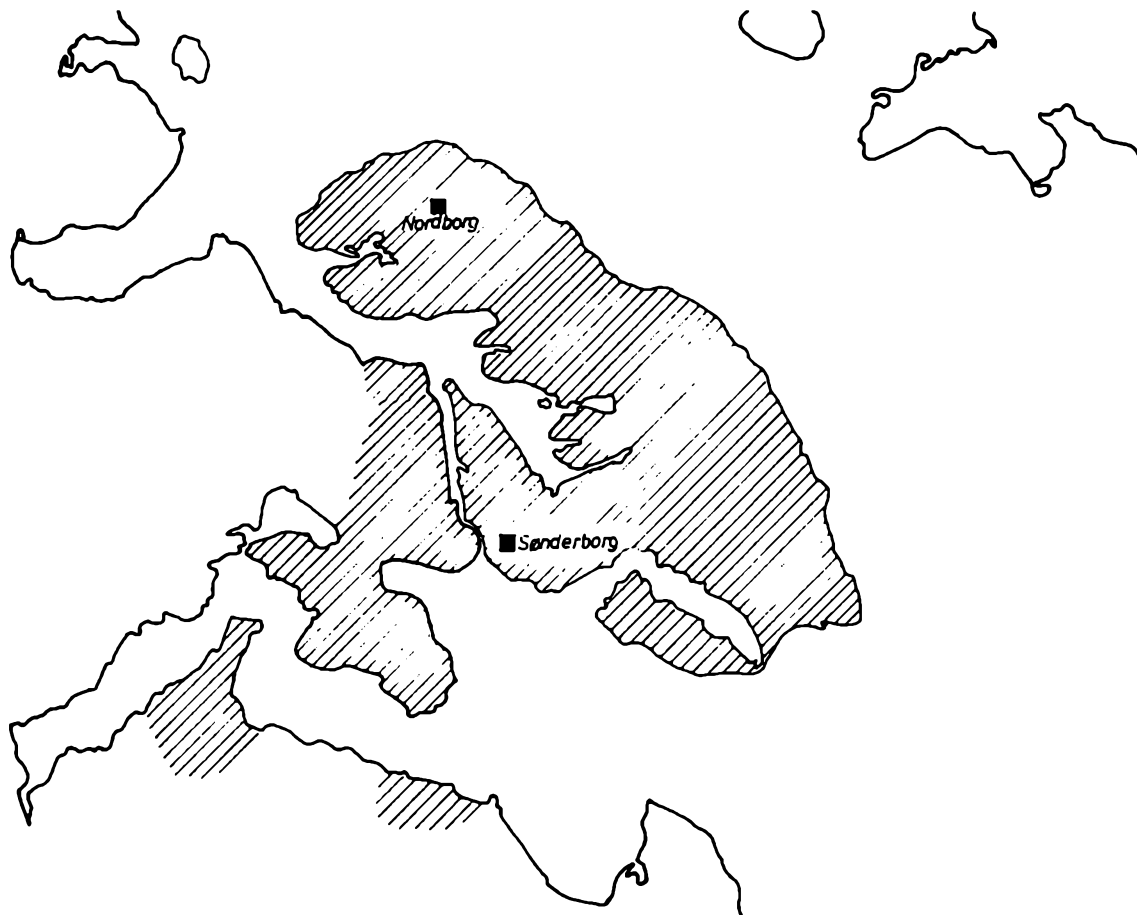
Stamtavle VII: Hans den Yngres 23 børn i hans to ægteskaber med særlig angivelse af de 6 overlevende sønner. De 10 børn, der døde før deres far, er markerede med et kors. Som det fremgår, nåede to af disse at blive gift. Af de 7 overlevende døtre blev de 5 gifte (g), mens 2 forblev ugifte (ug).

senere indføjelser af vedkommende arvinges navn. De seks sønner har således kendt, godkendt og underskrevet testamentets bestemmelser om hertugdømmets deling, men fordelingen har de ikke kendt. Deres navne er først bagefter skrevet på de åbne mellemrum. Selvfølgelig er teksten tydeligvis renskrivet af en øvet skriver, navnene synes at være indføjede af hertugen selv. Om hertugen har søgt på den måde at undgå uenighed mellem sønnerne, så længe han selv levede, eller om han har ønsket derved at sikre sig yderligere betænkningstid, kan man ikke vide. Dokumentets udseende fortæller nok om den usædvanlige fremgangsmåde, men ikke om hertugens tanker derved.

Hertug Hans den Yngre døde 9. oktober 1622 på Glücksborg, halvandet år efter, at testamentet var blevet udfærdiget. Han overførtes til Sønderborg, hvor han blev bisat i slottets gravkapel mellem sine to hustruer, Elisabeth og Agnes Hedvig. En meget stor og fornem forsamling med kongen, Christian IV og hans ældste søn i spidsen, overværede højtideligheden.

Testamentet trådte nu i kraft og fem af sønnerne overtog hver sin del af det lille hertugdømme.

Den ældste, den 53-årige, ugifte Christian havde fået tildelt Ærø. Skønt ældste søn fik han altså ikke Sønderborg, men måtte nøjes med den mindst betydelige del af hertugdømmet. Sønderborg til-

Kort 11: Hertug Hans den Yngres besiddelser på Als og Sundeved samt i Angel. Denne del af hertugdømmet deltes i tre dele: Sønderborg, Nordborg og Glücksborg.

faldt den næste søn, Alexander, der på det tidspunkt var 50 år gammel. Den tredje overlevende søn, Johan Adolf, overtog Nordborg, mens den yngste søn af Hertug Hans den Yngres første ægteskab havde fået tildelt Glücksborg. Endelig blev den holstenske del af hertugdømmet med Pløn som hovedsæde tildelt den eneste overlevende søn af Hertug Hans den Yngres andet ægteskab, den

27-årige Joachim Ernst. Johan Adolf var, da han blev hertug af Nordborg, 47 år. Philip 39 og mellem dem var den ugifte, 41-årige Frederik, der således ikke fik tildelt nogen del af hertugdømmet. Han boede i et værelse på Sønderborg slot efter at faderens forskellige forsøg på at få ham rimeligt forsørgt eller godt gift var slået fejl og forholdet mellem ham og faderen var tilsynela-

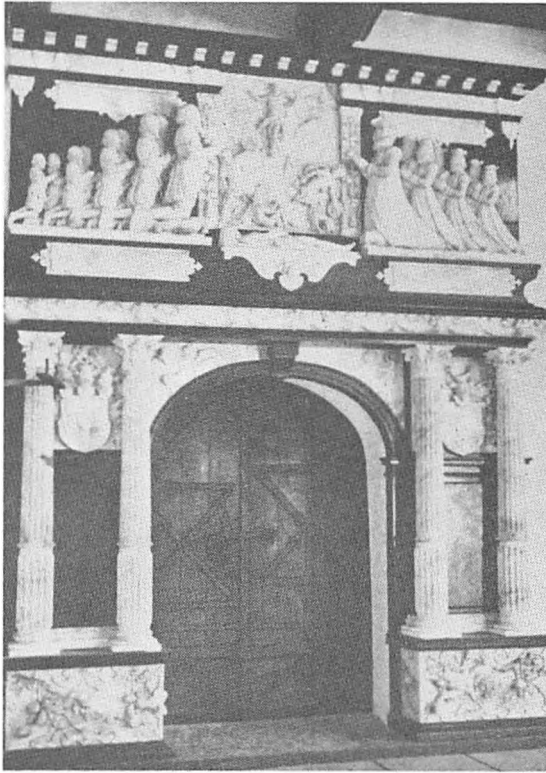

Fig. 12: Portalen foran indgangen til Hans den Yngres gravkapel på Sønderborg slot. Hertugen knæler øverst t. v. med sønnerne al første ægteskab bag sig. Hans første hustru, hertuginde Ellisabeth, overfor t. h. med døtrene bag sig.

af hertugdømmerne, var dermed opsplittet i fem mindre dele. Trods Hans den Yngres ubestridelige dygtighed og hans rigdomme kunne det nok blive vanskeligt at få så små hertugdømmer til at klare sig økonomisk. Udsigterne var nok ikke særlig lyse, især ikke for de 4 af sønnerne, der havde gæld allerede ved faderens død. Selvom arven nok skaffede disse mindre gældsposter ud af verden, skulle der hurtigt vise sig vanskeligheder for flere af hertugerne. Bedre blev det ikke af, at netop disse områder kom til at lide under Christian IV's uheldige deltagelse i Trediveårskrigen og senere under den almindelige, europæiske nedgangsperiode fra midten af 1600-tallet.

dende ikke særligt godt. Nu måtte han i henhold til testamentet nøjes med 5000 mark lybsk årlig, som de 5 andre brødre i fællesskab skulle betale ham og så iøvrigt afvente, om en af brødrene døde før han selv. Så bestemte testamentet, at han skulle overtage den pågældende del. Dette skete allerede 1624, da hertug Johan Adolf af Nordborg døde. Hertug Frederik overtog da dennes arvepart.

Hertugdømmet Sønderborg, der i sig selv var begyndt som en udskilt del af den kongelige del

Hertugdømmet Ærø

Den mindste af de fem dele, hvori Hans den Yngre delte sit hertugdømme, var Ærø. Den del tilfaldt den ugifte Christian, den ældste af de overlevende sønner. Han var på det tidspunkt 52 år og man kunne nok have ventet, at han havde arvet en af de bedre dele. (Kort nr. 12).

Imidlertid synes han at have været uden selvstændigt initiativ og i det hele taget næppe særlig fremragende. Hans den Yngre havde gjort flere ihærdige forsøg på at få ham »afsat«, enten ved at skaffe ham en stilling eller ved at give ham et lille godsområde for sig selv, men intet af dette blev til noget. Christian kom herunder til at rejse en del, således til Pommern, Sachsen, Strassbourg og London. I Strassbourg fungerede han en kort tid som statholder, vistnok uden succes. Var han hjemme, boede han enten på Sønderborg slot, hvor han havde sit eget gemak, eller i Pløn. Han synes at have været glad ved drik og piger, både hjemme og på sine rejser. Hans økonomi var ikke for god og han nåede at stifte gæld flere steder, før faderen døde. Dette sammen med hans ugifte stand har nok været afgørende for faderens beslutning om at lade ham nøjes med Ærø.

Han flyttede efter Hans den Yngres død til Ærø, hvor han boede sammen med den ikke adelige Chararine Griebel og deres fælles datter Sophie. Hende betænkte han iøvrigt godt i sit testamente, så hun havde noget at leve af, da han døde.

Hans den Yngre havde opkøbt alt adels- og kirkegods på Ærø og oprettet tre hoved- eller avlsgårde, nemlig Gråsten, Gudsgave og Søbygård. Christian oprettede yderligere en hovedgård omtrent midt på øen, nemlig Vodrup. Han synes at have boet stilfærdigt som godsejer på øen indtil sin død 14. juni 1633. Han blev ikke begravet på Ærø, men flyttedes til Nordals, hvor han bisattes i det hertugelige kapel ved Egen kirke.

Ærøs korte tid som selvstændigt hertugdømme var hermed forbi, kun 11 år efter at det var oprettet. Af de seks brødre, der overlevede Hans den Yngre, var nu de tre døde, så arvingerne til Ærø var de tre sidste brødre, hertugerne af Nordborg, Glücksborg og Pløn samt brorsønnen i Sønderborg. Ved et forlig mellem disse, afsluttet 6. februar 1634 i Eckernførde, blev Ærø delt mellem disse fire. Frederik af Nordborg fik hovedgården Gråsten, Philipp af Glücksborg fik Vodrup og hovedbyen Ærøskøbing, Joachim Ernst af Pløn fik Søbygård og endelig fik Hans Christian af Sønderborg Gudsgave. (Kort nr. 13).

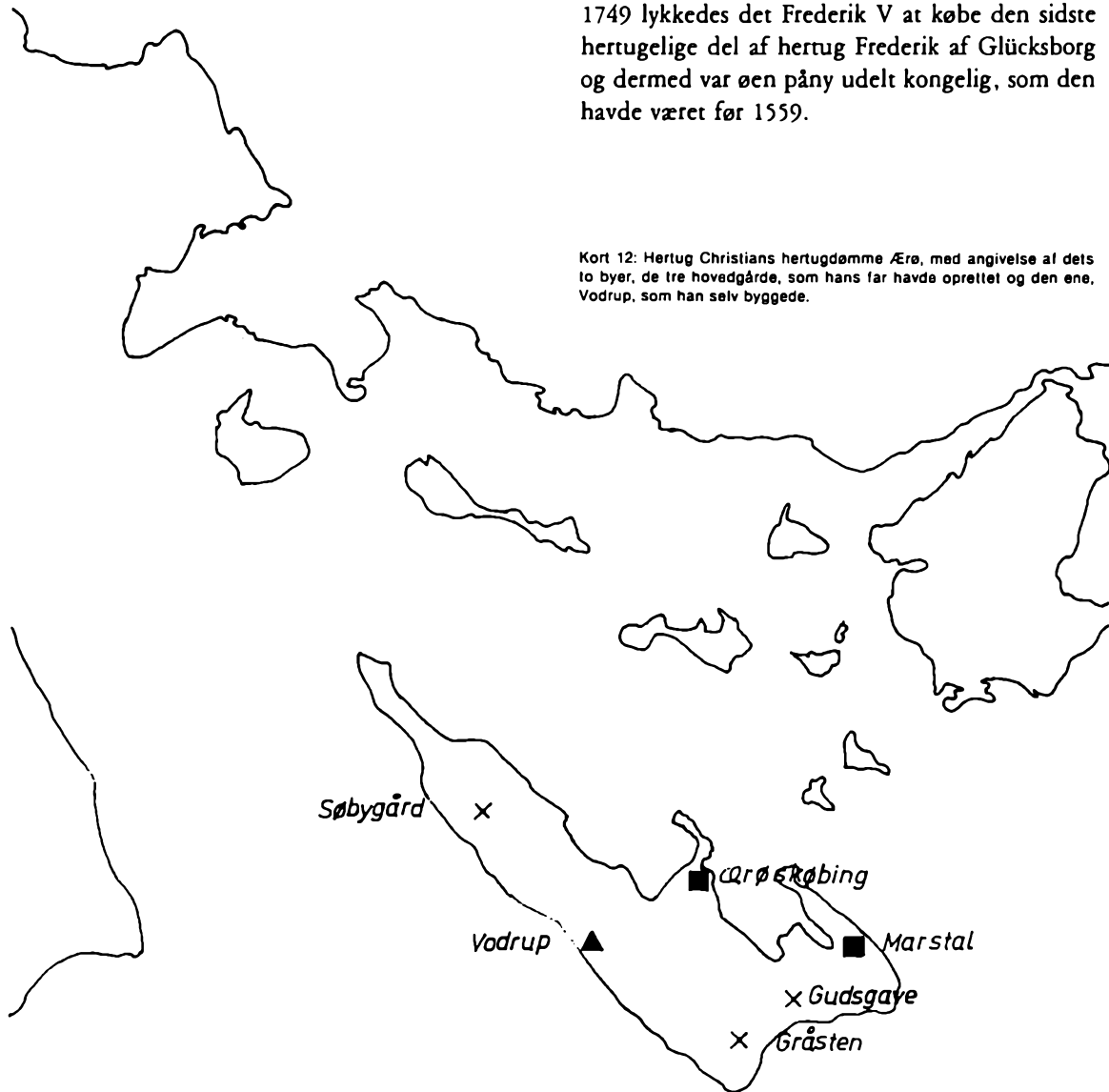
Denne komplicerede opdeling af Ærø fortsatte. Ganske vist søgte Philipp af Glücksborg at udkøbe brødrene, men kun Frederik var villig til at sælge og allerede fra 1634 kom Philipp i besiddelse også af Gråsten. Til gengæld fik den senere Nordborg-hertug August så en del af Ærø lagt til Nordborg-hertugdømmet, da han i 1676 købte Pløn-delen

Søbygård efter Joachim Ernst's søn Bernhard. Senere kom August endvidere i besiddelse af Sønderborg-delen, som Hans Christian allerede 1648 havde solgt og som August fik mulighed for at købe i 1684. På det tidspunkt hørte både øens

østlige og vestlige del til hertugerne af Nordborg, mens den midterste del hørte til hertugerne af Glücksborg.

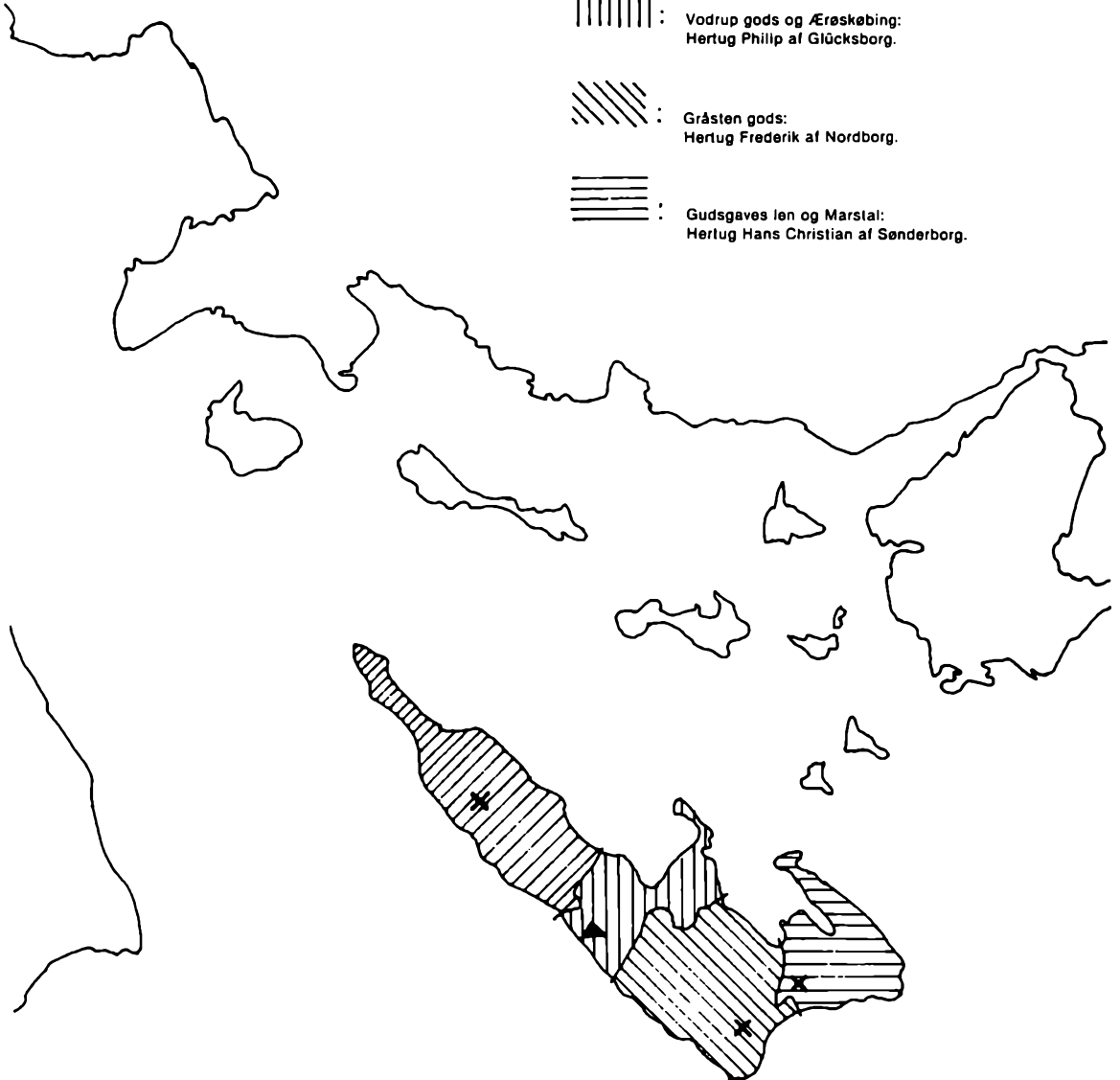
Ærø var nu i længere tid delt i to dele, men de danske konger opkøbte efterhånden det meste. I 1749 lykkedes det Frederik V at købe den sidste hertugelige del af hertug Frederik af Glücksborg og dermed var øen påny udelt kongelig, som den havde været før 1559.

Kort 12: Hertug Christians hertugdømme Ærø, med angivelse af dets to byer, de tre hovedgårde, som hans far havde oprettet og den ene, Vodrup, som han selv byggede.

Kort 13: Delingen af Ærø 1634 efter
Hertug Christians død 1633.

- : Søbygård len:
Hertug Joachim Ernst af Pløn.
- : Vodrup gods og Ærøskøbing:
Hertug Philipp af Glücksborg.
- : Gråsten gods:
Hertug Frederik af Nordborg.
- : Gudsgaves len og Marstal:
Hertug Hans Christian af Sønderborg.

Hertugdømmet Sønderborg

I henhold til Hans den Yngres testamente fik den næstældste af de overlevende sønner, Alexander, hovedsædet i Sønderborg. Han var født 20. januar 1573 og var 49 år ved faderens død. Han havde i en årrække, fra omkring 1590 til 1598, opholdt sig ved Johan Georg af Brandenburg's hof. Han fulgte med Johan Georg på dennes officielle rejser, således til Christian IV's kroningshøjtidelighed i København i 1596. I 1591 besøgte han sin storesøster Dorothea og hendes mand, den forgældede Frederik af Liegnitz-Brieg i Pommern og omkring 1600 opholdt han sig hos grev Johan den Ældre af Oldenburg. Her forelskede han sig i dennes niece Dorothea af Schwarzenburg. Hans den Yngre var ikke glad ved denne forbindelse og satte sig skarpt imod, at de to giftede sig. Først efter kraftig overtalelse dels fra Alexander selv, dels fra slægtninge og endelig fra nogle af sine råder gik han ind på at tillade ægteskabet og – hvad der nok faldt ham tungest – at betale Alexander en fast, årlig sum. Han betingede sig dog, at det unge par slog sig ned udenfor hans hertugdømme. Alexander og Dorothea blev da viede 26. november 1605 og Alexander købte godset Beck i Minden, hvor det unge par boede de følgende år. I Hans den Yngres senere år opholdt de sig imidlertid ofte hos ham, så forholdet må være blevet godt igen.

Godset Beck var en lille herregård i nærheden af Minden i Westfalen. Alexander købte godset

af brødrene v. Quernheim. Muligvis var det hertugens fætter Christian, der var fyrstbiskop af Minden, der havde henledt hans opmærksomhed på dette meget beskedne adels gods, som han erhvervede for 53.000 rdl. med en udbetaling på 20.000. Han gik derpå i gang med en modernisering af herregården, som han udbyggede,

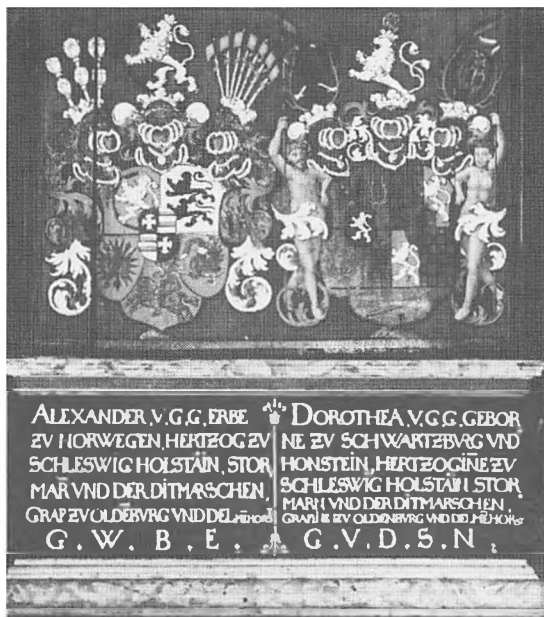
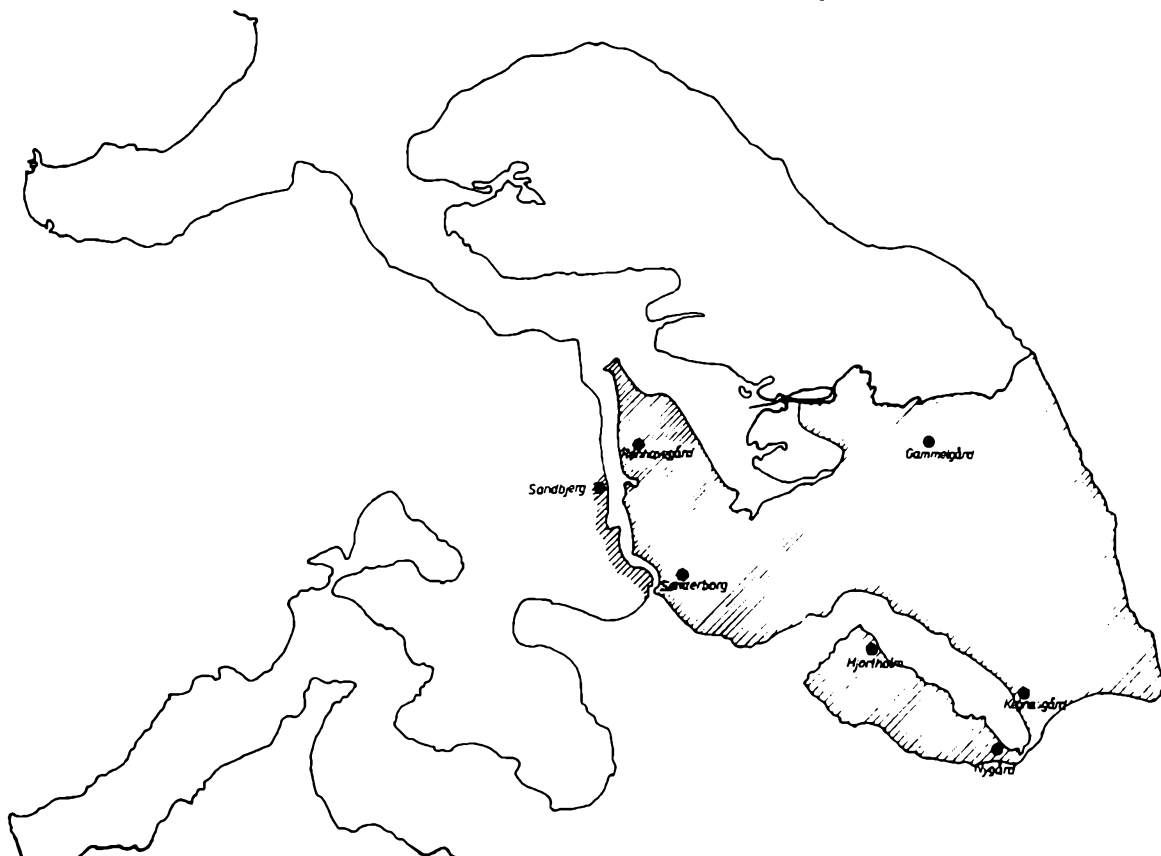

Fig. 13: Hertug Alexanders og hertuginde Dorotheas våbenskjolde, malet 1626 på orgelfacaden i kirken på Sønderborg slot.

Kort 14: Hertugdømmet Sønderborg, som herlug Alexander overtog del 1622.

vistnok til et trefløjet anlæg, udført i renaissancestil med fornemme sandstensprydelser, bl. a. omkring porte og døre. På gården indrettedes et lille slotskapel, der dog blev nedrevet 1735. Da faderen ikke ønskede at bidrage til sønnens underhold med arveforskud, skaffede han de nødvendige midler ved indtægterne fra godsdriften, afgifter fra godsets bønder og fra en kornmølle, en oliemølle og en kro, der hørte til godset samt ved vejafgifter. Alligevel måtte han også låne for at klare sine mange udgifter de første år.

Her på Beck fødtes Alexanders børn, otte prinser og tre prinsesser. Hver gang benyttede han lejligheden til at understrege sin fyrstelige stilling ved pompøse dåbsfester. Han knyttede et teolog som slotspræst til godset og denne virkede desuden som lærer og opdrager for børnene. Han tænkte også tidligt på en rimelig og standsmæssig forsørgelse af dem og købte gejstlige embeder til to af sønnerne, allerede mens de var børn.

Efter faderens død flyttede Alexander og Dorothea endelig med deres børn til Sønderborg. Det

hertugdømme, de overtog, bestod af Sønderborg slot og by samt Sønderborg Ladegård, og desuden Sydals med ladegårdene Rønhave, Gammelgård, Kegnæsgård, Nygård og Hjortholm og på Sundevad Dybbøl sogn og gården Sandbjerg. Samtidig beholdt de Beck, der styredes af en amtsmand. (Kort nr. 14).

Alexander var ikke tilfreds med faderens stærke opsplitning af hertugdømmet. Allerede ved faderens død havde han en større gæld og hans andel skaffede ham øjensynlig ikke mulighed for at komme ud af denne. Han søgte da at udvide sine besiddelser og dermed sine godsindtægter. Ved broderen Hans Adolf af Nordborgs dødsleje købte han gårdene Rumohrgård, Østerholm og Melsgård. Nu protesterede imidlertid de øvrige brødre kraftigt, især Frederik, der i 1622 havde måttet nøjes med en årlig pengeafgift, men som nu skulle arve Nordborg og som derfor ikke kunne godkende en så kraftig beskæring af sin arv. Resultatet blev, at Alexander fik lov til at beholde Rumohrgård, mens købet af Østerholm og Melsgård måtte gå tilbage. (Kort nr. 15).

Alexander døde allerede 13. maj 1627. Han havde fået ialt 11 børn, hvoraf 6 sønner og 1 datter overlevede ham. Imidlertid havde han været så

plaget af sin gæld og så bekymret for sit hertugdømmes økonomiske muligheder, at han i sit testamente, skrevet kort tid før sin død, bestemte, at hans enke skulle sidde i uskiftet bo. Dermed undgik man en deling ved hans død. Til dette føjede han, at den ældste søn, Johan Christian, iøvrigt skulle være enearving til hele hertugdømmet, men at han skulle forblive ugift indtil videre, nemlig indtil gælden var bragt ud af verden. Alexander fastslog altså førstefødselsretten, men tilføjede nogle usædvanlige krav til sine arvinger. (Jvf. stamtavle VIII og IX).

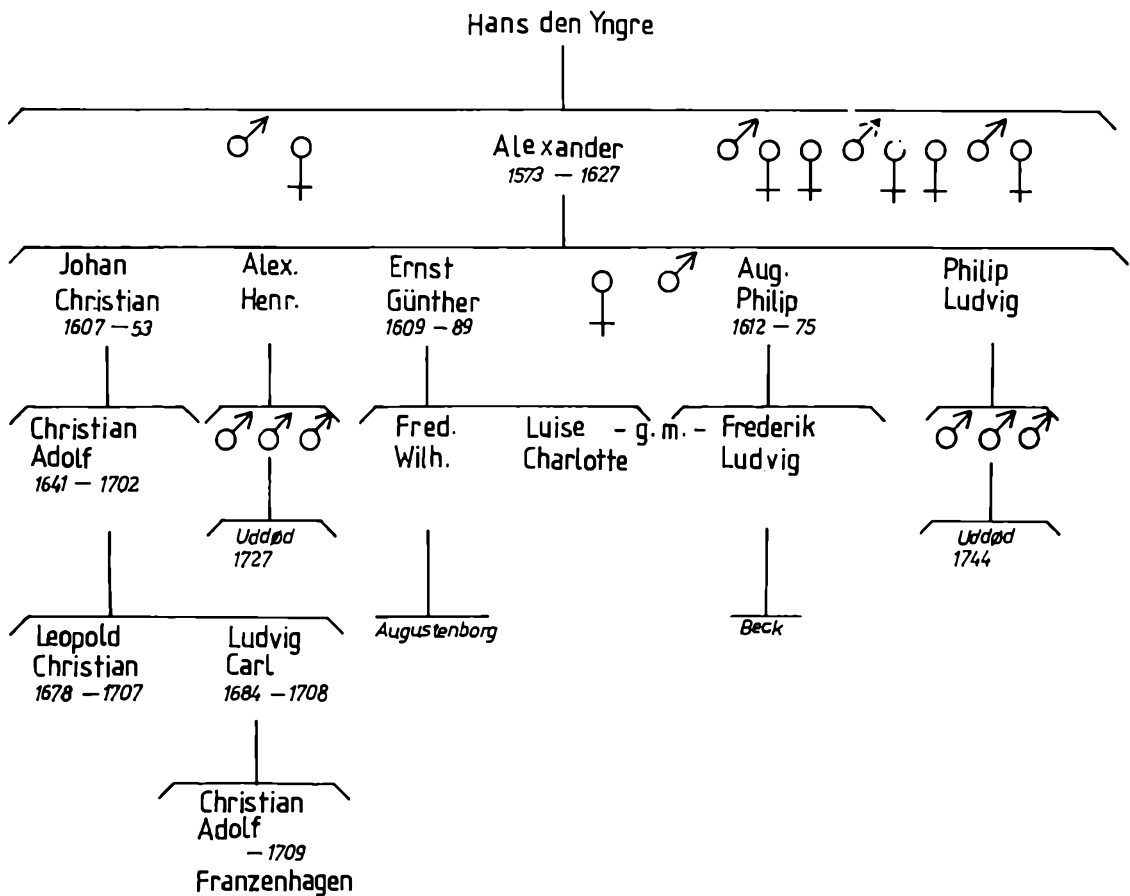
Det lykkedes ikke for enkehertuginde Dorothea at få afviklet gælden. Tværtimod voksede den, ikke mindst i de vanskelige krigsåre under Trediveårskrigen. Hun enedes derfor med sine børn om at afslutte den uholdbare situation med at sidde i uskiftet bo. I 1633 sluttede hendes sønner en arveoverenskomst, hvorpå Johan Christian overtog hertugdømmet. Han forpligtede sig så til at betale en enkepension til moderen, en årlig apanage til hver af brødrene og en medgift til søsteren Sophie Cathrine, der ægtede den sidste greve af Oldenburg, Anton Günther. Han overtog også Beck, som han imidlertid solgte 1639. Dette salg var hans søskende imidlertid utilfredse med og hans yngre broder August købte det få år senere tilbage og flyttede dertil.

Af Alexanders sønner, Johan Christians yngre brødre, gik den næste, Alexander Henrik, over til katolicismen og rejste sydpå. Han fik tre sønner, men ingen fik nogen arveret til områder i Danmark og linien uddøde i 1727.

Den tredje søn, Ernst Günther, kom i første omgang til at bo i et lille trefløjet palæ midt i Sønderborg. Det lå i Perlegade og kaldtes »Ernst Günthers Palæ«. Senere var der en tid apotek, men i 1864 blev det totalt ødelagt. Ernst Günther

Fig. 14: Alexander: Daler 1626 Udmøntet i Sønderborg, mæntmester Johan Lilliendahl.

Stamtavle VIII: Den sønderbørgske linie: Hertug Alexander og hans efterkommere.

giftede sig 1651 med sin kusine Augusta fra Glücksborg. Han fandt da, at palæet i Perlegade blev for lille og købte landsbyen Stavnsbøl og 8 gårde og 8 kådnersteder i Sebbelev. Disse gårde havde tidligere tilhørt domkapitlet i Slesvig og hørte stadig sammen. Nu nedlagde Ernst Günther et par af dem og byggede i stedet en lille herregård i bindingsværk. Den opkaldte han efter sin hustru og blev derved stamfader til den augusten-

børgske slægt. Her fulgte søn efter far i lige linie til 1921, da den sidste augustenbørgske hertug, der hed Ernst Günther som sin stamfader, døde barnløs. Da boede slægten ganske vist ikke mere på Augustenborg, idet den sidste Ernst Günthers farfar, hertug Christian August, 1798-1869, forlod landet 1848 og i 1852 endeligt afstod besiddelserne på Als. Heller ikke det første Augustenborg slot, der dog nærmere var et beskedent her-

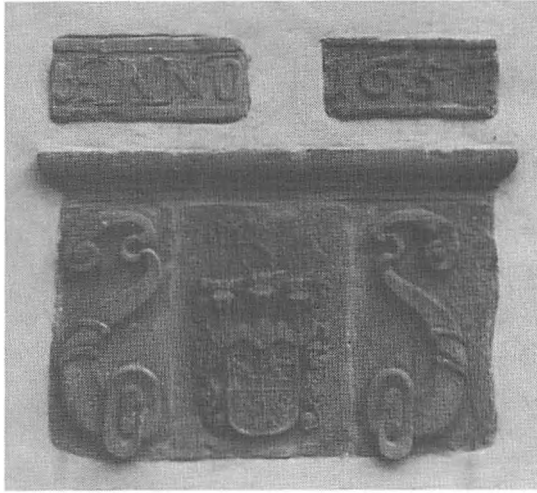

Fig. 15: Våbenskjold for hertugerne af Sønderborg-Beck og årstal 1657. Sandstensrelief i muren på det nuværende stuehus på Beck (Foto: H. Roesdahl).

resæde, eksisterer mere. Det blev nedrevet omkring 1770 af hertug Frederik Christian I, (1721-94) der opførte det nuværende meget større og fornemmere slot.

Alexanders fjerde søn døde tidligt og uden arvinger.

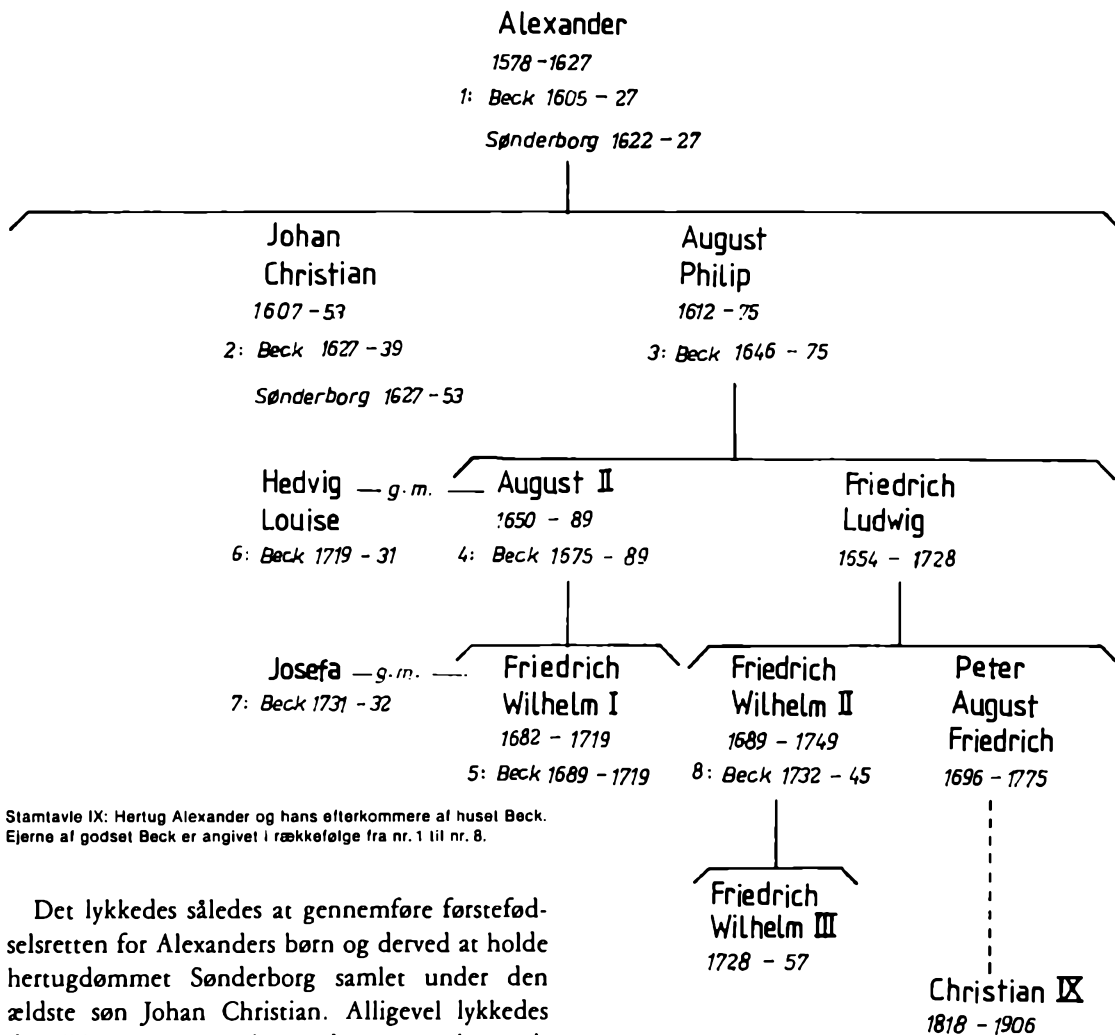
Den femte søn, August Philip (1612-75) tilbagekøbte som nævnt godset Beck og flyttede hertil, hvor hans far havde boet og bygget. Også August Philip byggede på Beck og fra denne ombygning i 1657 stammer et par smukke sandstentavler med det hertugelige Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck'ske våben. (Fig. 15). Hans efterkommere blev næsten alle officerer, enten i den preussiske eller den danske hær. I 1745 solgte et barnebarn til August Philip, hertug Friedrich Wilhelm II, endelig Beck og denne gang lykkedes slægtens forsøg på tilbagekøb ikke. Familien boede nu fortrinsvis på besiddelser nær

Königsberg i Østpreussen indtil et tipoldebarn af August overtog et gods nær Hamborg og hans søn, den danske officer hertug Wilhelm af Beck, i 1825 blev hertug af Glücksborg og som sådan gav navn til »Det glücksborgske Hus«, den nuværende danske kongefamilie.

Alexanders sjette og yngste overlevende søn, Philip Ludvig, giftede sig og drog til Wiesenburg. Han efterlod her tre sønner, men i 1744 uddøde denne yngste gren af Alexanders efterkommere.

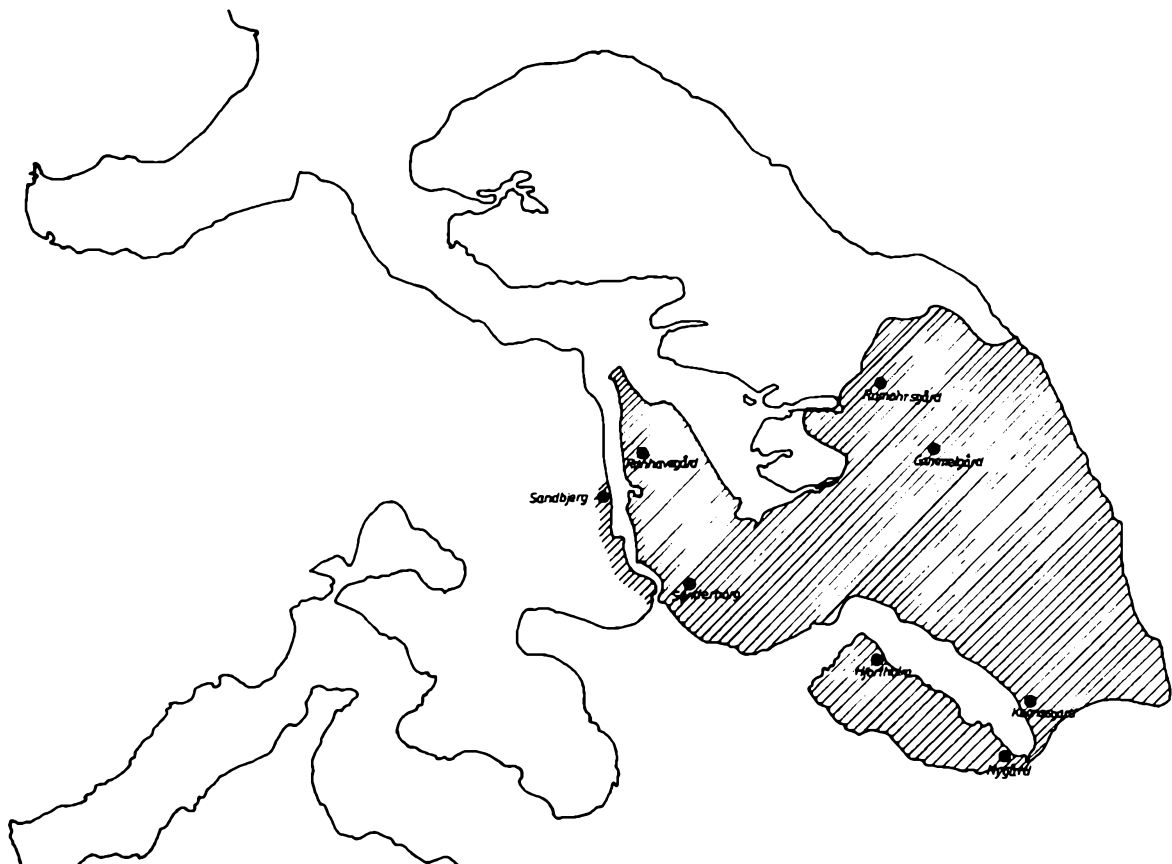
Fig. 16: Sandstenprydet portåbning på Beck. Den oprindelige port, der sidder i den nuværende hovedbygning, er ombygget med vinduer og dør, men har været port, da bygningen udgjorde anlæggets ene sidelløj. (Foto: H. Roesdahl).

Stamtavle IX: Hertug Alexander og hans efterkommere af huset Beck. Eljerne af godset Beck er angivet i rækkefølge fra nr. 1 til nr. 8.

Det lykkedes således at gennemføre førstefødselsretten for Alexanders børn og derved at holde hertugdømmet Sønderborg samlet under den ældste søn Johan Christian. Alligevel lykkedes det ikke at sanere hertugdømmets økonomi. Allerede under moderens, enkehertuginde Dorotheas regimente, var Als og Sundevad besat af tyske kejserlige tropper i halvandet år og derefter en tid af danske »befrielsestropper«. Ved arve­delingen 1633 opgjordes hertugdømmets gæld til 127.888 rdl. med en årlig renteydelse på 6.430 rdl.

Johan Christian overtog således et dybt for­gældet hertugdømme. Samtidig påtog han sig en årlig ydelse til hver af sine brødre til de blev gift. Søsteren fik også en årlig pengesum samt bolig på slottet og endelig måtte han opretholde

Kort 15: Hertugdømmet Sønderborg, som hertug Johan Christian overtog det 1627.

hele moderens hofstab og betale hende en fast enkepension. I 1635 giftede han sig med Anna af Delmenhorst, datter af grev Anton II af Oldenburg, året efter måtte han udrede medgift til søsterens bryllup med Annas fætter, grev Anton Günther af Oldenburg og Delmenhorst. Han deltog sammen med to brødre i 1634 i de store festligheder, Christian IV arrangerede i København ved sin søns bryllup. Han søgte således efter fattig evne at opretholde sin fyrstelige værdighed og at omgive sig med en vis pragt. Dette og nye

vanskeligheder under Torstenssonkrigen forværrede yderligere hertugdømmets økonomiske situation. Da Johan Christian døde 1653 var den gæld, han startede med 1633 trods alle saneringsbestræbelser, vokset yderligere.

Hans enke, Anna, overtog nu styret for deres ældste søn Christian Adolf, der kun var 12 år gammel. Fem år senere ramte krigens ulykker endnu engang Sønderborg og Als, der i december 1657 blev besat af svenske soldater og i december 1658 blev befriet af polske og bran-

denburgske soldater, de danskes allierede. Først i 1662 forsvandt de sidste soldater.

Den unge hertug Christian Adolf overtog da hertugdømmet, mens moderen fik enkesæde på Gammelgård. Omtrent samtidig begyndte kreditorernes krav at strømme ind. Da de snart henvendte sig til kongen for at få deres krav opfyldt med hans hjælp, nedsattes 1664 en kongelig kommission til vurdering af forholdene. Resultatet blev, at man på et møde den 13. august 1666 besluttede at erklære hertugdømmet konkurs.

Konkursbehandlingen tog et helt år. I november 1667 fradømtes hertugen sine lensrettigheder. Kongen overtog fyrsterettigheden samt Sønderborg by og slot, mens de private kreditorer måtte dele alle hertugdømmets godser. Hertugdømmet Sønderborg var ophævet.

Den unge hertug Christian Adolf protesterede skarpt mod kommissionens afgørelse, men kongen, Frederik III, afviste alle protester. Opgørelsen viste også med al tydelighed, at der ikke var større mulighed for at undgå fallit. Der skyldtes skatter og afgifter fra hertugdømmet og der var gæld til søskende, farbrødre og endog til en endnu levende datter af Hans den Yngre. Værre var imidlertid, at alle de enkelte godsdele var sat som pant for en lang række lån, optaget år efter år. Enkelte gældsposter, med sikkerhed i Sandbjerg, synes at gå helt tilbage til Hans den Yngre, andre stammede fra Alexanders tid, men de fleste var kommet til i 1640-erne og 1650-erne. Da tilmed en del af indtægterne af visse hovedgårde tilfaldt panthaverne forlods som renter, var det på dette tidspunkt næppe muligt at skaffe midler til blot at betale renterne af den store gæld. De større panthavere fik jord til dækning af deres tilgodehavende. Kaj von Ahlefeldt fik således Rumohrs-gård, hans hustru Margrethe Rantzau Hjortholm.

Kongen overtog Sønderborg slot og ladegård samt hovedgårdene Sandbjerg, Rønhave, Maibølgård, Kegsnæsgård og Nygård.

Hertug Christian Adolf, der nu var helt uden hertugdømme, men som dog fik en årlig sum udbetalt af den danske stat, drog så sydpå. Han rejste rundt i et forgæves forsøg på at skaffe sig støtte i sine krav mod den danske konge. I 1676 ægtede han, 35 år gammel, Eleonora Charlotte, en datter af hertugen af Sachsen-Lauenborg. Med svigerfaderens hjælp købte han et lille gods Franzhagen i Lauenborg. Allerede i 1709 uddøde imidlertid også denne gren af Hans den Yngres efterkommere.

Hertugdømmet Nordborg

Den tredje af Hans den Yngres overlevende sønner, Johan Adolf, fik tildelt Nordborg. Han var født 1576 og altså 46 år gammel, da han overtog sit lille hertugdømme. (Kort 16 og stamtavle X).

Johan Adolf havde rejst meget, både i Italien, Frankrig, Holland og England. Han havde gjort tjeneste både i den hollandske og den svenske hær, hvor han avancerede til oberst. Kun af og til boede han i sit gemak på Sønderborg slot, ellers rejste han til slægtninge og venner.

Nordborg var nok en lille, men vel også en af de bedste og mindst gældstyngede dele af hertugdømmet. Det omtaltes da også under Hans den Yngre som »hertugens kornkammer«. Foruden Nordborg omfattede hertugdømmet hele Nørreherred med hovedgårdene Hjortspring, Melsgård, Østerholm og Rumohrsgård samt Ballegård med tilliggende på Sundevad. De eneste forpligtelser, der påhvilede hertugdømmet, var en andel i det årlige beløb, der skulle betales til broderen Frederik og søsteren Eleonora.

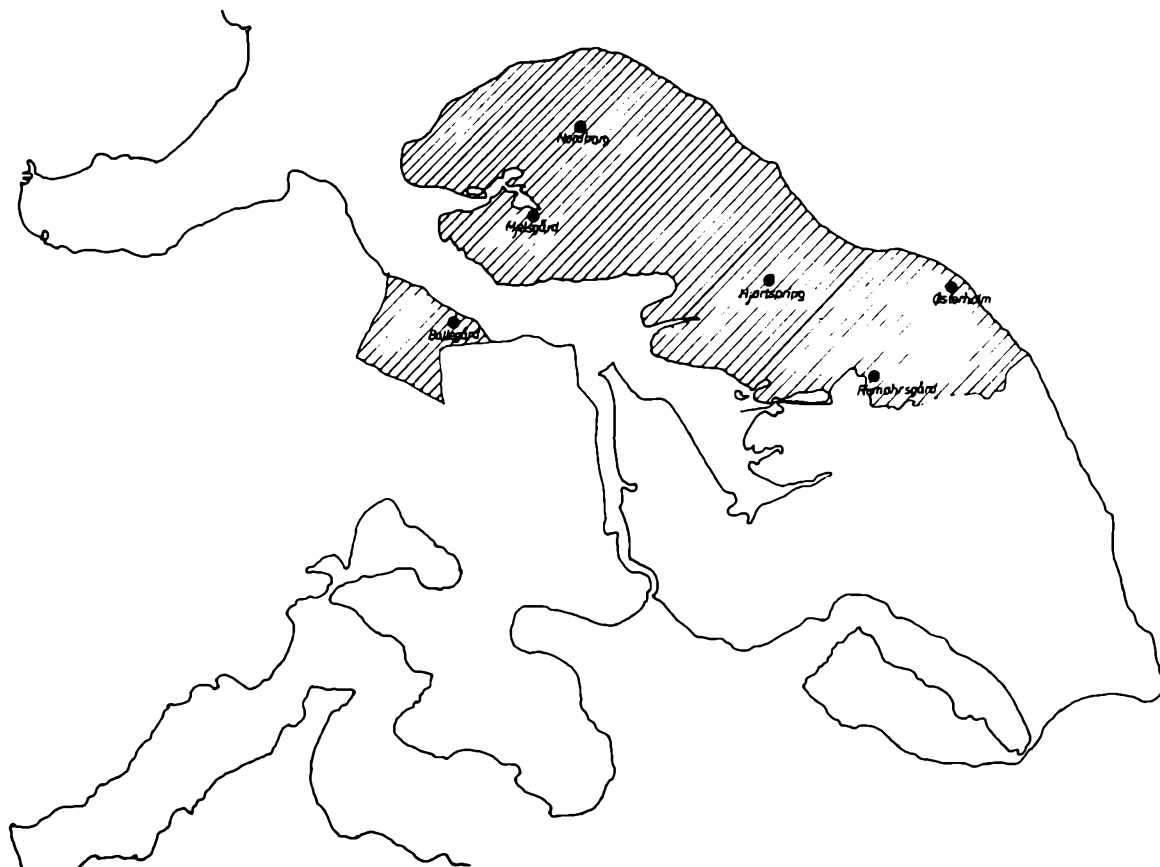
Den ældre broder, Alexander i Sønderborg, der ikke var tilfreds med delingen af hertugdømmet, trådte snart i forhandlinger med Johan Adolf om køb af en del af hertugdømmet Nordborg. Man enedes om at hovedgårdene Østerholm, Melsgård og Rumohrsgård blev købt til hertugdømmet Sønderborg på særdeles favorable vilkår. Inden købet endeligt godkendtes af kongen, døde Johan Adolf

imidlertid pludseligt 21. februar 1624 uden at efterlade sig arvinger, knap 48 år gammel.

I henhold til testamentets bestemmelser overtog den fjerde overlevende i rækken, Frederik, Nordborg hertugdømme. Han havde ved faderens død måttet nøjes med et årligt pengebeløb fra brødrene, men det bestemtes, at hvis en af brødrene døde før ham, skulle han overtage det ledige hertugdømme. Og det blev altså Nordborg. Kun knap 2 år efter faderens død fik også Frederik sin andel i hertugdømmet.

Frederik var født 1582. Han blev opdraget ved danske hof, hvor han opholdt sig fast til han var 15 år. Senere sendtes han på rejse til Sachsen, men en større uddannelsesrejse kom han vist aldrig ud på. Et forsøg på at sikre ham en militær karriere mislykkedes helt. Forholdet til faderen var åbenbart aldrig særlig godt og han begyndte tidligt at stifte privat gæld. Han var ugift ved faderens død og først i 1627, tre år efter han var blevet hertug af Nordborg, ægtede han Juliane, datter af hertugen af Sachsen-Lauenburg. Da hun døde 1630, giftede han sig påny med Eleonora af Anhalt-Zerbzt. Med Juliane fik han sønnen Johan Bugislav, med Eleonora to sønner og tre døtre.

Frederik indledte sin hertugtid med en kraftig protest mod de to ældre brøders indbyrdes handel med dele af hertugdømmet. Han nødsagedes til at anerkende salget af Rumohrsgård fra Nordborg

Kort 16: Hertugdømmet Nordborg 1622, som Hans den Yngre overlod del til Johan Adolf.

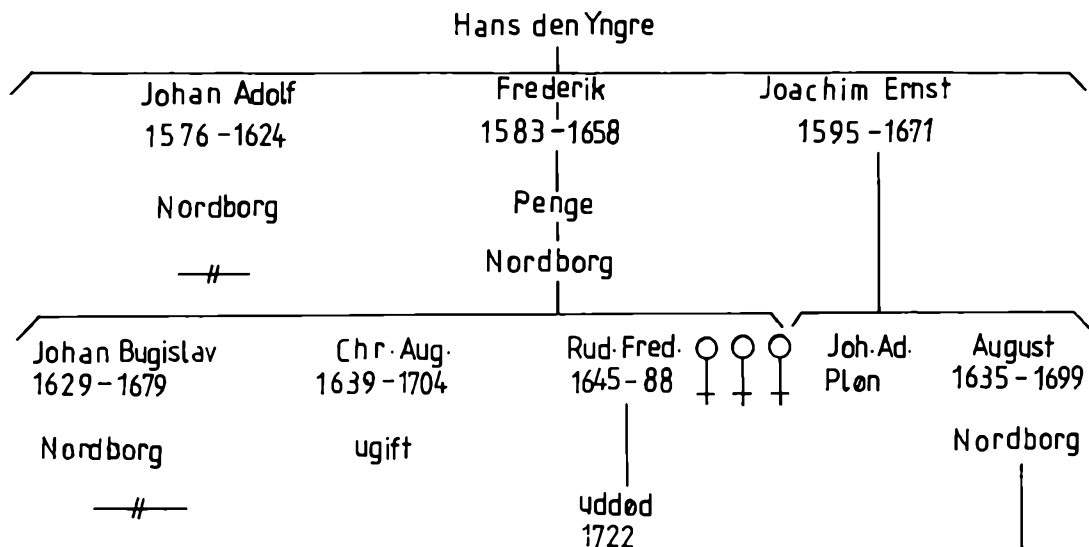
til Sønderborg, men kongen gav ham ret i den øvrige del at hans protest. Salget af Mjelsgård og Østerholm kendtes ugyldigt og begge forblev derefter som en del af Nordborg hertugdømme. Østerholm benyttedes siden især som enkesæde.

Skønt det lille nordalsiske hertugdømme ved starten var økonomisk velfunderet og skønt indtægterne forekom tilfredsstillende, varede det ikke længe, før forholdene forværredes.

Allerede i hertug Frederiks tid gik det tilbage. Selv var han åbenbart en dårlig administrator og

han brugte mange penge på at markere sin fyrstelige værdighed. De militære besættelser 1627-29 skabte yderligere store problemer. Da Frederik døde 1658, var det lille hertugdømme allerede stærkt forgældet.

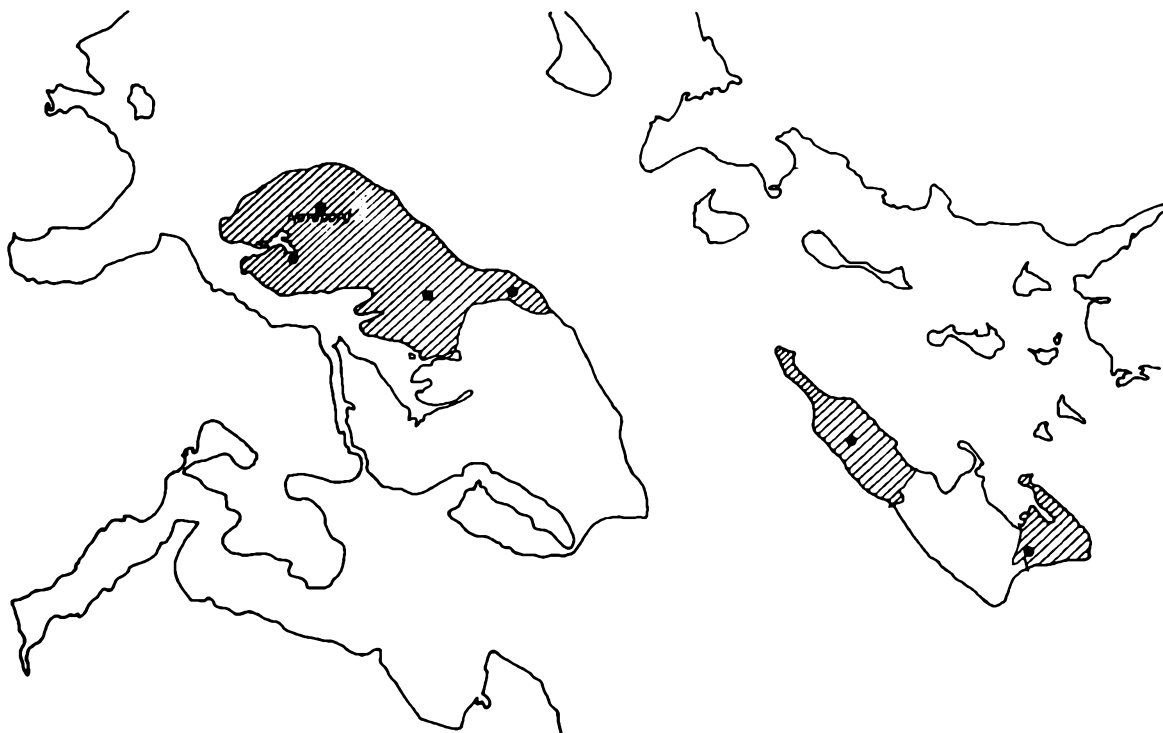
Frederiks søn af første ægteskab, Johan Bugislav, overtog nu hertugdømmet, 29 år gammel. Her gennemførtes førstefødselsprincippet fuldt ud, idet ingen af børnene fra andet ægteskab arvede jord og deres mor, enkehertuginde Eleonora, flyttede til enkesædet Østerholm.

Stamtavle X: Hertugerne af Nordborg. Hertugdømmet gik fra Johan Adolf til broderen Frederik og fra hans efterkommere til nevøen August, en yngre søn i Pløn-linien.

Samtidig med Johan Bugislavs overtagelse var nye ulykker væltet ind over hertugdømmet. Under svenskekrigene besattes hele Als i december 1657 af svenske tropper, altså endnu mens Frederik levede. Et år senere, da sønnen var tiltrådt, tilbageerobredes Als af de danskes forbundsfæller. I foråret 1657 erobrede svenske tropper endnu engang Nordals, denne gang dog kun kort tid og endelig sluttede krigene 1660 med en dansk besættelse af øen. Da krigen var overstået, stod Johan Bugislav dels med en meget stor gæld til en række private kreditorer, dels med en del gæld til familien og endelig skyldte han mere end 45.000 rdl. væk i skatter og afgifter. Det var allerede i 1660 klart, at han næppe kunne klare sig ud af denne kæmpegæld.

I 1665 fulgte så den ulykke, der medførte hertugens endelige ruin. Om aftenen den 14. marts udbrød ild i livlægens bolig i Nordborg slot og hele den gamle hovedbygning med hertugboligen

Kort 17: Hertugdømmet Nordborg efter 1680.

og alt hans indbo brændte. Johan Bugislav havde ingen økonomiske muligheder for at bygge et nyt, tilsvarende slot. Ganske vist søgte han at redde sit hertugdømme, men snart henvendte hans kreditorer sig til kongen for at få en løsning, der sikrede dem deres tilgodehavende. Kongen overlod 1667 sagen til den konkurskommission, der allerede arbejdede med det sønderborgske fallitbo. Resultatet blev det samme begge steder: hertugdømmerne erklæredes konkurs og hertugerne fratoges deres hertugdømme. Afgørelsen for Nordborgs vedkommende faldt dog først i august 1669. Gælden viste sig at være meget omfattende. Ganske vist afvistes en række krav fra egnens kirker, idet det fastsloges, at kirkerne ikke lovligt havde kun-

net låne penge til en fyrste, der ikke var deres patronatsherre. Der blev kreditorer nok endda – udover statskassen og familien en række adelige, købmænd i Sønderborg, Flensborg, Hamborg og København, forskellige embedsmænd i Sønderborg og Nordborg, flere håndværkere på Nordals og i Sønderborg og nogle af egnens præster. Hertugens egne ansatte havde øjensynlig heller ikke altid fået deres løn, idet listen slutter med portneren, kuskene, staldkarl, linnedjomfru, skurekone og, mere summarisk, tyende på Nordborg, Mjelsgård, Hjortspring og Ballegård. Selvom de sidste gældsposter var små, tjener listen til at vise, hvor fortvivlet Johan Bugislavs økonomi har været i de sidste år.

Johan Bugislav fik tildelt en årlig understøttelse, men måtte opgive sit slot og sit hertugdømme. Ikke desto mindre blev han boende i Nordborg, mens hans søskende forlod Als. Den ene broder døde 1704, ugift, som admiral, den yngste giftede sig til et godskompleks i Schlesien, men med hans søn igen uddøde Nordborgernes mandslinier 1722. Johan Bugislav døde selv uden arvinger i Nordborg 1679. Han blev begravet i det hertugelige kapel ved Egen kirke. (Senere flyttet til Nordborg).

Den afsatte hertugs død befriede kongen for strid om rettighederne til hertugdømmet. Han kunne derfor benytte det som tilbud i sine forhandlinger med hertugen af Pløn om retten til Oldenburg og Delmenhorst (jvf. s. 86 f.). Resultatet blev, at hertug Joachim Ernst af Pløn i 1671 fik tilsagn om at overtage hertugdømmet Nordborg.

Joachim Ernst døde samme år, men først nogle år senere godkendte kongen endelig aftalerne med Pløn og først da kunne den næstældste søn August overtage hertugdømmet Nordborg.

Hertug August havde gjort en fornem militær karriere og var en efterspurgt hærfører for de europæiske fyrsters hvervede tropper. Da han fik tildelt Nordborg, afbrød han imidlertid sin militære løbebane og slog sig ned i byen, som i hans regeringstid oplevede en mærkbar opgangstid. I årene 1678-88 byggede han et nyt slot i stedet for det nedbrændte. Ruinerne på øens midte lod han helt fjerne og i stedet byggede han langs voldgravens kant et anlæg af flere huse, holdt sammen af et stort portanlæg med tårne indenfor vindebroen. I slottets østfløj indrettedes en fornem slotskirke og i den tilstødende fløj, der var i to etager, blev hertugbolig. Ved Nordborg kirke byggede han et kapel til slægtens begravelser. Hertil flyttedes senere (1813) den ældre del af slægten fra Egen kirke. Hertug August var fore-

tagsom og initiativrig, men sikkert også vanskelig og rethaverisk. I alt fald kom han flere gange i strid med egnens befolkning, bl. a. med provsten.

August var gift med Elisabeth Charlotte af Anhalt. De fik to sønner, Joachim Frederik og Christian Carl. Ved faderens død arvede den ældste søn, Joachim Frederik, hertugdømmet. Den yngste søn fik ikke andel i jordegodset på Als, men fik dog tildelt to små godser på Ærø, dels vel for at overholde førstefødselsretten, men måske også, fordi den yngste, Christian Carl, havde udset sig en ikke-fyrstelig, nemlig Dorothea Christine, en datter af hertug Augusts amtmand Johan von Aichelberg. Trods protester fra både sin mor og sin storebror indgik de to unge i al hemmelighed ægteskab. De blev derefter tvunget til at afstå fra arveret til hertugdømmet og fra retten til hertugværdigheden. Selv godserne på Ærø måtte de afstå. Deres eventuelle børn blev ikke fyrster, men fik navnet von Carlstein. De flyttede ind i Ernst Günthers palæ i Sønderborg, hvor de boede beskedent resten af deres ægteskab. I 1706 fik de en søn, der fik navnet Frederik Carl von Carlstein. Samme år døde faderen, Christian Carl.

I 1722 døde Joachim Frederik uden mandlige arvinger. Den 16-årige nevø Frederik Carl søgte og fik nu, støttet af sin mor og især af kongen, påny anerkendt sin arvemæssige rettigheder, ligesom moderen 1723 blev anerkendt som fyrstinde. Han flyttede straks til Nordborg, hvor han og moderen overtog hertugdømmet, dog med undtagelse af Østerholm og Hjortspring, som kongen overtog.

Syv år senere fik Frederik Carl tildelt hertugdømmet Pløn. (Jvf. s. 88 og fig. 21). Han opgav nordalsiske besiddelser og flyttede til Pløn. Den sidste del af hertugdømmet Nordborg blev ophævet. Nordals hørte derefter under kongen.

Hertugdømmet Glücksborg

Den yngste af Hans den Yngres overlevende sønner fra første ægteskab, Philipp, fik besiddelserne i Angel og på Sundeved, med Glücksborg slot som hovedsæde.

Philipp var født 15. marts 1584. Han var nummer 13, altså den næststingste i den børneflokk, som hertuginde Elisabeth fik og han var knap 2 år gammel, da moderen døde. Han har således, sammen med sin et år yngre broder Albrecht, som han holdt sammen med under hele opvæksten, kun kendt faderens anden hustru, hertuginde Agnes Hedvig, som moder. Barndomsårene tilbragtes selvfølgelig i Sønderborg, med ophold rundt på andre af hertugens slotte, men allerede 1599, da han var 15 år og Albrecht 14, sendtes de på en større udenlandsrejse til Tübingen, hvor de uddannedes i tre år. I 1602-03 foretog de sammen den store uddannelsesrejse, som fyrstebørn

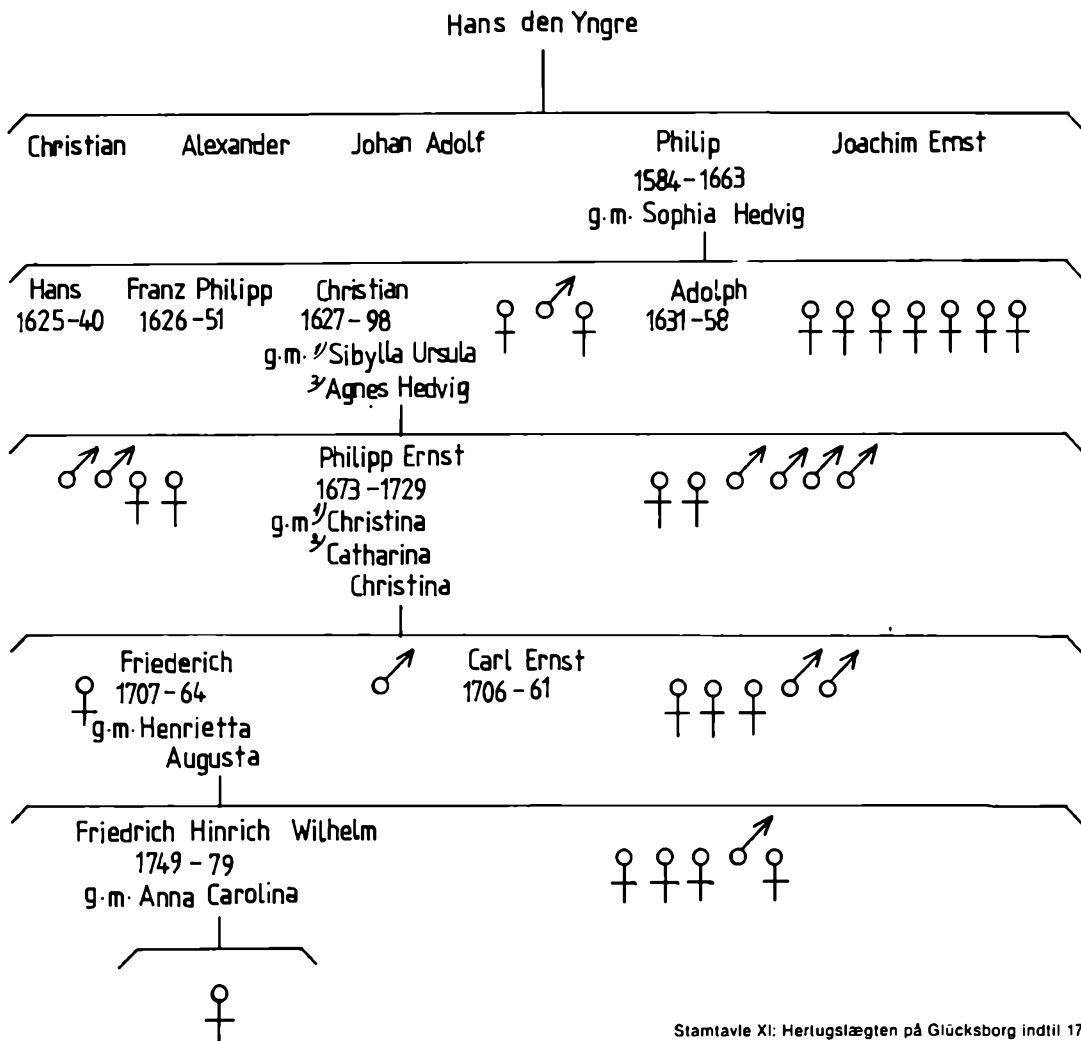
gerne skulle på. Den gik vidt omkring, først til Tyskland, derpå videre til Böhmen og Østrig og endelig til Italien, ikke blot den nordlige del, men helt sydpå gennem Neapel og ned mod Italiens sydligste dele. Derpå vendte brødrene tilbage, men Albrecht blev derpå hos familien ved det sachsiske hof, hvor han døde i Dresden 1613 efter at have deltaget i krigen mod tyrkerne.

Philipp rejste hjem til faderen, der søgte at få ham forsørget og at skaffe ham en passende hustru. I 1605 forhandlede om et ægteskab med en datter, Alexia, af den russiske zar, Boris Godunov, men det blev ikke til noget. Han sendtes derefter til hoffet i København, hvor han gjorde tjeneste hos Christian IV og hvor han 1611-13 kom til at deltage i Kalmar-krigen. Her var han med ved erobringen af Elfsborg fæstning ved Gøteborg. Når han var hjemme, boede han sammen med broderen Frederik og sin junker i »det røde kammer« på Sønderborg slot.

Efter faderens død flyttede Philipp til Glücksborg, hvor han i 1624 giftede sig med Sophie Hedvig af Sachsen-Lauenburg. De fik 10 børn, fem sønner og fem døtre, hvoraf flere dog døde som unge. Således nåede kun to af sønnerne at blive voksne. I sit testamente fastslog Philipp, i modsætning til faderen, at hertugdømmet ikke skulle deles og at førstefødselsretten i fremtiden skulle gælde for arveretten til hertugdømmet.

Fig 17: Philipp: Daler 1632. Formentlig udmøntet i Glücksborg eller måske Sønderborg, møntmester Johan Lilliendahl.

Stamtavle XI: Hertugslægten på Glücksborg indtil 1779.

Som universalarving til hertugdømmet Glücksborg udpegede han sønnen Christian. Af de døtre, der blev voksne, ægtede Auguste som 18-årig i 1651 sin 42-årige fætter, Ernst Günther i Sønderborg. Efter dette ægteskab købte Ernst Günther landsbyen Stavnsbøl på Als, nedlagde den og op-

førte en beskeden herregård af bindingsværk, som han opkaldte efter sin hustru. De to børnebørn af Hans den Yngre, Ernst Günther og Auguste, grundlagde dermed slægten Augustenborg.

Hovedsædet i det hertugdømme, som Philipp overtog, var Glücksborg. Slottet var bygget 1582-

87 af Hans den Yngre med Nicolai Karies som bygmester. På stedet havde før ligget et cistersienser-kloster, Ryd kloster, som var blevet grundlagt 1210 og som Christian III ved reformationen havde inddraget 1538, efter at den sidste abbed var gået over til den lutherske lære. Ved delingen af hertugdømmet 1544 var det kommet til den kongelige del, men i 1559 overtog Hans den Ældre af Haderslev klostret som arv efter sin broder. Ved Hans den Ældres død 1580 hørte Ryd kloster så med til de områder, som Hans den Yngre arvede og han gik straks i gang med nedrivningen af de gamle klosterbygninger.

Det nye slot blev opført lidt fra de gamle klosterbygninger. Det blev en næsten kvadratisk bygning, opført som tre smalle langhuse, der var sammenbygget i langsiderne, så den samlede bygning fik tre gavle mod nordøst og sydvest. I kvadratens fire hjørner placeredes 8-kantede tårne. Bygmester Nicolai Karies havde tidligere arbejdet på det kongelige slot Dronningborg nær Randers, men ved opførelsen af Glücksborg benyttede han en bygningstype, som var blevet anvendt i Slesvig og Holsten, især ved mange af familien Rantzaus byggearbejder.

Det var således et moderne, næsten nyt slot, Philipp overtog. Han ændrede da heller ikke meget ved bygningen. Derimod udskiftede han en stor del af slotskirkens inventar. Den oprindelige altertavle i nederlandsk Floris-stil blev flyttet til Munkbrarup kirke og en ny blev leveret af billedskæreren Claus Gabriel, der tidligere havde arbejdet på Frederiksborg slot for Christian IV. Gabriel leverede også omkring 1640 en ny døbefont med en elegant fonte-himmel. Fra Philipps tid nævnes også for første gang et orgel i kirken, men muligvis var det sat ind allerede i faderens tid. Det hertugdømme, Philipp overtog, omfattede

foruden Glücksborg en del af Angel og store dele af Sundeved.

I Angel drejede det sig om Munkbrarup sogn med ladegården Rosgård samt størstedelen af sognene Steinberg, Kværn og Grumtofte også med hver sin ladegård, henholdsvis Nordgård, Nübel og Unevad. Også den af Hans den Yngre grundlagte havneby Neukirchen hørte med.

Nord for Flensborg Fjord bestod hertugdømmet af Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup sogne på nær Sandbjerg i Sottrup sogn, der kom til Sønderborg og Ballegård i Ullerup sogn, der kom til Nordborg. I denne del af sit hertugdømme udfoldede Philipp en livlig byggevirksomhed, idet han her 1633 opførte Philipsborg i Ullerup sogn og efter 1660 Skodbølgård i Broager sogn. Sidstnævnte blev bygget som avlsgård med et areal, som før havde tilhørt seks gårde, der var blevet lagt øde under svenskekrigene 1658-60. Endelig overtog han Krammark efter præsten Peter Fabricius, hvis hustru i 1631 blev dømt for hekseri på Nybøl herredsting og henrettet og som selv mistede sit embede senere samme år. Philipp ombyggede derpå Krammark til en moderne avlsgård. Også det nærliggende Freileben, som Hans den Yngre havde anlagt som et lille jagtslot, udvidede han. Derimod fik han den gamle adelsgård Lunds-gård i Ullerup sogn nedrevet i 1633. En uventet forøgelse af hertugdømmet fik han, da broderen Christian, der havde fået Ærø, døde 1633. Ved delingen mellem de fire brødre året efter fik Philipp den midterste del. Endelig forøgede han hertugdømmet ved i 1648 at købe det store godskompleks Gråsten af Hans von Ahlefeldt for 90.000 rdl. Dette blev dog åbenbart for stor en belastning for hertugdømmets økonomi, der ved svenskekrigene blev yderligere anstrengt. I 1662 solgte han derfor Gråsten og en væsentlig del af den

Kort 17: Hertugdømmet Glücksborg i 1622.

dertil hørende godsmængde for 65.000 rdl. til storkansler Frederik v. Ahlefeldt på Søgård. Af broderen Frederik af Nordborg købte han godserne Gudsgave og Gråsten på Ærø, hvor han desuden arvede Ærøskøbing og godset Vodrup efter den barnløse Christian. Til Ærøskøbing kirke skænkede han derpå en fornem altertavle.

Hertug Philipp søgte, øjensynligt med dygtighed, at styre sit lille hertugdømme. Han fortsatte

faderens bestræbelser på at rationalisere godsdriften og moderniserede de enkelte hovedgårde. I 1637 udstedte han en »hofordning«, der gav regler for livet ved hoffet og i hertugdømmet og som fastsatte særdeles strenge regler for overtrædelser af de hertugelige bestemmelser. Muligvis skyldes disse strenge straffebestemmelser de politisk urolige tider, der to gange i hans hertugtid medførte besættelse af fremmede tropper. Af kirkebøgerne

fremgår også, hvor mange der døde netop i disse år og hvor mange gårde, der kom til at ligge øde. For hertugen betød det stærkt mindske indtægter og i sine sidste år måtte han flere gange sælge jordegods fra. Alligevel synes hertugdømmets økonomi at have været nogenlunde, da Philipp døde i 1663.

Sønnen Christian overtog som nævnt hertugdømmet af faderen. Han var født 1637 og var gift 2 gange, anden gang med en kusine fra Pløn. Han fik ialt 11 børn, men ikke færre end 8 døde før han selv. Kun 2 sønner og en datter overlevede.

Christian foretog enkelte moderniseringer på Glücksborg slot, først og fremmest ved en ombygning af øverste etage med nyindretning af den store sal. Desuden opførte han 1692 en bygning på pladsen foran slottet, hvor han indrettede en mindre, men mere bekvem bolig til sig og sin familie. I hans tid beskæftigedes en række dygtige håndværkere og kunstnere på Glücksborg, bl. a. maleren og »contrafeyeren« (portrætmaleren) Peter Hansen fra Sønderborg, billedskæreren Anton Günther fra Augustenborg og malerne Boysen og Marcus Paulsen fra Flensborg. Peter Hansens arbejde omfattede indendørs dekorationer, møbeludsmykning og portrætter af familien og han arbejdede jævnlige i årene 1672-83 på slottet.

Christian søgte også at udvide sit godsområde, idet han købte forskelligt gods i Angel. Også for ham lykkedes det at sikre hertugdømmets økonomi og dermed dets fortsatte eksistens. Det ser ud til, at han ved sin død 1698 efterlod et veldrevet godsområde.

Hertug Christians ældste søn, Philip Ernst, arvede hertugdømmet. Han var født 1673 og foretog som ung en længere udenlandsrejse til Frankrig og Italien. Han opholdt sig derpå nogle år ved hoffet i København. Her havde han iøvrigt nær

mistet livet, idet han 1688 var ved at indebrænde i operahuset, da det brændte under en forestilling. Senere gjorde han tjeneste som officer og kom i årene 1693-95 til at deltage i krige både i Tyskland og Nederlandene.

Philip Ernst fortsatte faderens godskøb i øget omfang. På Sundeved købte han 1717 Blansgård af brødrene v. d. Wisch for 22.000 rdl. og i Angel købte han 1718 og 1719 godserne Svensby og Lindau, altså nogle meget store udvidelser af hertugdømmet. Han sørgede også for vedligeholdelse eller fornyelse af skovene, bl. a. lod han plante en skov af bøg og eg mellem Stenderup og Smøl. Bøffelkobbøl er en rest af denne skov. På Blansgård lod han den øverste etage, der var af bindingsværk, nedrive og også Skeldegård blev ombygget. På Glücksborg ombyggede han 1699-1717 kapellet, idet han dog beholdt en væsentlig del af det ældre inventar.

Philip Ernst var gift tre gange, sidste gang i 1726 med Charlotte, en datter af hertug Frederik Wilhelm af Augustenborg. Den nære forbindelse mellem husene Glücksborg og Augustenborg fortsatte altså. At Philip Ernst også siden sin ungdom opretholdt gode forbindelser til kongehuset fremgår vel bl. a. af, at Frederik IV i 1716 udnævnte ham til ridder af elefanten. I sit første ægteskab fik Philip Ernst 7 børn, i sit andet 2 og i det tredje ingen. Af de 9 børn var 5 sønner og 4 døtre og 3 af sønnerne døde som små, den sidste sammen med hans anden hustru ved fødslen.

Den ældste af sønnerne, Frederik, blev født 1. april 1707. Han uddannedes først hjemme, bl. a. af et par retslærde og en teolog og foretog derpå, efter et ophold i København, hvor han fik en kort militær uddannelse og udnævntes til officer, fra 1721-24 en større udenlandsrejse, hvor han en tid studerede på ridderakademiet i Turin. Italien har

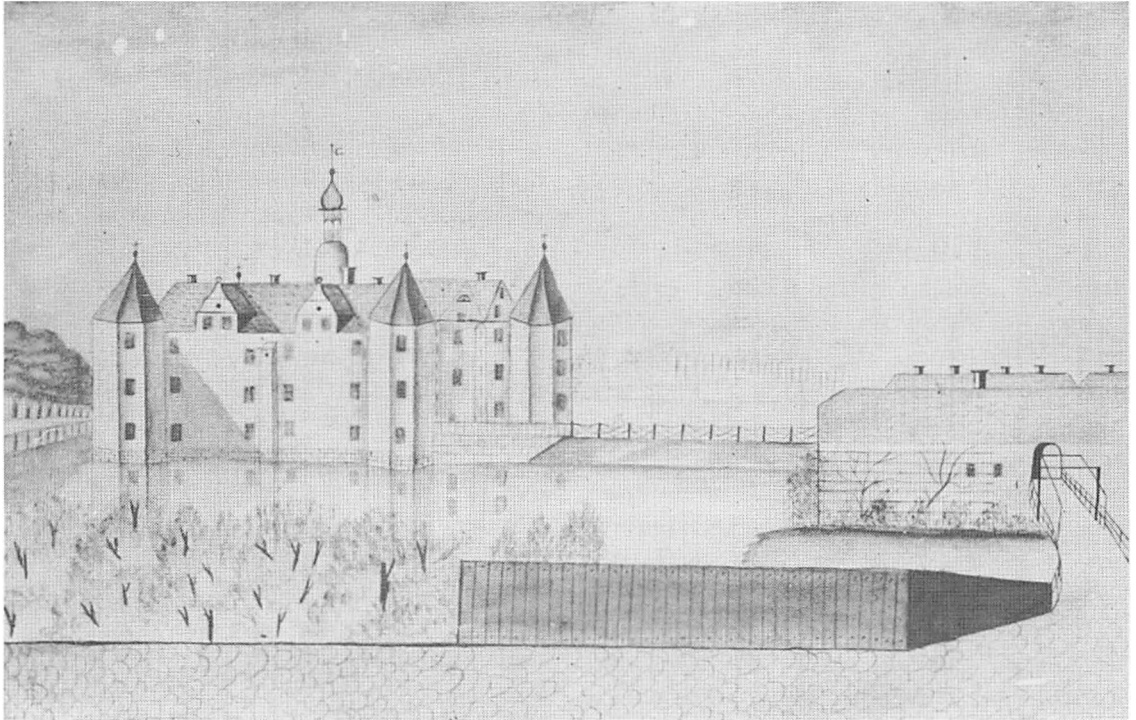

Fig. 18: Glücksborg slot. Akvarel ca. 1800 i Museet på Sønderborg slot.

således, skønt det ellers lå udenfor de fleste danske adeliges uddannelsesrejser, været et fast rejsemål for alle de glücksborgske hertuger.

Efter sin hjemkomst avancerede han i den danske hær til han 1739 udnævntes til generalmajor. Også han opretholdt et nært forhold til den danske konge, ligesom hans søstre og den danske dronning var knyttede til hinanden og allerede 1736 blev han, 29 år gammel, ridder af elefanten. Han deltog i Frederik IV's begravelse 1746, i den nye konge salving året efter og i 1749 i 300-årsfesten for den oldenborgske stammes kongemagt i Danmark. Han var gift med Henriette Augusta, datter af greven af Lippe-Detmold og de fik to

sønner og 4 døtre, hvoraf de to yngste døde før faderen. Den eneste overlevende søn, Frederik Heinrich Wilhelm, der samtidig var det ældste af børnene, overtog hertugdømmet ved hertug Frederiks død 1766.

Hertug Frederik deltog med iver i hofflivet både hos kongen, hos sine slesvigske og holstenske slægtninge og hos familien i Tyskland. Han gik åbenbart også meget op i sine repræsentative pligter som dansk general. Hans hertugdømme ændredes ikke meget, dog solgte han i 1749 den ærøske del af hertugdømmet til Frederik V. På Glücksborg lavede snedker Peter Sørensen en ny portal, der derefter blev malet af Peter Jessen fra Aaben-

raa. Sine sidste år var han svagelig og levede stiltfærdigt hjemme, afbrudt af ophold ved tyske kursteder.

Hertug Frederik Hinrich Wilhelm blev den sidste hertug af den ældre Glücksborg-linie. Han var født 1747 og altså kun 19 år, da han overtog hertugdømmet. Han ombyggede i 1769 Krammark, men nåede derudover ikke at foretage større ændringer i sit hertugdømme. Også han blev dansk officer og – i 1773 – elefantridder. I 1769 ægtede han Anna Caroline, datter af fyrst Wilhelm Carl til Nassau-Usingen. De havde imidlertid ikke fået børn, da han døde 1779. Dermed var den gren af Hans den Yngres efterkommere uddød.

I modsætning til hertugen af Sønderborg og Nordborg efterlod hertugen af Glücksborg ikke et fallitbo, men et lille, veldrevet hertugdømme. Det havde da også eksisteret omkring 100 år længere end de to andre. Nu blev det overtaget af kongen, Christian VII, og påny inddraget i den kongelige del af hertugdømmet Slesvig.

Christian VII gav imidlertid tilladelse til, at enkehertuginde Anna Caroline blev boende på Glücksborg slot. Selvom Glücksborg som hertugdømme således var ophævet, brugtes slottet som enkesæde. Få år senere giftede Anna Caroline sig ganske vist anden gang med hertug Frederik Carl Ferdinand af Braunschweig-Lüneburg-Beveren, og selvom hun selvfølgelig flyttede til sin nye ægtemand, beholdt hun fuld rådighed over Glücksborg slot. Det kom hende til gavn, da Frederik Carl Ferdinand døde i 1809. Da flyttede hun tilbage til sit første enkesæde og her levede hun, til hun døde i 1824. Så først fik den danske konge fuld rådighed over slottet i Glücksborg.

Det varede imidlertid ikke længe. Allerede året efter stillede Frederik VI Glücksborg til rådighed

for Frederik Vilhelm af Schleswig-Holsten-Beck, en efterkommer af Alexander af Sønderborg og dermed af Hans den Yngre og af Christian III. Han var gift med Louise af Hessen-Kassel, datter af landgreve Carl af Hessen-Kassel og den danske prinsesse Louise.

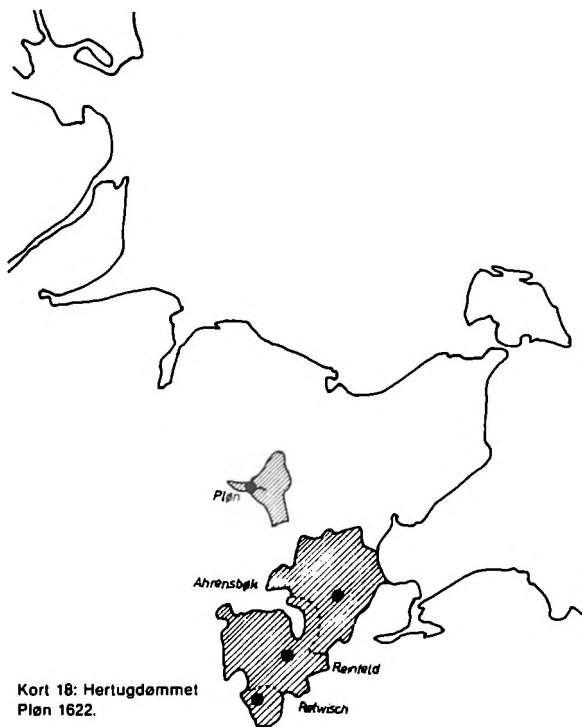
Frederik Vilhelm fik nu titel hertug af Glücksborg og han blev stamfader til den yngre Glücksborgske linie. Hans søn blev i 1863 konge af Danmark som Christian IX, og fra ham nedstammer det nuværende danske kongehus. (Jvf. stamtavlerne IX og XIII).

Hertugdømmet Pløn

Den sjette og yngste af Hans den Yngres overlevende sønner, – og iøvrigt den eneste søn fra hertugens andet ægteskab, der overlevede faderen – hed Joachim Ernst. Han var født 1595 som det fjerde af hertuginde Agnes Hedvigs ni børn. Han fulgte allerede da han var 12 år med sin storebroder til akademiet i Giesen. Efter to års studier fortsatte de begge i 1611 til Tübingen, hvor broderen døde 1613. Joachim Ernst vendte hjem, men indledte derpå 1615 sin store uddannelsesrejse til udlandet. Han gjorde kortere eller længere studieophold i Tyskland, England, Frankrig og til sidst Italien. Denne store rejse varede, som vanlig var, flere år og sluttede med at han trådte i veneziansk krigstjeneste. Fra 1620 var han skiftevis engageret i diplomatisk tjeneste og militær virksomhed og han kom her snart i tjeneste hos Christian IV. Han opholdt sig nu kun sjældent hjemme og nåede således ikke til Sønderborg, da Hans den Yngre døde og blev begravet.

Da de seks endnu levende brødre nu skulle dele hertugdømmet, viste det sig, at Hans den Yngre i sit testamente havde bestemt, at den yngste søn skulle have et af de rigeste og bedste områder, nemlig alle de holstenske besiddelser. Hans hovedsæde blev Pløn, men også Ahrensbök og Reinfeld kom til at høre med til det hertugdømme, som Joachim Ernst nu regerede over fra 1622 og til sin død i 1671. (Jvf. kort nr. 18 og stamtavle VI og XII).

Joachim Ernst var ugift, da han overtog hertugdømmet Pløn. Først 11 år senere, i 1633, giftede han sig med Dorothea Augusta af Gottorp, datter af hertug Johan Adolph. Han havde dog sin ugifte søster Eleonora hos sig. Dette var nemlig blevet bestemt i faderens testamente, at Joachim Ernst skulle tage sig af sine ugifte søstre, et udtryk både

Kort 18: Hertugdømmet Pløn 1622.

for de holstenske besiddelsers værdi og for Hans den Yngres tillid til sin yngste søn. Forholdet mellem Joachim Ernst og Eleonora synes hele tiden at have været godt. Han overlod slottet Rethwisch til hende og besøgte hende meget ofte.

I hertugdømmet Pløn lå den eneste del af det sønderborske hertugdømme, som Hans den Yngre havde kunnet overtage straks ved delingen 1564, nemlig Ahrensbök. Pløn var det næste han havde overtaget. Det skete 1568, da enkedronning Sophie døde. Det var også her han foretog nogle af sine første jordkøb, da han 1578 købte jord for 1.500 mark. Senere kom det store godsområde Reinfeld til og fra 1599 koncentreredes hans godskøb sig om Angel og Holsten. Alene i Holsten udvidede han sit jordegods med køb for mere end 200.000 rdl. De to største enkeltkøb var her Gronenberg for 65.000 rdl. (1601) og Rethwisch for 70.000 rdl. (1616). I disse holstenske besiddelser gennemførte hertugen to meget store byggearbejder. I årene 1594-1601 nybyggedes Ahrensbök og 1600-1604 byggedes Reinfeld, begge som moderne slotte i stedet for nedrevne, middelalderlige klostre.

Det var et stort, veldrevet hertugdømme med effektiv godsdrift og moderne slotte Joachim Ernst overtog i 1622. Han kom flere gange i strid, dels

med egnens adel, dels med familien på Gottorp. Han holdt altid strengt på sin ret og søgte gentagne gange at sikre sig sine krav ved domstolene. Også han udvidede sit hertugdømme, idet han 1637, 1638 og 1649 købte godsområder til. Da hans ældre broder Christian på Ærø døde 1634, overtog han også en trediedel af øen (kort nr. 13).

I hans sidste år blev han indblandet i en langvarig arvestrid. Han gjorde, da grev Anton Günther døde 1667, krav på at være nærmeste retmæssige arving til både Oldenburg og Delmenhorst. Den danske konge og den gottorpske hertug ønskede imidlertid ikke at overlade disse to grevskaber til andre og en mangeårig strid blev resultatet. Først da Christian V i 1670 havde afløst Frederik III, kom der et resultat af de uendelige forhandlinger. Christian V og Joachim Ernst sluttede en aftale udenom hertugen af Gottorp, hvor Joachim Ernst overdrog kongen sin ret til grevskaberne. Til gengæld fik Joachim Ernst et kontant vederlag, der skulle bruges til godskøb i Holsten, godskendelse af en række fyrstelige rettigheder og endelig fik han det få år før af kongen inddragne hertugdømme Nordborg samt en pengesum. De to sidste dele dog kun på betingelse af at en løbende proces ved den kejserlige ret blev vundet af Joachim Ernst. En endelig afslutning kom først 1680, da kejseren forlenede Christian V med Oldenburg og Delmenhorst og Pløn-hertugen derefter fik Nordborg. Da var Joachim Ernst imidlertid forlængst død.

Joachim Ernst og Dorothea Augusta havde fået fem sønner og tre døtre, men kun fire sønner overlevede faderen. Den ældste, Johan Adolph, der var født 1634, overtog hertugdømmet Pløn med Ahrensbök, Reinfeld og Pløn. Det var langt den største del af hertugdømmet og for så vidt gennemførte således Joachim Ernst princippet om førstefødselsretten. Helt uden godsområder efter-

Fig. 19: Joachim Ernst: Daler 1625. Møntsted ukendt, møntmester Michael Andrea.

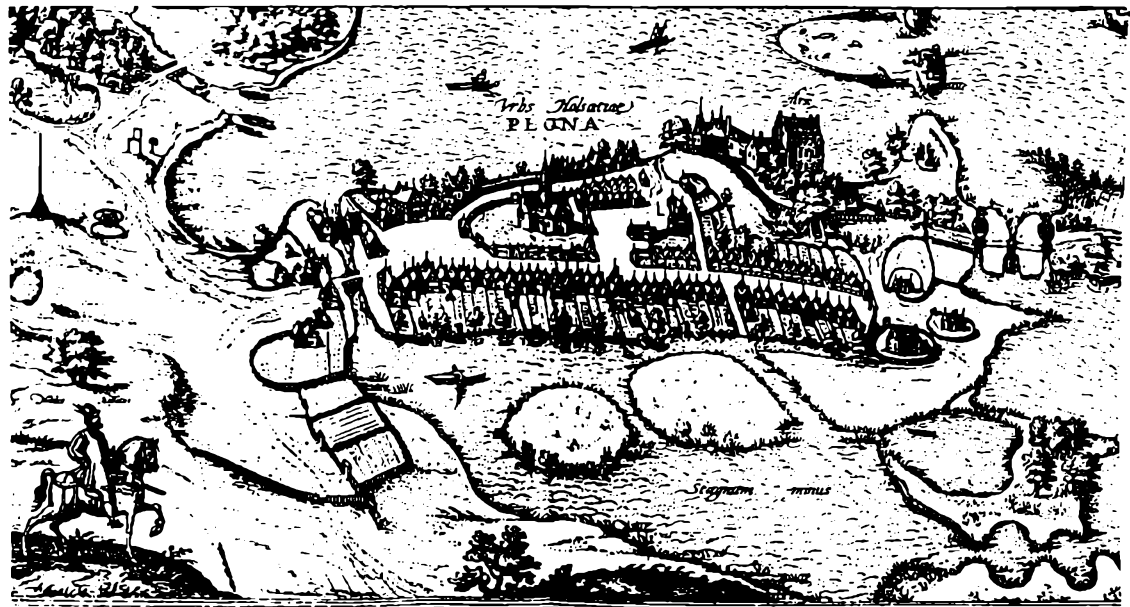

Fig. 20: Pløn by og stol. Udsnit af kobberstik i Braun og Hogenbergs »Ciritates Orbis Terrarum«, Bind V, ca. 1595.

lod han dog ikke de tre øvrige sønner. Til den næstældste, August, bestemte han Nordborg, som han forventede at få (jvf. s. 76). Den tredje, der også hed Joachim Ernst, fik Rethwisch efter fasteren Eleonora. Han gik i spansk tjeneste og blev katolik. Hans eneste søn døde 1729. Dermed uddøde den Rethwische-linie og Rethwisch kom påny tilbage til Pløn. Den yngste søn, Bernhard, fik tildelt den del af Ærø, som faderen havde overtaget 1634. Han døde imidlertid ugift allerede 1676 og hans andel tilfaldt så August af Nordborg.

Den ældste søn og hovedarving Johan Adolph blev 1649-54 uddannet på en fyrsteskole i Reinheldt, som hans fader havde oprettet. Uddannelsen tog især sigte på en militær karriere og efter en kortere uddannelsesrejse til Tyskland og Østrig

blev han 1655 officer. Han gjorde krigstjeneste flere steder i Europa og blev snart regimentskommandør i den kejserlige hær. Fra 1669 gik han over til den danske hær som generalvagtmaster. Også efter faderens død lod han sig flere gange hverve til krigstjeneste og gjorde bl. a. tjeneste som generalfeltmaskal i Skåne.

Trods sine lange ophold ved hæren har han efterladt sig ry som en hertug, der var levende optaget af sit hertugdømme og sine undersåtters ve og vel. Han udbyggede fattigvæsenet, byggede en kirke i Curau og forsøgte at støtte handel og håndværk i sine byer. I 1704 døde han, 70 år gammel.

Alle Johan Adolphs fire sønner døde før faderen. Den ældste, Adolph August, der var født i 1680, var som faderen blevet militær og var blevet

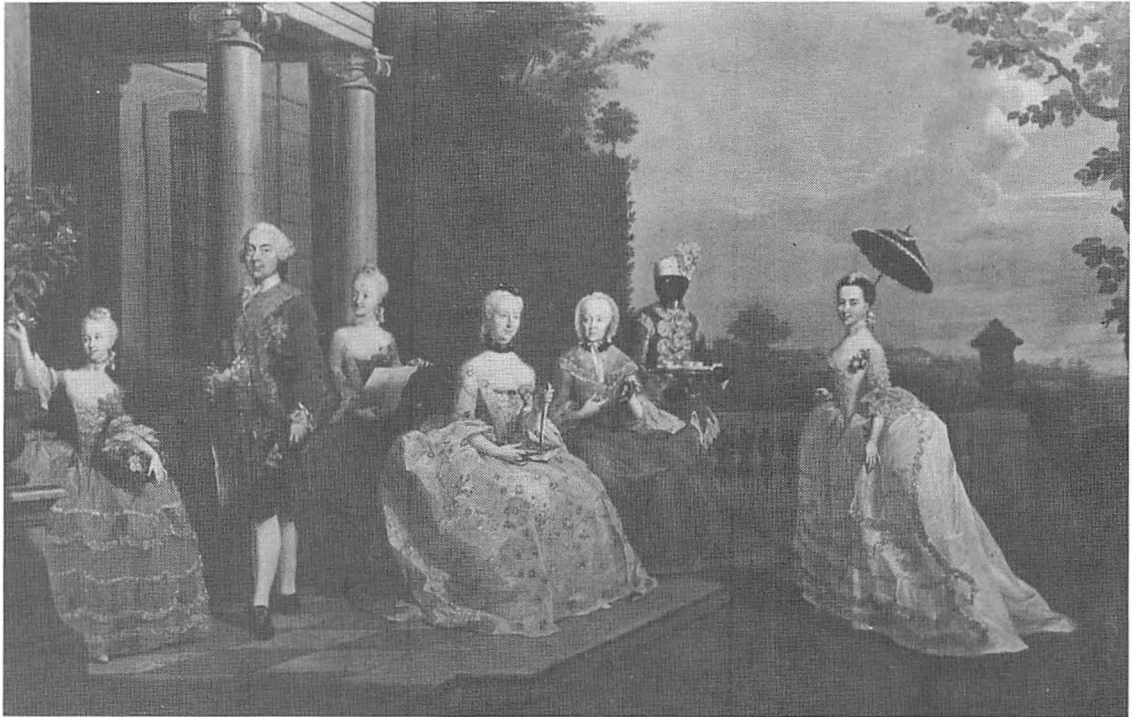

Fig. 21: Den plønske hertugfamilie, malet 1759 af J.H. Tischbein. Til venstre hertug Frederik Carl af Pløn og hans hustru Christine Ermegard Reventlow. Siddende i midten bagest Frederik Carls moder, Dorothea Christine von Carlslein. De tre yngre damer er hertugens døtre. Til venstre Charlotte Amalie Wilhelmine (1744-70), (siddende) Frederikke Sophie Charlotte (1736-69), (til højre) Louise Albertine (1748-69). Maleri i Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

i hovedsagen ophold i sine holstenske besiddelser og besøgte kun af og til Nordborg.

Joachim Frederik var gift to gange. I det første ægteskab havde han et par døtre og hans anden hustru fødte kort efter hans død en datter. Han efterlod således ingen lensberettigede arvinger, der kunne overtage hertugværdigheden. Både fætterten på Rethwisch og en brodersøn på Als rejste nu arvekrav, men kongen ønskede også selv at overtage hertugdømmerne. Inden forhandlingerne herom var afsluttede, døde den sidste hertug, Johan Ernst Ferdinand, af Rethwisch 1729.

Den unge Nordborg-hertug Frederik Carl benyttede straks chancen og satte sig i besiddelse af Pløn. Ved de følgende forhandlinger afstod han Nordborg til kongen, men blev til gengæld anerkendt som hertug af de plønske arvelande.

Frederik Carl (1706-61) var gift med Christine Reventlow. Han inddrog Rethwisch og besad nu desuden Ahrensböök, Reinfeld, Pløn samt Gieschenhagen nær Segeberg og Traventhal, som allerede Johan Adolf var kommet i besiddelse af. Han boede skiftevis i Pløn og Traventhal og udnyttede dygtig sine store besiddelser med dets

mange hovedgårde, der sikrede ham en god indtægt. (Fig. 21).

Frederik Carl og Christine fik en søn, der imidlertid døde før faderen. Af de fire døtre blev den tredje i 1762 gift med hertug Christian Frederik på Augustenborg. Det blev imidlertid hverken augustenborgerne eller andre svigersøner, der fik andel i hertugdømmet, da Frederik Carl døde i 1761. Den danske konge overlod Reinfeld som enkesæde til Frederik Carls mor, der døde året efter, 89 år gammel. Men hertugdømmet indlemmede han i den kongelige del af Holsten og dermed var også hertugdømmet Pløn endelig ophævet.

De sønderborgske hertugdømmers ophør

Det lille hertugdømme Sønderborg var blevet oprettet 1564, beregnet som hertugdømme for Christian III's og Dorotheas yngste søn Hans. Hertug Hans den Yngre havde udvidet sit hertugdømme betydeligt og efterlod det ved sin død 1622 som et stort, veldrevet kompleks af godsområder. Alligevel varede det ikke længe før dets opløsning begyndte. En hovedårsag hertil var, at Hans den Yngre ikke lod en af sønnerne overtage det samlede hertugdømme, men allerede i sit testamente foretog en opdeling i fem små områder. En anden hovedårsag var de mange krige i 1600-tallet, hvor netop disse områder hærgedes gentagne gange. Endelig må tilføjes, at der fra midten af 1600-tallet var tale om en almindelig europæisk økonomisk krise, der for Danmarks vedkommende først blev overstået så langt inde i 1700-tallet, at det var for sent at hjælpe de små hertugdømmer.

Hertugdømmet Ærø ophørte som selvstændigt herredømme allerede 1633. Det deltes mellem brødrene og hørte altså endnu lang tid til et eller flere af de øvrige hertugdømmer indtil 1749, da kongen købte de sidste dele.

Hertugdømmet Sønderborg blev dømt konkurs 1668. Derved ophævedes det og kongen overtog hele hertugdømmet. Den sidste hertug døde 1702 og dermed var den ældste mandslinie uddød. Flere af de yngre linier levede fortsat, men ingen af dem fik overladt hertugdømmet.

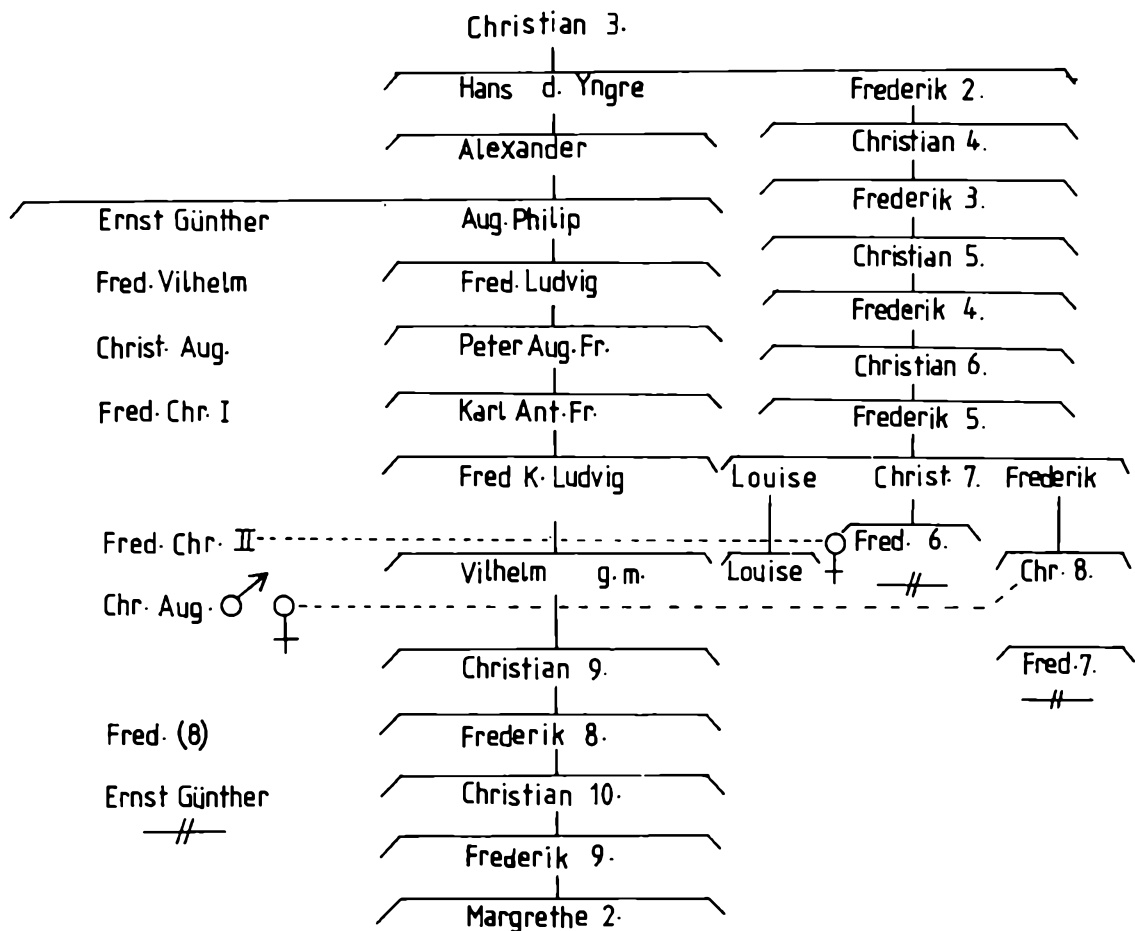
Hertugdømmet Nordborg gik fallit umiddelbart efter Sønderborg og resultatet blev det samme. Den sidste hertug døde 1679. Her beholdt kongen imidlertid ikke hertugdømmet, men genoplivede det efter få års forløb ved at overlade det til en yngre søn af Pløn-linien. Denne gren vendte 1729 tilbage til Pløn og først da ophævedes hertugdømmet Nordborg endeligt.

Hertugdømmet Glücksborg klarede sig bedre og uden konkurs, men i 1779 døde den sidste hertug barnløs og hertugdømmet ophævedes, idet den sidste enkehertuginde dog fik lov til at blive boende til sin død 1824.

Hertugdømmet Pløn bestod indtil 1761. Den ældste mandslinie var ganske vist uddød 1706, men her fik en yngre linie lov til at overtage det og først da også denne linie uddøde, ophævedes hertugdømmet endeligt.

De sidste dele af det sønderborgske hertugdømme forsvandt således omkring 200 år efter den overenskomst, der fastslog dets oprettelse. Samtidig var alle de ældste mandslinier uddøde. Det betød imidlertid langt fra, at hertugslægten var uddød. Endnu levede adskillige efterkommere efter Hans den Yngre, både mandslinier og kvindeliner.

Den eneste mandslinie, der var forblevet indenfor det oprindelige hertugdømmes område, var augustenerne. De nedstammede fra Hans

Stamtavle XIII: Slægtslinien fra Christian III til det nuværende kongehus.

den Yngre gennem dennes søn Alexander og var grundlagt af Alexanders anden søn, Ernst Günther. Da de sidste hertuginier af Pløn og Glücksborg uddøde henholdsvis 1761 og 1779, sad på Augustenborg hertug Frederik Christian I (1721-94) og efter ham fulgte endnu en række hertuger. Ganske vist måtte familien flytte fra Als efter Treårskrigen, hvor den bosatte sig i Schlesien, men

den levede videre til den sidste søn af mandslinien, hertug Ernst Günther II, døde 1921.

Flere andre slægtslinier levede videre i Tyskland. Også en del af disse uddøde, mens andre fortsat er meget livskraftige.

En af disse er efterkommere efter en anden af Alexanders sønner, August Philip. (Stamtvl. XIII). Han var yngre broder til grundlæggeren af Au-

Fig. 22: Den nuværende hovedbygning på godset Beck. Bygningen har vistnok oprindelig været sidefløj i et treløjet anlæg. Den ombyggedes i romantisk stil med hjørnetårne ca. 1900, men er nu restaureret og i vidt omfang ført tilbage til en ældre udformning. (Foto: H. Roesdahl).

gustenburg-slægten og således også sønnesøn af Hans den Yngre. Han bosatte sig på faderens westfalske ejendom Beck og slægten blev opkaldt derefter. Ganske vist blev Beck solgt 1745 og slægten flyttede til Østpreussen, hvor de ejede godser i egnen omkring Königsberg, men de fortsatte med at bruge slægtsnavnet Beck.

De følgende generationer gjorde tjeneste som preussiske officerer.

Kort efter 1800 optog et tipoldebarn af August Philip, hertug Frederik Carl Ludvig af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck imidlertid nærmere

kontakt med den danske kronprins Frederik (VI) og fik sønnen Wilhelm i dansk militærtjeneste. Få år senere blev forbindelsen endnu snævrere, idet Wilhelm i 1810 ægtede kronprins Frederiks svigerinde, en yngre søster til kronprinsesse, senere dronning Maria, datter af landgreve Carl af Hessen og dennes hustru, den danske prinsesse Louise. Hertug Frederik Carl Ludvig, der havde måttet opgive sine preussiske besiddelser, fik overladt godset Wellingbüttel i Holsten og da Glücksborg ved enkehertuginde død 1824 blev ledigt, gjorde Frederik VI endda Wilhelm til hertug af Glücks-

borg i 1825. Slægten Beck var dermed vendt tilbage til det hertugdømme, hvorfra den stammede.

I årenes løb opstod et nærmere venskab mellem Wilhelm og hans 17 år ældre svoger. Wilhelm gjorde karriere i den danske hær og påtog sig med mellemrum opgaver for det danske kongehus. Han døde 1831 og efterlod 10 børn.

Af Wilhelms børn fik den fjerde søn, Christian, efter faderens ønske Frederik VI som formynder. Han blev derfor opdraget i København og kongen kom til at sætte meget stor pris på ham. Han ægtede i 1842 prinsesse Louise af Hessen-Kassel, hvis mor var søster til Christian VIII og som var opvokset i København. Forbindelsen til det danske kongehus blev derved knyttet endnu nærmere. Der var derfor gode grunde til, at man valgte den unge hertug Christian som dansk tronfølger.

Denne bestemmelse blev endelig godkendt ved tronfølgeoven af 1853 efter at stormagterne havde anerkendt Christians arveret ved London-konferencen 1852. Da Frederik VIII døde barnløs i 1863, besteg Christian, hidtil hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksborg og direkte efterkommer af huset Beck, den danske trone som Christian IX.

Fra ham nedstammer den glücksborgske kongeslægt, det vil sige det nuværende danske kongehus. Gennem slægten Beck og derved gennem de sønderborgske hertuger kan der føres en lige linie tilbage fra dronning Margrethe II til Hans den Yngre og dermed til den danske konge Christian III. (Stamtavle XIII).

Oversigt over litteratur

Materialet til en samlet oversigt over de forskellige hertuglinier efter Hans den Yngre er overordentlig spredt. Oplysningerne til foredraget og til udarbejdelsen af de kort og stamtavler, der blev benyttet ved foredraget, har derfor måttet samles mange steder fra. En hovedkilde til de indledende afsnit og til oplys-

ningerne om første generation efter Hans den Yngre har været Jørgen Steen Jensens meget grundige og indholdsrige bog om Hans den Yngre fra 1971. For de enkelte senere hertugdømmers vedkommende er i særlig grad benyttet Fr. v. Kroghs bog om de ældre Sønderborglinier, Gudes bog om Sundeved, Jørgen Poulsens afsnit i bogen om Sønderborg slot og J. Rabens bog om Nordborg samt artikler i Dansk biografisk Leksikon og afsnit i Sønderjyllands Historie. For slottenes vedkommende er især suppleret med oplysningerne i Kunstendkmåler, hos Haupt og Hirschfeldt, i bd. 16 af Danske Slotte og Herregårde og i Trap: Danmark.

Efter foredragsrækkeens afslutning er udkommet den væsentlige bog af C. H. Seebach om Glücksborg slot og H. H. Welcherts bog om domkirker og slotte i Slesvig-Holsten. Desuden har jeg først nu stiftet bekendtskab med Gerhard Rösches artikel om hertugerne på Beck. En del af dette nye materiale er indarbejdet i det oprindelige foredragsmanuskript. Den nu foreliggende artikel er derved omarbejdet og i nogen grad udvidet i forhold til det oprindelige foredrag.

Der er ikke forsøgt udarbejdet egentlige noter og specificerede henvisninger. Nedenfor følger en samlet liste over benyttet litteratur, både den oprindeligt anvendte forud for foredraget og den, der er benyttet ved omarbejdelsen til trykmanuskript.

- Dansk biografisk Leksikon, bd. 1-27, 1933-44.
Christian IX og hans slægt. Katalog. Frederiksborg 1975.
Danmarks Kirker, Sønderjylland, Sønderborg amt.
Danske Slotte og Herregårde. 2. udgave bd. 16, 1967 (art. af P. Kr. Iversen, Fl. Jerk og J. Paulsen).
Kr. Erslev: Augustenborgernes Arvekrav. København 1915.
H. Frederiksen: Det aichelbergske gods i Nordborg (Jens Raben – et mindeskrift, 1960, s. 47-55).
J. Chr. Gude: Bericht von der Halbinsel Sundewitt und dem Glücksburgischen Erblande. Altona 1778.
Johs. Fr. Hansen: Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig (Herausg. v. A. Fr. Büsching). Hamborg 1758.
R. Haupt: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein, I-II. 1887-88.
P. Hirschfeld: Herrenhäuser und Schlösser in Schleswig-Holstein. 3. udgave 1964.
P. Kr. Iversen: Gammelgaard. (Sønderjyske Aarbøger 1949, s. 92-142).
Jørgen Steen Jensen: Hertug Hans den Yngre. (Fra Als og Sundeved, bd. 50, 1971).
Chr. Jørgensen og Peter Petersen: Fra Nybøl herred og sogn. (Fra Als og Sundeved, hefte 54, 1976).
O. Klose: Historische Stätten in Schleswig-Holstein. Stuttgart 1964.
O. Klose og L. Martius: Ortsansichten und Stadtpläne der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Neumünster 1962.

- F. v. Krogh: Beiträge zur älteren Geschichte des Hauses Holstein-Sonderburg. Berlin 1877.
- Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein. Landkreis Flénsburg, 1952.
- Kunst-Topographie Schleswig-Holstein. Neumünster 1969.
- Peter Langendorf: Herzog Johann des Jüngere. (Nordelbingen, bd. 3, s. 341-410, Flénsburg 1924).
- O. Norn, J. Paulsen og J. Slettebo: Sønderborg Slot. København 1963 (især J. Paulsens afsnit).
- J. Paulsen: Portrætter af de augustenborgske hertuger. (Jens Raben – et mindeskrift, 1960, s. 163-177).
- H. P. Petersen: Führer durch Schleswig-Holstein. 3. udgave, Wesselburen, 1973.
- Politikens Danmarkshistorie, bd. 6 (S. Cedergreen Bech), bd. 7 (Sv. Ellehøj) og bd. 8 (Gunnar Olsen). 3. udgave, 1977.
- J. Raben: Nordborg gennem 800 års skiftende historie. Sønderborg 1929.
- J. Raben: Herzog Hans des Jüngeren Gevattern buch. (Heimatblätter, 1936, s. 20-29).
- J. Raben: Die regierende Herzöge zu Nordburg (Heimatblätter, 1943).
- J. Raben: Hertug Hans den Yngre af Sønderborg (Fra Als og Sundeved, bd. 22, 1945).
- J. Raben: Østerholm – en slotsruin på Als. (Sdj. Mdskr., 1954, s. 145-47).
- Gerhard Rösche: Die Herzöge von Holstein als Gutsherren auf Haus Beck. (Beiträge zur Heimatkunde des Amtes Löhne. Heft 2, 1970, s. 5-34).
- Johs. V. Schröder: Topographie des Herzogthums Schleswig. I-II, Schleswig 1837.
- C.-H. Seebach: Schloss Glücksburg. Neumünster 1979.
- J. Slettebo: Adel, slotte og voldsteder. (Bogen om Als, Aabenraa, 1956, s. 145-170).
- J. Slettebo: Sønderborg Slot (Fra Als og Sundeved, bd. 52, 1975).
- H. Stiesdal: En gruppe voldsteder i Sønderborg amt. (Historisk Samfund for Als og Sundeved 1908-1958. Sønderborg 1958, s. 111-129).
- Sønderborg Bys Historie, bd. 1, Sønderborg 1961 (Johanne Skovgaard: Tiden indtil 1667, s. 9-94).
- Sønderjyllands Historie, bd. 2, 1939 (Johanne Skovgaard: Tidsrummet 1544 - ca. 1600, s. 345-474), bd. 3, 1940-41 (Johanne Skovgaard: Tidsrummet ca. 1600-1660, s. 3-152 og H. Hjelholt: Tidsrummet ca. 1660-1805, s. 155-484).
- Trap: Danmark, 5. udgave bd. 10, 3: Aabenraa-Sønderborg amter. København 1967.
- H. H. Welchert: Wanderungen zu den Schlössern und Domen in Schleswig-Holstein. Frankfurt a. M., 1978.
- H. Wullenweber: Herzog Hans der Jüngere von Sonderburg. Aabenraa 1945.

Generalforsamling 1977-78

Generalforsamlingen foråret 1977-78 afholdtes den 29. marts 1978 på Teaterhotellet. Formanden, læge H. Roesdahl, bød velkommen og efter at dirigenten, rektor H. Keller Hansen havde konstateret generalforsamlingens lovlighed, aflagde formanden følgende beretning:

Bestyrelsen for Historisk Samfund for Als og Sundeved finder, at året 1977/78 på de fleste områder har været et tilfredsstillende år for foreningen.

Vor økonomi er nu stabiliseret og god, idet vi atter i det forløbne år har haft et overskud til henlæggelse, hvilket er nødvendigt under hensyn til den antagelig meget dyre årbog omhandlende »Augustenborgerne«, som vi har under udarbejdelse.

Som i de senere år har vi også i dette år modtaget et støttebeløb fra kulturudvalgene fra alle kommuner på Als og Sundeved svarende til omkring 10 øre pr. indbygger. Jeg takker kommunerne for denne økonomiske håndsrækning og håber, at den anerkendelse af vor forening som en værdifuld kulturel institution, må fortsætte. Ligeledes har vi som tidligere modtaget et støttebeløb fra Kulturministeriet, hvilket jeg også takker for.

Medvirkende til vor også i år gode økonomi er, at vore årbøger både sidste år og i år af forskellig årsag har været billigere end tidligere, noget vi

desværre ikke kan påregne vil fortsætte. Nærmere om økonomien ved kassereren P. Petersen, som med fru Jutta Miang som forretningsfører stadig på bedste vis varetager vort regnskab. Jeg takker begge for den store og udmærkede indsats, de her gør for vor forening, og samtidig takker jeg Grænseforeningen for Sønderborg amt for det vedvarende lån af foreningens adresseringsmaskine, den letter os for meget tidsrøvende håndarbejde.

Vor nye årbog kommer til at hedde »100 år i Sønderborg«. Den er blevet til gennem et samarbejde med Sønderborg Handelsstandsforening og er samtidig et jubilæumsskrift for denne forening, som i år fylder 100 år. Forøvrigt er bogen også en slags jubilæumsskrift for os, idet det i år er 50 år siden vor første årbog udkom. Dette vil nok forundre en del, som kan regne ud, at denne årbog vil være vor forenings skrift nr. 56, men årsagen dertil er, at i 1930-erne udkom der flere gange to skrifter om året; skrifterne var jo dengang ikke så omfangsrige som nu, og der var heller ikke så mange at udsende dem til som i dag.

Bogen fremstår på helt ny og interessant vis, idet man har søgt at finde og beskrive en vigtig begivenhed for byen og oplandet for hvert af de forløbne 100 år; dertil er den rigt illustreret. Forfatterne har været et kollegium, dels fra vor forening, dels fra Sønderborg Handelsstandsforening,

og denne forenings forfatterrepræsentanter har været erhvervschef Robert Madsen og lektor Schultz Nielsen, mens vore har været museumsinspektør Slettebo, museumspædagog Inge Adriansen og vor forenings næstformand værkerfører H. P. Hansen. Redaktør af årbogen har som sædvanlig været museumsinspektør Slettebo.

Desværre er bogen endnu ikke kommet og det beklager jeg meget, nu var vi lige kommet så godt igang med at få vore årbøger udsendt rettidigt, men jeg kan med oprejst pande godt fortælle, at forsinkelsen i år ikke skyldes vor forenings forfattere.

I årets løb er som sædvanligt afholdt flere bestyrelsesmøder, talrige forretnings-, redaktions- og turudvalgsmøder og før vore to traditionelle eks-kursioner er turene gennemført flere gange.

Vor heldagsudflugt fandt sted som det almindeligvis er tilfældet den anden søndag i juni og turens hovedmål var den gamle Kongeå-grænse. Det første ophold gjorde vi i Brøns kirke, landets længste landsbykirke. Her indledte vi som så ofte, når vi besøger kirker, med en morgensalme, hvorefter museumsinspektør Slettebo fortalte om de store sene kalkmalerier og om den ejendommelige altid våde udhulede sten »Himmeløjet«. Herfra gik turen forbi Ribe ud gennem Ribe-marsken til havdiget nær Kongeåens udløb, hvor der gjordes ophold og orienteredes om Kongeåen. Denne fulgtes derefter ad de veje, der lå den nærmest, og den meget idylliske, nu delvis fredede Kongeådal krydsedes flere gange, til vi nåede Skibelund krat, hvor de medbragte madpakker spistes i pavillonon med den storslåede udsigt. Her talte forstander la Cour Pedersen, Skibelund ungdomsskole, om den gamle grænse og om stedets talrige mindsten.

Videre over Knage vandmølle og den gamle

landevejsgrænseovergang ved Høkkelbjerg til Christiansfeld, hvor vi drak kaffen i Brødremenighedens hotel og hvor rentier O. Grell, som selv tilhører Brødremenigheden, talte om Hernhutterne og Christiansfeld. Under opholdet var der lejlighed til i fred og ro at bese den særprægede lille by med dens missionsmuseum og den stemningsfulde »Gudsager«.

Videre gik turen over Aller til Hejlsminde, således at vi havde gennemført turen langs grænsen mellem kongerige og hertugdømme helt og fuldstændigt, fra Kongeåens udløb i Vesterhavet til Lillebælt. Hjemturen gik over Fjelstrup ad vejen langs Åbenrå fjord. –

Efterårsturen gik til Flensborg en lørdag eftermiddag, hvor vi samledes på »Den gamle kirkegård«, som lektor Knud Rasmussen, Flensborg, talte om. Herfra spadserede vi ned til Helligånds-kirken, hvor kirkens præst, pastor Vendelhaven, talte og hvor museumsinspektør Slettebo orienterede om den fortsatte spadsereturs seværdigheder, specielt de store smukke gamle gårde, til Flensborghus, hvor man samledes om kaffen og hvor rektor Fanø, Duborgskolen, holdt et meget livligt foredrag om Flensborgs historie. Denne tur var tilrettelagt efter råd fra bestyrelsens Sydslesvig-ekspert, overlærer Johs. Fink. –

Begge udflugter, hvortil der var stor tilslutning, var begunstiget af det dejligste vejr og trods de mange programpunkter var der indimellem rigelig tid til samtale deltagerne imellem, et forhold, som vi lægger stor vægt på. –

Efter sidste års generalforsamling holdt redaktør, dr. phil. Erik Moltke et meget livligt foredrag om »Runerne i Danmark«, et foredrag, som sit noget specielle emne til trods absolut holdt tilhørernes interesse fangen. –

Da Sønderborg kommune sidste efterår afholdt

en »Nordisk uge«, fandt vi det rimeligt, at vi til vor foredragsrække også tog et nordisk emne. Vi valgte som hovedemne »Tre nordiske fyrster« og i denne foredragsrække talte redaktør, mag. art. Rikke A. Olsen, Århus, om »Dronning Margrethe«, museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg, om »Christiern d. 2.« og fhv. museumsdirektør Jørgen Poulsen, Hillerød, om »Christian d. 4.« Til disse foredrag var der som til alle vore øvrige arrangementer glimrende tilslutning, til intet har der været mindre end 100 deltagere, til et enkelt eller to har der været over 200.

Dette store fremmøde glæder bestyrelsen overmåde og den føler det som et varmt håndslag fra medlemmerne. —

Den lille, men stabile, fremgang i medlemstal, som uden særlig agitation har fundet sted i de senere år, er også fortsat i år, således at medlems-tallet, som ved årets begyndelse var 1220, ved årets afslutning er 1258.

Den naturlige afgang ved død og fraflytning bliver altså stadig rigelig kompenseret ved nyindmeldelser. Vi er særlig glade for, at den helt overvejende del af vore medlemmer er fra det område, vi dækker. Det må vi tage som tegn, dels på den stadig stigende historiske interesse, som de senere år især har vist sig som forøget egns- og lokalhistorisk interesse og dels på, at vor forening nu kendes som en af vor landsdels kulturelle institutioner og desuden som et sted, hvor man får et rimeligt udbytte af sit kontingent. —

Historisk Samfund for Als og Sundeved runder i år de 70 år. Den er vor landsdels ældste historiske forening og overhovedet en af landets allerældste foreninger af sin art.

Men den føler sig på ingen måde trykket af sin høje alder, dens størrelse og aktivitet er på ingen måde i aftagen og dens mål vil uforandret være

et tilbud til medlemmerne om øget kendskab til vor historie, specielt vor egen landsdels, og det fortsat på samme måde under de hyggelige og uhøjtidelige omstændigheder, som vi mener hidtil har været tilfældet. Vi finder at tvangfrit samvær med mennesker, med hvem man har fælles interesse, er en stor berigelse.

Historisk Samfund for Als og Sundeved er den historiske forening her i landet, der har den største opbakning blandt befolkningen i det område, den dækker, og næppe i nogen anden tilsvarende forening er der et fremmøde af interesserede medlemmer som i vor.

Må jeg til slut i anledning af året og dagen udbringe et »Længe leve« vor 70-årige ungdommelige forening — Historisk Samfund for Als og Sundeved.

— — —

Kassereren, Peter Petersen, gennemgik det uddelte regnskab, der udviste et overskud på 6.901,53 kr. og som balancerede med 63.586,86 kr. Beretning og regnskab godkendtes enstemmigt.

Ved valgene genvalgte Johs. Fink, Peter Petersen og H. Roesdahl samt revisorer og suppleanter.

Under eventuelt aflagde J. Slettebo en kort beretning fra museet.

Bestyrelsen blev bemyndiget til at arrangere udflugten, der i 1978 skal gå sydpå. Mulighederne for en Ejdersted-tur undersøges.

Ingeniør M. Skott-Hansen efterlyste oplysninger om de militære stillinger under 1. verdenskrig.

Efter kaffebordet, hvor som vanligt bortloddedes historiske bøger, holdt museumsinspektør dr. phil. Erna Lorenzen, Århus, et foredrag om »Folketøj på landet i ældre tid«, illustreret med meget smukke billeder. Det spændende foredrag fulgtes af en talrig, stærkt interesseret forsamling, der takkede med stor spørgelyst og et varmt bifald.

Generalforsamling 1978-79

Generalforsamlingen med beretning for foreningsåret 1978-79 afholdtes på Teaterhotellet onsdag den 28. marts 1979. Formanden, læge H. Roesdahl bød velkommen til de omkring 185 fremmødte medlemmer og rektor D. Keller Hansen valgtes til dirigent. Formanden aflagde følgende beretning:

Historisk Samfund for Als og Sundeved er i disse år inde i en stabil og rolig periode med et ret fastliggende program og en jævn medlemsfremgang uden anden agitation end den, der naturligt følger af foreningens virke.

Ved regnskabsårets begyndelse var der 1258 medlemmer, ved dets slutning 1288, hvoraf 52 livsvarige, således at vi nu i længere tid har fastholdt at være vort områdes største forening.

Blandt de medlemmer, vi har mistet ved død, finder jeg særlig grund til at nævne fhv. skoleinspektør, Chr. Jørgensen, Nybøl. Chr. Jørgensen har i vor forening sat sig et varigt minde som medforfatter af vor årbog for 1976 »Fra Nybøl herred og sogn«, han var et altid meget interesseret og aktivt medlem og var ved sin død suppleant til bestyrelsen for Sundeved. Skal vi sammen rejse os og mindes fhv. skoleinspektør, Chr. Jørgensen sammen med de andre i det forløbne år afdøde ubenævnte medlemmer. –

Vor økonomi er stadig i orden og vi har også i år kunnet foretage henlæggelser til vor kommende

årbog om »Den augustenburgske hertugslægt«.

Som de foregående år har vi fået et – desværre ikke pristalsreguleret – støttebeløb på ca. 10 øre pr. indbygger fra de alsiske og sundevedske kommuner, og fra Kulturministeriet har vi på grund af statens omlægning af regnskabsåret modtaget et noget mindre beløb end sædvanligt. Jeg takker de bevilgende myndigheder for denne for os nødvendige økonomiske støtte, som vi tillige betragter som en anerkendelse af vor forenings virke.

Men ikke desto mindre kæmper vi en hård kamp mod den stadig voksende inflation. Vore administrationsudgifter er, fordi administrationen stadig mestendels udføres som hobbyarbejde af bestyrelsen, så små, at her intet kan spares, men herudover stiger porto, papir og trykkeriudgifter voldsomt; alene porto og papir til udsendte meddelelser har i det forløbne år kostet ca. 10 kr. pr. medlem, d. v. s. $\frac{1}{3}$ af hele kontingentet, og dette års årbog har kostet mere end 30 kr. alene i fremstilling; hertil kommer så foredragsholder- og forfatterhonorarer m. m., så det er et spørgsmål, om vi længe kan bibeholde vort efterhånden lave kontingent på 30 kr., hvis vort aktivitetsniveau skal opretholdes.

Af praktiske grunde ønsker bestyrelsen vort regnskabsår lagt om, således at det, som hos offentlige institutioner følger kalenderåret i stedet for som nu at være pr. 1. 3. Dette kræver ingen

vedtægtsændring og for medlemmerne betyder det kun, at dette regnskabsår bliver lidt kortere end sædvanligt.

Som årbøger ofte har for skik er også vore årbøger for de to sidste år blevet betydeligt forsinkede. Vor årbog for 1977 kom først i november 1978, men ikke desto mindre på et helt aktuelt tidspunkt. Motiveringen for denne årbog var Sønderborg Handelsstandsforenings 100 år jubilæum i 1978 og bogen blev til i samarbejde med denne forening. Det var derfor særdeles passende, at bogen »Sønderborg i 100 år. En kavalkade gennem tiden 1878-1978«, udkom lige umiddelbart før Sønderborg Handelsstandsforenings jubilæumsdag.

Som sædvanlig havde vi ved bogens fremkomst en reception, hvor den fremlagdes for pressen, og denne gang var det i Sønderborg Handelsstandsforenings smukke repræsentationslokaler, hvor der foruden forfattere var repræsentanter fra bestyrelserne af både Sønderborg Handelsstandsforening og Historisk Samfund for Als og Sundeved til stede.

Bogen indeholder et billede med beskrivelse fra hvert af de forløbne 100 år, en fin måde at markere et jubilæum på. Begge foreninger har da også været glade for den, fra anden side har jeg også hørt lovord om den, så de 7 forfattere: I. Adrianzen, H. P. Hansen, P. R. Madsen, Robert Madsen, A. Schultz Nielsen, Chr. Paulsen og J. Slettebo kan med rette glæde sig over deres værk.

Man kan ikke beskæftige sig meget med vor egnshistorie uden at støde på Hertug Hans den Yngre og hans slægt. Om personen Hans den Yngre og hans virke har vi allerede en bog, men tiden før og de mange små hertugdømmer efter ham er næppe historisk behandlet siden A. D. Jørgensens dage. Om disse perioder handlede vor efterårs-

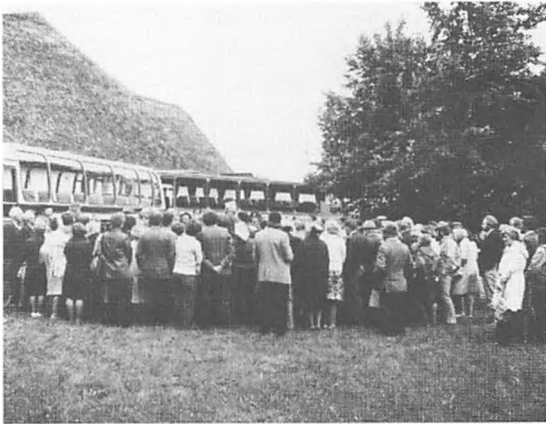
foredragsrække og på grundlag af disse foredrag vil vi søge at få dette års årbog udarbejdet.

Med disse årbøger vil vi have dækket ikke blot en meget vigtig del af vor egnshistorie, men også særdeles interessante perioder, hvor vor egn som en lille enklave på mange måder adskilte sig helt fra den øvrige del af landet og hvor den har haft afgørende betydning for hele rigets historie. –

Det var de lige nævnte perioder, der var emnet for vor efterårsforedragsrække. Adjunkt Henrik Fangel, Åbenrå, talte om »Adelen på Als og Sundeved i det 16. århundrede«, museumsinspektør Jørgen Steen Jensen, Nationalmuseet, om »Hertug Hans den Yngre« og museumsinspektør Slettebo om »Hertugslægterne efter Hans den Yngre«. Samtidig med, at aktuelt ældre stof blev fremdraget, fremkom der også adskilligt helt nyt og vi er overbevist om, at foredragene kan være helt udmærkede grundlag for en bog om disse tider.

Foredragene, som afholdtes sammen med museet på Sønderborg slot, vakte endog meget stor interesse. Vi plejer at afholde foredragene i Sønderborg slots almindeligvis velegnede foredragsal, men straks ved det første foredrag overraskede det os, at den var for lille, hvorefter vi henlagde de sidste foredrag til slottets største rum, dets riddersal. Desværre var akustikken dårlig under de to første foredrag, noget som blev rettet under det sidste, og det vil det også helt sikkert blive fremover.

Vi ved naturligvis altid, at vore foredragsholdere behersker deres emne, men vi har ikke altid mulighed for at kende deres fremstillingsevne og stemmeføring overfor en stor forsamling. Det helt afgørende for tilhørerne, nemlig at man kan høre, vil imidlertid fremefter altid blive muliggjort gennem højttaleranlæg og vi håber derfor, at medlemmerne vedblivende vil møde lige så talrigt op som i den forløbne sæson.

Historisk Samfunds medlemmer ved busserne foran »Rote Haubarg«.

Ved årets generalforsamling, hvortil der også var meget stort fremmøde, talte museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen, Den gamle by, Århus om »Folketøj på landet i ældre tid. Romantik eller virkelighed« til en interesseret forsamling, ikke mindst af folkedansere. –

Også til vore udflugter har vi kunnet glæde os over stor tilslutning.

Vor heldagsudflugt gik tværs gennem Sydslesvig til Ejdersted, hvor vor forenings ven, og foredragsholder på en tidligere tur, pastor Fl. la Cour Møller, Tønning, havde hjulpet med tilrettelæggelsen. Vi kørte til »Rote Haubarg«, som blev beset og hvis særlige konstruktion og historie blev beskrevet af overlærer Johs. Fink. Derfra til hovedbyen Tønning, hvor museumsinspektør Slettebo på kirkepladsen fortalte byens historie, hvorefter man spadserede til den idylliske havn og tilbage gennem slotsparken. Vor medbragte frokost spistes i den hyggelige kro »Am Kreutz«, som under udmærket stemning blev fyldt til lidt over sidste plads og hvor pastor Fl. la Cour Møller, der har

levet en menneskealder på Ejdersted og derfor som næppe nogen anden kender halvøen og dens befolkning, gav os et dybt indblik i livet der i både fortid og nutid. Om eftermiddagen kørte vi gennem det meste af den grønne halvø til bl. a. kirken i Oldenswort, vel den smukkeste af de karakteristiske Ejdersted-kirker, hvor museumsinspektør Slettebo talte. Eftermiddagskaffen indtoges på »Hotel zur Treene« i Svabsted med den meget smukke udsigt over Treene-marsken, så spadserede man til byens interessante kirkegård og kirke og her blev også det gamle bispesæde Svabsted omtalt af museumsinspektør Slettebo. Hjemturen gik gennem midtlandet og ad den umiddelbart forinden nyåbnede motorvej.

Det var også i anledning af Sønderborg Handelsstandsforenings 100 år jubilæum, at vi lagde vor efterårslørdageftermiddagsekskursion som en vandring gennem Sønderborgs ældste bydele.

Man samledes i Sct. Marie kirken og som så ofte, når vi er i en kirke, indledte vi med en salme, hvortil kirkens organist Haakon Elmer, som sidste handling i en lang embedsperiode, akkom-

Historisk Samfund foran Skipperhuset ved havnen i Tønning.

pagnerede. Museumsinspektør Slettebo talte derefter om kirken. Første stop på byvandringen var Havbogade, som museumspædagog fru Inge Adriansen talte om. Herfra gik det videre i hold under fru Inge Adriansens, værktøjer H. P. Hansens og museumsinspektør Slettebos ledelse helt til Rosengade og tilbage til kaffen på Teaterhotellet, hvor malermester Chr. Paulsen causerede om det gamle Sønderborg og formanden for magistratens planlægningsudvalg, oberst F. G. Tillisch talte om nutidens og fremtidens byudvikling.

Turen foregik i strålende solskin mellem voldsom regn, og vist alle turens mere end 150 deltagere erfarede noget nyt og interessant om deres gamle by. —

Bestyrelsen har ingen planer om at ændre de her nævnte aktiviteter, årbogsudgivelse, generalforsamling med foredrag, efterårsforedragsrække samt en heldagssommer- og en halvdagsefterårsekskursion, men herom hører vi gerne meninger fra generalforsamlingen.

Administrationen af vor forening er ordnet gennem afholdelse af tre bestyrelsesmøder, hvor dispositioner bedømmes og diskuteres, som regel i enighed, gennem talrige forretningsudvalgs-, turudvalgs- og redaktionsudvalgsmøder og før vore ekskursioner er turen gennemprøvet, ofte flere gange, af turudvalget. Vor efterhånden ret store økonomi varetages på uforandret udmærket vis af kassereren gårdejer Peter Petersen med fru Jutta Miang som forretningsfører.

Som jeg håber det fremgår, har vi i bestyrelsen et hyggeligt og godt samarbejde, hvor alle gør en indsats for vor forening, og dertil mener jeg at kunne føje, at vi alle udfører dette arbejde med glæde, da vi hos vor forenings medlemmer mærker så stor interesse for alle de arrangementer, vi gennemfører.

Jeg mener, at vor forenings formålsparagraf derigennem opfyldes.

— — —

Kassereren, gdr. Peter Petersen, gennemgik det omdelte regnskab. Det udviste et overskud på 18.022,70 kr. og balancerede med 58.838,98 kr. Der foretoges påny henlæggelse til årbogsfonden, der nu udgør 61.000,- kr. De stærkt stigende udgifter til porto og tryksager betonedes og bestyrelsen fik fuldmagt til at hæve kontingentet med maksimalt 10,- kr. pr. 1. januar 1980, hvis det skønnedes nødvendigt. Samtidig godkendte forsamlingen, at regnskabsåret fra 1. januar 1980 omlægges til at følge kalenderåret.

Beretning og regnskab godkendes derpå enstemmigt.

Ved valgene genvalgte H. P. Hansen, Ulkebøl, Sv. Hollensen, Mølmark og Hans Lind, Augustenborg.

Som ny suppleant for Sundeved valgtes brugsuddeler P. Rasmussen, Nybøl, mens de øvrige suppleanter og revisorer genvalgte.

Slettebo aflagde beretning for museet.

Til drøftelsen om udflugten fremkom dels forslag om en tur langs Lillebælt, dels om en tur til Moesgård. En forsøgsvis afstemning gav et lille flertal for Moesgård-turen (ca. 50 mod ca. 40), og bestyrelsen bemyndigedes til at arbejde videre med planerne.

Efter kaffebordet og afsyngelse af en sang af Martin N. Hansen fortalte museumsinspektør Steen Hvass, Vejle, levende og spændende om de store boplads-udgravninger ved Vorbasse og Hodde. Den klare fremstilling og de gode lysbilleder belønnedes med stærkt bifald fra den store, meget interesserede forsamling. Formanden kunne derefter slutte aftenen med en varm tak til Steen Hvass for det storartede foredrag.

Museet på Sønderborg slot 1978-79

Nyindretningen af museets samlinger er fortsat som planlagt i 1978 og 1979. Arbejdet har været koncentreret om de kulturhistoriske afdelinger, især tekstil-rummene, søfartsafdelingen, håndværkssamlingen og den topografiske samling samt om kunstafdelingen. Som ved museets øvrige afdelinger har professor, arkitekt m. a. a. Jørgen Bo virket som arkitekt ved nyopstillingen, der således holder samme høje kvalitet som den øvrige nyind-

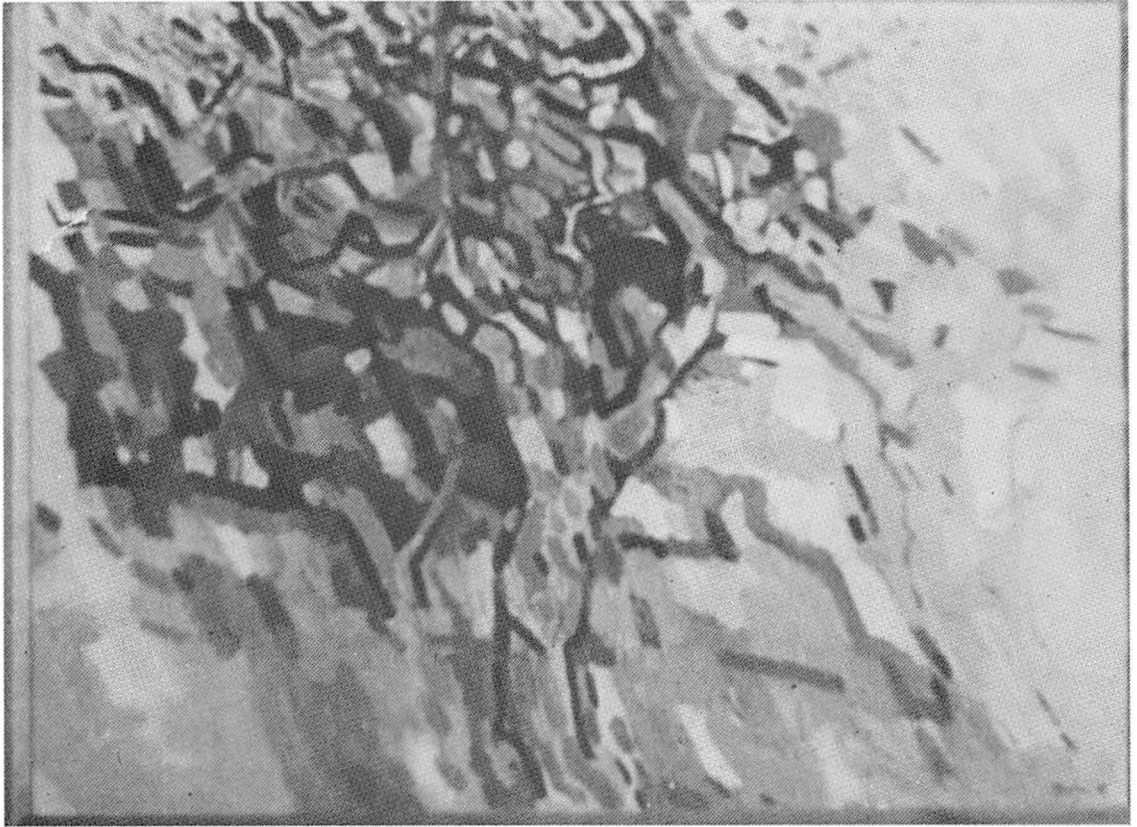
retning af museet. Arbejdet har i den forløbne tid været koncentreret om syd- og vestfløjens 2. sal.

Den 11. oktober 1978 kunne den nyoprettede mønt- og medaillesamling åbnes for publikum. Denne samling er den nyeste del af museet. På initiativ af Numismatisk Forening for Nord- og Sydslesvig skabtes 1967-72 ved tilskud fra alle nordslesvigske pengeinstitutter en fond, der muliggjorde indkøb af en lang række mønter og medailler med tilknytning til landsdelen. På forhånd havde museet en meget stor medaillesamling og takket være fonden har det, trods det korte årsmål, været muligt at skabe en særdeles værdifuld mønt- og medaillesamling. Den har fra første færd vakt stor interesse, især blandt sønderjyske samlere, og dette har resulteret i en del fornemme gaver, ikke mindst fra medlemmer af Numismatisk Forening.

Den 21. juni 1979 fulgte så den samlede indvielse af 2. sal. Ved en højtidelighed i riddersalen i overværelse af Hendes Majestæt Dronning Ingrid indledtes åbningen med korte taler af museets formand, fru Ruth Nielsen, formanden for museumsrådet for Sønderjyllands amt, amtsborgmester Erik Jessen, borgmester Harry Christensen, Sønderborg, formanden for Historisk Samfund for Als og Sundeved, læge H. Roesdahl og museumsinspektør J. Slettebo. Den meget inspirerende hovedtale blev holdt af formanden for Statens

Frederik I: Mark, Slesvig, 1514. En af de første erhvervelser til mønt- og medaillesamlingen, betalt af pengeinstitutternes fond, var denne sjældne og kostbare sølvmark. Den er 3,6 cm i diameter.

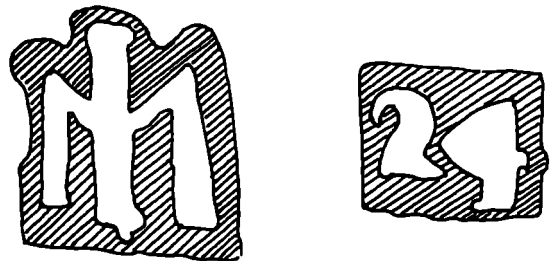

Johannes Carstensen: Blomstrende træ. Maleri (73 x 100 cm) skænket til museet i Sønderborg by. Museets kunstdeling rummer nu 4 malerier og 4 tegninger og grafiske arbejder af Johannes Carstensen, udlært mellem 1957 og 1979. Museet kan derved vise hovedtræk i kunstnerens udvikling gennem mere end 20 år.

Museumsnævn, museumsinspektør Else Marie Boyhus. I forbindelse med talerne overrakte borgmester Harry Christensen et maleri af Johs. Carstensen som gave fra byen til museets kunstdeling, og læge H. Roesdahl skænkede for Historisk Samfund for Als og Sundeved en meget sjælden og smuk sølvthedåse fra ca. 1700, udført af Sønderborg-mesteren Jörgen Matzen. Imellem talerne musicerede Det sønderjyske barokensemble.

I forbindelse med indvielsen modtog museet i øvrigt flere værdifulde gaver, bl. a. fra vognmand Jørgen Thomsen, der skænkede dragter, dragtdele og væveprøver til tekstilafdelingen og en samling koge- og bagebøger samt andet materiale til det kulturhistoriske arkiv.

Efter talerne var der rundgang gennem museets 2. sal, hvorefter der sluttedes med et traktement i gobelinsalen.

Selv-thedåse fra Sønderborg ca. 1700. Skænket til museet af dets grundlægger, Historisk Samfund for Als og Sundevad. Thedåsen er stemplet med lødighedsmærket 24 og mestermærket I. M. Stempellet er en variant af tidligere kendte stempler og kan evt. være for guldsmed Jürgen Matzen Jürgensen (ca. 1658-1738), men er dog snarere for faderen guldsmed Jürgen Matzen (guldsmed i Sønderborg 1658-1701).

Nyopstillingerne stiller fortsat store krav til rensning og konservering. Fra landbrugsafdelingen er museets gamle, ofte smukt dekorerede vogne hentet hjem fra den gård ved Kær, hvor de takket være velvilje fra kasernen har været godt anbragt under slottets restaurering. Nu gennemgår de en grundig konserveringsproces, inden de bliver klar til endelig opstilling. Til håndværkerafdelingen er en række redskaber ved at blive konserverede, og både i søfartsafdelingen og i den topografiske del er talrige rammer enten reparerede eller udskiftede – en meget kostbar omgang. Endelig fortsætter arbejdet i tekstilmagasinet, der gennem de sidste år er blevet totalt nyordnet og hvortil der er modtaget adskillige, til dels

meget omfattende, værdifulde gaver i det forløbne år.

Museet har kun haft få særudstillinger. Den ene, »Kort og prospekter fra byer i Sønderjylland« var til gengæld meget stor. Den omfattede ialt 159 numre, deriblandt adskillige store sjældenheder. Hovedmængden, 126, tilhører Dansk Centralbibliotek i Flensborg, der med stor velvilje havde stillet den til rådighed for museet. Til udstillingen blev udgivet et fornemt, rigt illustreret katalog, hvis hovedartikel blev skrevet af direktør H. P. Jensen, Agerskov. Til de mindre udstillinger hører en hår-udstilling, lånt fra museet i Bogense og suppleret med egne genstande og udstillingen »Penge – og penges værd gennem 100 år«, der

oprindelig var lavet til Industrimuseet i Horsens, og hvis opstilling bekostedes af Handelsbanken.

Museet har i det forløbne år modtaget adskillige gaver, især indenfor tekstilområdet, både dragtele, stofprøver og smukke olmerdugsprøver foruden nogle hele dyner og puder. Desuden er modtaget en smuk damask-dug, en fin kaffedug og andre finere tekstiler. Til håndværkssamlingen er bl. a. modtaget en del bødker-redskaber og til supplement af de tidligere modtagne bygningsmodeller er modtaget en model af Dampskibspavillonen. Til den historiske samling har museet fået to sjældne tørklæder fra 1848-50 foræret. Det ene et vævet rødt-hvidt tørklæde, udført af væveren Chr. Lassen fra Vemmingbund. Det andet et meget morsomt trykt tørklæde med billeder af landsoldaten omgivet af småbilleder og nationale symboler. Endelig er museets bogsamling vokset betydeligt, dels ved en stor gave omfattende værker om kulturhistorie og kunstindustri, dels ved køb af pastor Hejselbjerg-Paulsens sjældne samling af skolebøger, der har været anvendt i sønderjyske skoler. Denne sidste del indgår i museets skolehistoriske samling, der desuden er udvidet med yderligere et stort antal anskuelsestavler og historiske vægbilleder. Ved køb er desuden erhvervet et tillæg til nogle tidligere modtagne malede lærredstapeter. De skal dog gennemgå en omfattende restaurering, før de kan opsættes i museet. Til den nye mønt- og medaillesamling er gjort en række værdifulde nyethvervelser, især af historiske medailler. Kunstsamlingen er forøget bl. a. med et maleri af O. Prip Hansen, et farvelitografi og to sort-hvide litografier af K. H. Sonderburg, som derved er blevet meget fint repræsenteret i museet. Ved nyophængningen er hans billede da også fornemt samlet på een stor vægflade. Desuden er indkøbt en tegning af P. S. Krøyer forestillende

blomstermaleren O. D. Ottesen, der var født i Broager, af Leif Kath og nogle grafiske blade af Nicolai Wehding samt stik af J. F. Clemens efter C. A. Lorentzen.

Museets besøgstal blev i 1978 på godt 86.000, en lille forøgelse i forhold til de 85.000 i rekordåret 1977. Foråret 1979 viste derimod en klar nedgang i lejrskolebesøget, idet mange lejrskoler aflyste, dels p. gr. af kommunale besparelser, dels p. gr. af 11-timers reglen.

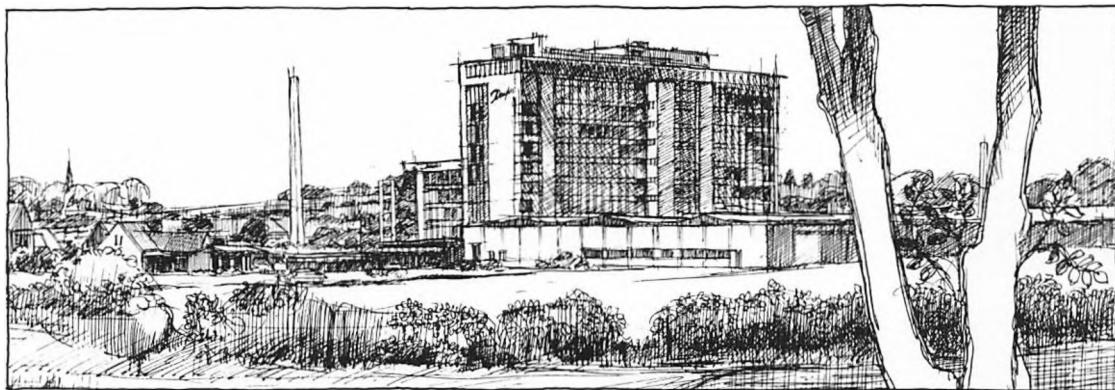
Også museets faste personale blev udvidet, idet det endelig i 1978 lykkedes at knytte en snedker til museet. Desuden har museet beskæftiget en civil værnepligtig og i 1978 3 ungdomsarbejdsløse. I 1979 har museet ved at udnytte loven om langtidsledige kunnet knytte 3 medarbejdere til det daglige arbejde. Det har derved været muligt at få udført arbejde, som har ventet og som ellers måtte være udskudt på ubestemt tid, og desuden har det været muligt at sikre et forbedret og udvidet opsyn i udstillingerne. Fra februar 1979 har Else Marie Juhler haft et års orlov, hvor hendes arbejde på kontoret er varetaget af Susanne Simonsen. Fru Inge Adriansen har haft 14 ugers orlov sommeren 1979.

En række af museets medarbejdere har deltaget i kurser og faglige møder. Lektor H. Aarup har repræsenteret kunstafdelingen ved årsmødet i Foreningen af danske kunstmuseer og i samme forenings 4-dages kursus. I museumsforeningens kursus 1978 deltog Henning Lind. Inge Adriansen har deltaget i formidlingsmødet på Vingsted og i udvalgs møder vedr. lokalhistorien i undervisningen under Dansk historisk Fællesforening. Som medlem af museumsforeningens kursusudvalg har hun deltaget i forberedelsen af årskurset 1979 og som redaktionsmedlem i »Stof« flere redaktionsmøder. Endelig har hun deltaget i møder i den

danske afdeling af den internationale formidlingsgruppe CECA under ICOM. I samarbejde med amtscentralen for undervisningsmidler har I. Adriansen arrangeret museumskurser for lærere over 3 dage. J. Slettebo har deltaget i museumsforeningens og i Dansk historisk Fællesforenings årsmøde på Klarskovgård i august 1978 og som næstformand i sidstnævnte forening har han deltaget i et weekend-møde og i flere bestyrelsesmøder. I samme egenskab har han deltaget i en konference om lokalhistorien i undervisningen på Hindsgavl. Endvidere har han deltaget i redaktionsmøder i »Fortid og Nutid« og, udpeget af Museumsråd for Sønderjyllands amt, i møder om museumsplanlægning.

Museets personale har også i 1978 publiceret en række arbejder. I. Adriansen, J. Slettebo og P. R. Madsen har alle bidraget til årbogen »100 år i Sønderborg«. P. R. Madsen har desuden skrevet nogle mindre militærhistoriske bidrag, bl. a. om oberst E. Beck i 1864. Inge Adriansen har i »Nordslesvigske Museer«, bd. 5, sammen med Karen Andersen skrevet om smykker med håndtryk, har publiceret en artikel i Vejle amts årbøger: »Tante Jane og Krigen« og har desuden skrevet forord til en nyudgave af »Hr. Sørensens, Hr. Birks og Hr. Møllers lystrejse til Hæren i 1850«, har udgivet museets »Julebrev 1978«, skrevet en artikel om »grundsten« i Skalk og skrevet boganmeldelser i »Folk og Kultur«, »Museumsformidling« og »Sønderjysk Månedsskrift«. J. Slettebo har i Nordslesvigske Museer bd. 5 skrevet om det ældste Sønderborg. Han har desuden i Skalk skrevet en lille artikel om Nydambådens ror og leveret bidrag til Sønderjysk Månedsskrift. Han har endelig redigeret og kommenteret en nyudgave af Bertha Hahns »Minder fra Sønderborg«.

Danfoss - en verdensomspændende virksomhed

Danfoss producerer automatik og komponenter for Deres komfort, sikkerhed og velbefindende.

Danfoss komponenter hjælper Dem med at opbevare fødevarer, kontrollerer varmen, skaber gode klimatiske forhold på arbejdspladsen eller beskytter elektriske anlæg. Bag køleskabets og vaskemaskinens hvide facade

der sidder Danfoss komponenter.

Hvor der er behov for komfort, velvære og sikkerhed, er der Danfoss komponenter.

De ses ikke, de høres ikke – de er der bare.

Hvor De end befinder Dem i verden, er vore produkter og vor service inden for rækkevidde.

Danfoss

DK 6430 Nordborg